

Melemy Sándor

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

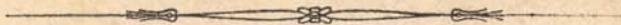

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

FERENCZ JÓZSEF és SIMÉN DOMOKOS.

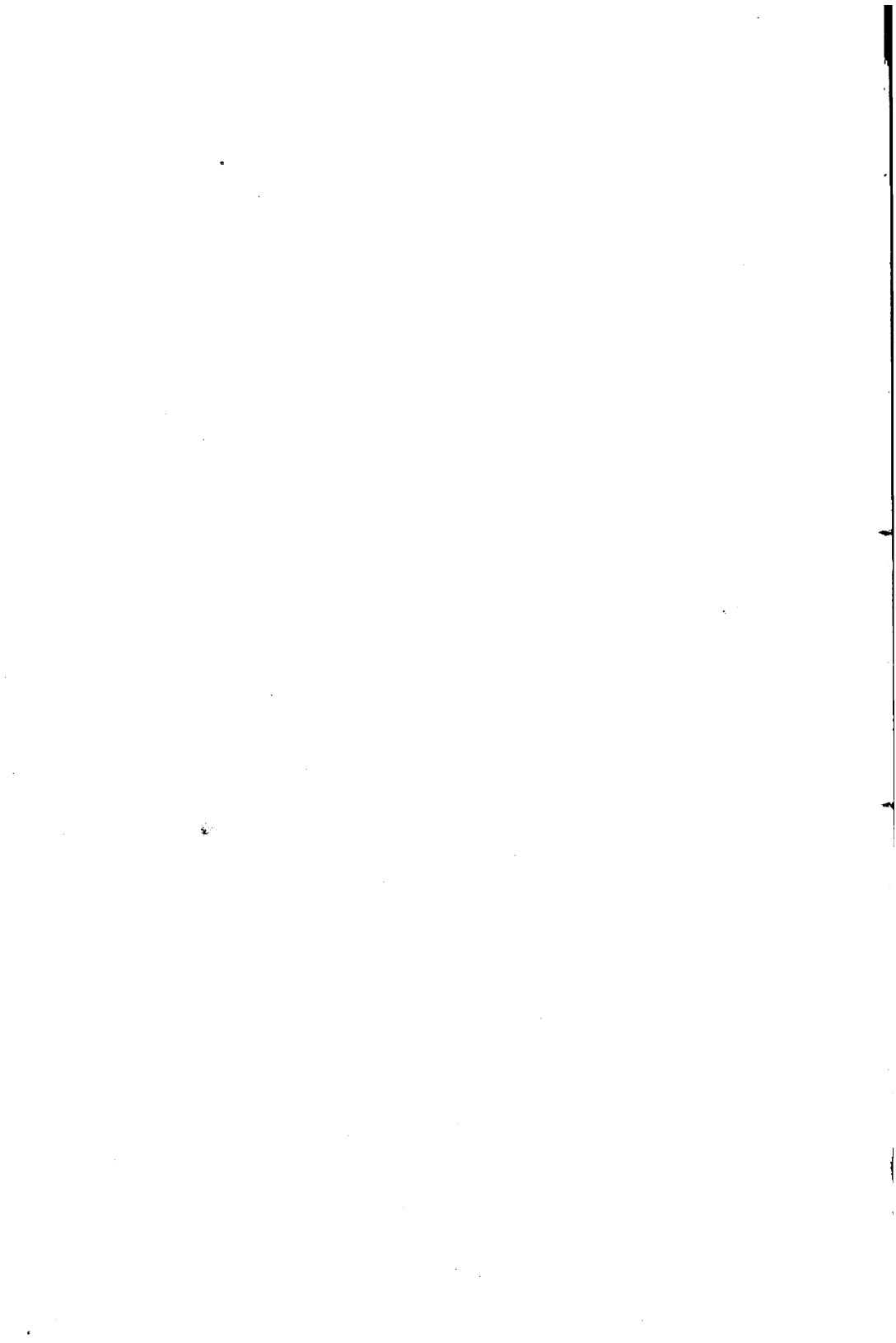
IX. KÖTET.

KOLOZSVÁRT.

NYOMATOTT K. PAPP MIKLÓSNÁL

1874.

TARTALOM:

	Lap.
I. Egyházi dolgozatok gyakorlati használatra:	
A Krisztus iránti szeretet. Ferencz Józseftől.	1
Évszázados életkori ünnepély. Néhai Szabó Sámuel	97
Békeség a tudománnyal. Péterfi Dénestől.	211
II. Hittan-bölcselmiek:	
Bibliai tanulmányok. VII. VIII. Simén Domokostól. 9; 290	
A politikai, színészi és egyházi szónoklat párhúzama. Jakab Elektől.	59
A keresztény vallás. Simén Domokostól.	118
III. Nevelés- és oktatásügyiek:	
Értesítés: Kolozsvári főiskolánkról. Benczédi G.	264
Tordai középtanodánkról. Pálfi Károlytól	268
Az országos vakok és siket-némák intézete. Buzo- gány Arontól.	182
A tanügy fejlődése hazánkban.	277
Ministeri körrendeletek.	278
IV. Életiratok, történelmiek, statistikai adatok:	
Egyházi mozgalmak. Chr.	81, 172, 351
Egyháztörténelmi adatok: I. II. III. IV. Az unitáriusok 1638-ki üldöztetéseinek, s a deési complanationak történetéhez. Közli Szilágyi Sándor.	150
V. Confessio fidei unitariae 1599. Közli Orbán B.	162
VI. A zsidózik történetéhez. Közli Szilágyi Sándor	246
VII. Preces conceptae. Anno 1703. Közli Rédigér Á.	260
A kolozsvári unitárius főgymn. kórháza alapítása és első évi története. Benczédi Gergelytől.	237
Ar.-Rákosi Székely Elek életrajza. Májai Istvántól	45
Szabó Sámuel életrajza. Sándor Jánostól.	105
Az első értekezlet ügyünkben Amerikában. S. D.	128
Londoni vallásos élet, s felekezetek. Derzsi K.	221
Tanár-beiktatási elfogadó beszéd. Marosi Gergelytől.	318
Beszéd Marosi Gergely sirjánál. Sándor Jánostól.	325
Dávid Ferencz és a szombatosság. Ferencz Józseftől.	336
Az erdélyi szombatosság kérdéséhez. Gr. Kún Gézáttól.	363
A brit és külföldi unitárius társulat évi nagy gyűlése 1874-ben. Derzsi Károlytól.	271
„Régiségek tára“ című rovat érdekében. Rédigér Á.	274
Fogarassy Mihály interdictuma.	88
Az angol unitárius társulat ez évi nagy gyűlése.	199
Az unitarismus terjedése Skóciában.	200
A hm.-vásárhelyi ref. lyc. másfél százados jubileuma	277

V. Egyházi élet:

Az 1873-ik évi E. Főtanács 7. számú határozata. Kovácsai Antaltól.	77
Az 1874. évi E. Főtanácsból. Közli Kovácsai Antal.	341
Kepe-rendszer. Közli Rédiger Géza.	163
Néhány szó a fennebbi cikkhez. Ferencz Józseftől.	167
A kepe-rendszer. Ürmösi Kálmántól.	331
Esperesi vizsgálat a sz.-udvarhelyi unitár. ekklezsiában. Kisgyörgy Sándortól.	186
Szemelvények a maros-köri unitárius esperességi gyűlésből. Közli Kelemen István.	349
Egyh. és isk. czélokra tett kegyes adakozások 1872-ben.	91
Tartsafalvi ekklezsiánk. Ürmösi Kálmántól.	189
A Dávid Ferencz-alapítvány. Ferencz Józseftől.	201
Néhány szó a Dávid Ferencz-alapítványról. Jakab E.	281
A Dávid Ferencz-alapítványhoz. Buzogány Árontól.	365
A Dávid Ferencz-alapítványra tett kegyes adományok	366
A szabédi ekklezsi részére tett kegyes adományok.	372
Belső emberek változása 1873-ban.	87
Egy végrendelet.	87
Angol hitrokönink aláírása a parisi és milanoi atyafiak egyházi szükségére.	89
A gyermeki kegyelet nemes kifejezése.	197
A sz.-kereszturi egyházkör rendkívüli közgyűlése.	198
A küküllő-köri egyházkör gondoskodása a középületekről	198
Sz.-Gericzei egyház-községünk iskola-telek vásárlása.	198
Egyházi Főtanácsunk ez évi közgyűlése.	777

VI. Könyvismertetések: Rajzok Erdély államéletéből a XVIII-ik században. S. A prot. theologiai könyvtár. F. Szilády J. egyh. beszédei. F. Az egyh. reform. F. Prot. hit-tanhallgatók közlönye. Der Krypto-Katholicismus. S. Der Kanzler Krell, ein Opfer des Orthodoxismus. S. Die Predigt der Gegenwart. S.	193
Verhandlungen d. 7. deutschen Protestantentages zu Leipzig. S.	194
	195
	196

VII. Vegyesek:

Agassiz 88. Strauss Dávid halála 89. Morison ur hazaérkezése, Berde Áron tudori oklevéllel való megtiszteltetése. A hollandi jansenista egyház 90. Az osztrák birodalmi tanács 91. Mozaikok 85. Tanuló ifjúságunk majálisa, Dr. J. Freeman Clarke 198. A vasárnap 199. Filopanti 200. A római katolikusok találmanya, Rein-kens, Channing a párisi akademián 278. Laboulay. Az új test angol fordítása, Hyacinthe atya 279. A polgári házasság a magyar országgy. bizottsága előtt. A schweiczi könyvtárak. Helyreigazítás 280. Necrologok. 200. 280. 376.	
--	--

A Krisztus iránti szeretet.

Egyházi beszéd.

Minekutánna ebédelték volna, monda Simon Péternek
Jézus: Simon, Jónának fia, szeretsz-e engemet
ezeknél inkább? stb. Ján. 21, 15—17.

Az új szövetségi írásoknak legnehezebb helyei k. ai! azok, a melyekben Jézusnak halála utáni megjelenéseiről van emlékezet. Irva van, ugyanis, hogy a midőn Mária Magdaléna az üresen talált koporsónál leborulva, Jézust siratná, imé valaki nevéen szólítja s ő hátrafordulván, meglátja a mestert, ki így szól hozzá: „Ne illess engemet; mert nem mentem még fel az én atyámhoz és a ti atyátokhoz, az én Istenemhez és a ti Isteneitekhez. S csakugyan ez a Mária Magdaléna volt az első, ki hirdetni kezdette a tanítványoknak, hogy ő látta a megfeszített Krisztust; a honnan sokan neki tulajdonítják a Krisztus feltámadására vonatkozó hit elterjedését s anak a tanítványok szívében lett megfogamszását. Majd ismét, a mint a vezér nélkül maradt tanítványok a zsidóktól való féltőkben az ajtót is magokra zárva, egy szobában együtt ülnének, az írások szerint: eljőve Jézus, és megáll a középben és monda nekik: „Békeség nektek“, a mely jelenetnek az akkor történetesen távollevő Tamás nem akarván hitelt adni, ugyanaz nyolczad napra azután még egyszer ismételve lön; Jézus ismét megjelent tanítványai körében, köszönté őket s felhívta Tamást, hogy tapogassa meg őt saját kezeivel, mire ez elámulva, így kiáltott fel: Én uram és én Istenem!

Jézusnak egy ily megjelenésével vannak összeköttetésben k. ai! a felolvasott szent igék is. Engedjétek meg, hogy azt az evangelista után körülményesebben leirjam. Az esemény szintere a Genézaret tava Galileában, melyet a mellette feküdt Tiberiás nevű vá-

rosról maga a szent író is Tibériás tengerének nevez. Egy csendes este napi munkájokat elvégezve, a tanítványok közül többen a tengerre halászni indulának. Egész éjen át halásztak a nélkül, hogy csak egy halat is fogtak volna, s a felkelő nappal, melynek fényes sugarai a tengernek a reggeli szél és az evező lapátok által felvert hullámain megaranyozták s őket is a napi munkához szólították, már a part felé kezdének evezni, midőn öme szózat üti meg füleiket: Fiaim, van-e valami ennetek való? A ki tudja, minő érzéssel hallja az éhes a kenyeret, a szomjas a vizet emlegettetni, elképzelheti azt is, mily kellemetlen lehetett e kérdés a tanítványoknak, a kik egy éjjeli halászás után még egy jó reggelivel sem kecsegtethették magokat, s tán hajlandók voltak gunyuk tartani a kérdést, midőn a partról ismét szózat jő füleikbe: vessétek a hálót a hajón jobb felől és találtok. A szükségben levő embernek nem lehet oly tanácsot adni, a melyet meg ne fogadjon. A tanítványok is ennél fogva elfelejtették a kérdés természetét vizsgálni, a helyett követik a tanácsot, s imé alig vetik ki a hálót a mondott helyre, anynyi halat fognak, hogy csak nagy nehezen birták azokat, a partra kivonszolni. Oh szerencsés hálövetés! oh áldott szózat! mely ily gazdag zsákmányhoz juttatád a szegény halászokat, a kikre azonban a parton még nagyobb meglepetés várt; mert ott eleven szemet, azon sülőfélben levő halat, mellette pedig kenyeret találtak, s a mi több, ott állt Jézus is, a kitől a kérdés és tanács jött, a ki ezek szerint most harmadszor jelentetett meg halála után az ő tanítványinak.

Nemde ai! különös esemény, a mit elbeszéllek — a bekövetkezett jó ebédet elhallgatom — s a minek tán hitelt sem adnánk, ha nem lenne nekünk magunknak alkalmunk meggyőződni arról, hogy kedveseink, kiket eltemetünk, mily gyakran megjelennek még előttünk, míg az idő, ez a feneketlen tenger, lassanként mindinkább elmosza emléköket. Megjelennek éjjel álmainkban, őket látjuk ágyunk szélén ülni, ha felébredünk, velök megyünk asztalhoz s nem egyszer órahosszant elbeszélgetünk áldott szellemökkel. Oh, a kiket szeretünk, azokkal még gyakran találkozunk és tanácskozunk, miután elhunytak is. És én ebben találok magyarázatát mind a Jézus többszöri megjelenésének, mind az ezekről szóló evangéliumi elbeszéléseknek, s így azon párbeszédet is, melyet beszédem tárgyául felolvastatni hallottatok s a mely Simon Péter és Jézus között mindjárt az imént leirt jelenet, az ebéd végeztével

kifejlődött, nem tartom egyébnek, mint egy lelki küzdelem eredményének, a mit igazolni látszik az is, hogy éppen Simon Péterrel van kapcsolatba hozva, a kinek Jézus háromszori megtagadása után méltó oka volt háromszor tenni fel maga elébe a kérdést: ha vajjon szereti-e ő Jézust? Igen, ai! Péternek ezen önvallatása, mely bizonyos tekintetben a Jézus megkísértetéséhez hasonlít, a legtermészetesebb kifolyása volt annak a lelki állapotnak, a melyben az apostol találhatta magát, midőn egyfelől a multból szemrehányólag, a jelenre pedig tetre burditólag intett feléje mesterének dicső szelleme. Egy oly pillanat volt ez reá nézve, mely egész életünkre elhatározó szokott lenni. Megmaradni a mellett, hogy neki semmi köze Jézushoz, vagy ragaszkodni hozzá s az iránta viseltető szeretet kimutatására az apostoli tisztet megkezdeni: ez a kérdés állott most előtte, s dicséretére legyen mondva, ő az utolsóra hajlott, a háromszori kérdésre háromszor feleli: Uram, te tudod, hogy szeretlek tégedet.

A Krisztus iránti szeretet, k. ai! egyike a legközönségesebb tanításoknak, melyet valláskülönbség nélkül hirdettek és hirdetnek ma is a keresztény egyházban. Jertek azért a szent igék alapján, tegyük ma mi is elmélkedésünk tárgyává a Krisztus iránti szeretetet. Kissé hosszúra nyult előbeszédem miatt, én annak ez alkalommal csak alapját és eredményét fogom vizsgálat alá venni. Kérlek — figyeljete.

I.

Az ember magasabb, lelki természetének, mondhatnám, égi származásának nincs bizonyosabb ismertető jegye, kiválóbb bélyegvonása, k. ai! mint az, hogy meghatározott ok és alap nélkül semmit sem tesz; igyekszik magának számot adni nemcsak cselekedeteiről, hanem még keble legtitkosabb vágyairól és érzelmeiről is; s csak a menyinyiben ezekre a feleleteket megkapta, anynyiban érdeml meg, hogy a szó nemesebb értelmében jogot formáljon az emberi nevezethez. Igaz ugyan, hogy az emberi természet végetlen különbözőségénél, s azon miveltségi állapotnál fogva, melyre egyik vagy másik ember, testület vagy népcsalád eljutott, a felelet ugyanazon kérdésre végtelenül különbözhetik egymástól s a gyermek együgyü felfogásától az értelmi fejlettség legmagasabb fokán álló ember megtisztult gondolatvilágáig minden árnyalatot visszaturkozhat. Példa rá a szabadság, az egyenlőség s az igazság, melyeket min-

den ember ajkán hordoz és szinte minden ember más meg más formában állít maga elébe, másként fog fel és értelmez.

E tapasztalati igazságból kiindulva, mi természetesebb k. ai.! minthogy a Krisztus iránti szeretet alapjára nézve is nagyon különböző meghatározásokat találunk az emberek, a keresztények között is. Vannak emberek, a kiket ha megkérdeznék, hogy minő alapon nyugszik Krisztus iránti szeretetök, nem tudnának más feleletet adni, minthogy szülőik otthon, tanítóik az iskolában s a pap a templomban ezt kívánták, erre tanították s ezt parancsolták. Ezeknek Krisztus iránti szeretete tehát félelmen és parancson alapszik. Mások így szólnak: szeretni kell a Krisztust, hogy az ő közbenjárását Istennél megnyerjük s ez által biztosítsuk magunknak az idvességet; mert a mint a példabeszéd is tartja: kinek Krisztus a barátja, annak könnyű idvezülni. Ezeket a Krisztus iránti szeretetre az érdek s önhaszonlesés indítja. Mások ismét az ő istenségében, evangéliumi csodáiban s feltámadásában keresik az iránta való szeretet indokát s abban a meggyőződésben vannak, hogy e hit nélkül teljes lehetetlen Krisztus iránti tiszteletet érezni, lehetetlen őt szeretni. Ezek azon vallásos ábrándozók, kiknek egész hitök s Krisztus iránti szeretetök nem egyéb üres képzelődés s babonánál. De kérdem ai.! lehet-e igaz szeretet az, a mi csak félelmen és parancson, érdeken és önhaszonlesésen, képzelődésen és vakhiten alapszik? Soha, soha. Valamint általában minden nemes érzelemnek, úgy az igaz szeretetnek is felébresztésére az egész mindenségben csak egyetlen egy alap-ok létez, s ez az erkölcsi jóság. Ez alól nincs kivétel sem az égen, sem a földön. A gyermek azért szereti oly önzetlenül szülőit, mert a kételynek még csak árnyéka sem fér lelkéhez, hogy azok valami rosszat cselekednének, annyival inkább, hogy gonoszok lehetnének, s azon pillanatban, a mint a gyermek netalán ellenkező gondolatra juthat, azon pillanatban, a mint atyjában vagy anyjában valami olyant fedezhet fel, a mi azoknak jellemére homályt vethet, kialszik a gyermeki szív szent tüze, elhamvad a szeretet égi lángja, s nincs erő és hatalom, mely azt többé életre bírja serkenteni. És vizsgáljuk meg az Isten iránti szeretet alapját. Bizonyára nem az ő hatalma és bölcsége, melyeket mi megmérni és felfogni sem tudunk mindig, hanem az ő jósága és erkölcsi tökéletessége az, a mi bennünk az Isten iránti szeretetet felébreszti; e nélkül félni és tisztelni igen, de szeretni Istent sem tudnók; a minek kétségbevonhatlan jeleit

látjuk a hajdankori népek vallásában, a mely inkább szolgálai félelem, mint gyermeki bizalom, hit és imádás volt.

Ezek után már tisztában lehetünk a Krisztus iránti szeretet alapjával is, a mi szintén nem más, mint az az erkölcsi jószág, melynek ő, mondhatni, megtestesülése volt e földön. Igen, ai. az a nemes érzés, mely Jézus keblét hevítette, ki nem ismert más törvényt, mint az Istennek akaróját, melyet cselekedni az ő mindennapi eledele vala; az a fenkölt, magas gondolkozás, mely tetteinek irányadója volt s őt az öszszes kereszténység vezéreül és idvezítőjeül jelölte ki; az a hasonlíthatatlan jóakarát, melyet embertársai iránt tanusított, kiknek örömében résztvett, fájdalmukat enyhítette, szükségeikben segített s még a keresztől is bocsánatot hirdetett; az az isteni jellem, mely őt arra jogosíthatta, hogy így szóljon magáról: Én és az én atyám egyek vagyunk, s követőit azon meggyőződésre vezethette, a miről már amaz evangéliumi százados vallást tett: Bizony ez ember Istennek fia vala; szóval az ő egész élete, mely tiszta és szentelen volt, mint a nap égi útja, midőn sugarait egy felhőske sem takarja el — ezek azok afiai! a melyekért nekünk Jézust szeretni lehet és szeretni kell.

Ám szeresse hát Jézust más azokért a titkokért, melyek bölcsőjét és koporsóját fedik: mi szeressük őt lelkének nagyságáért és tisztaságáért, melyek életéből ragyogó fényben tündökölnék ma is, oly sok század után, a melyek őt tőlünk elválasztják. Ám boruljon le más Jézus keresztje előtt abban a hitben, hogy ő csudákat tett s halálával megváltotta az emberiséget büneinek büntetésétől: mi hajeljunk meg az ő önzéstelen jó akaratusága előtt, melylyel keblére ölelte az egész emberiséget, oktatta a tudatlanokat, gyógyította a beteget, világosságot adott a vakoknak, társalgott a megvetett publikánussal, ett a gyűlölt samaritánussal s kezet fogott a sötétben tévelygő pogánnyal. Ám imádjá más Jézust mint Istenét, ki csak azért öltött magára emberi testet, hogy magát érettünk megalázza: mi éppen azért tiszteljük őt, mert ember létére oly nagy és nemes volt; mert a szerencsében önmérsékletet tanusító, a veszélyek közt kitarató, az igazság mellett halálíg hív tudott lenni s ez által az embert Istenhez hasonlóná tette, felmagasztalta. Átalában ai! keressen más bár minő okot és alapot arra, hogy Jézust szeresse: mi szeressük, bámuljuk és tiszteljük őt erkölcsi nagyságáért és fenséges voltaért, melyek őt az erény legtokéletesebb

mintaképévé tették, a kinek példáját követni, őt magunkban megvalósítani a mi legfőbb és legszentebb kötelességünk.

De itt beszédem második részének határához jutottam.

II.

Valamint a természetben a különböző földrétegek különböző terményeket hoznak létre; egyik talaj a buzának, másik a tengerinek, harmadik a zabnak kedvező, s van olyan is, a mely tövisnél egyebet nem terem: úgy az erkölcsi világban is minden érzésnek, vágynak és indulatnak meg van a maga megfelelő terménye, azok a cselekedetek, melyeket egyesek és családok, népek és nemzetek végrehajtanak. A jóindulat — például — barátságot, az irigység versengést, a szerénység megelégedést, a nagyravágyás telhetetlenséget, az igazságérzet erényt, a gonoszra való hajlam vétket terem és szül. A béke, melyet egyesek és nemzetek élveznek, s a háboru, mely népek és országok jóllétét feldulja; a szabadság, melynek üdítő légkörében ipar és kereskedelem, nyelv és vallás, nemzeti intézmények és alkotmány akadály nélkül fejlődhetnek, és a zsarnokság, mely vasmarkával öszszeszorítani, megsemmisíteni igyekszik a szabadabb szellem nyilatkozatát is — mindezek azon vágyban és indulatban találják magyarázatukat, a mely a különböző egyéneket és népeket vezérli, a mely azon kor felett mintegy uralkodóvá lesz.

Mindazon érzések között már, a melyek az emberi keblet hevithetik, egy sincs termékenyebb, következeiseiben áldásteljesebb, mint a szeretet, melyről az apostol így ír: A szeretet hosszútűrő, kegyes, nem irigykedik, nem cselekszik álnokul, nem fuvalkodik fel, nem gerjed hamar haragra, nem gondol gonoszt, nem örül a hamisságnak, örül pedig az igazságnak, mindeneket elfedez, mindeneket hiszen, mindeneket reményl, mindeneket eltűr, soha el nem fogy. Kérdem ai! lehet-e egy indulatnak ennél több és nagyobb, szebb és dicsőbb eredménye? Hiszen ezekben minden benne foglaltatik, a mi szép, nagy és nemes van a földön s teljesen igazolják ugyancsak az apostolnak im e nyilatkozatát: a szeretet a tökéletesség köteléke. Legkevésbé sem csudálkozom tehát, ha maga Jézus egyedül a szeretetet tette vallása alapjául, ezt mondván: minden parancsolatok közt ez az első: szeressed a te uradat, Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és minden erődből; a második

ehez hasonló: szeressed felebarátodat, mint te magadat, s tanítványaihoz így szólott: arról ismernek meg, hogy az én követőim vagytok, ha egymást szeretitek.

Ezeket előre bocsátva, tán nem is volna miért külön tárgyaljam a Krisztus iránti szeretet eredményét; mert az nem lehet más, mint általában minden szeretet eredménye; miután azonban beszédem most különösen erre vonatkozik, elkerülhetetlennek tartom, arról különösen is szólni valamit.

Megismervén már fennebb a Krisztus iránti szeretet alapját, abból önként következik ai! hogy a Krisztust szeretni, annyi mint szeretni az erényt és igazságot, szeretni a jót és nemest, szeretni a világosságot és haladást; egy szóval szeretni az erkölcsi tökéletességet. A ki pedig ezeket szereti, nem lehet más, mint jó és igaz, ismeretek után sovárgó s többről többre, nyereségről nyereségre igyekvő, a tökéletesedés végetlen pályáján mind tovább, előbbre törekvő, felebarátait megbecsülő, családját gondozó, polgártársaival jó és balsorsban hiven osztozkodó, hazájához hű, a közügyek iránt buzgolkodó, áldozatkész, vallásos és istenfélő ember.

Imé k. ai! a Krisztus iránti szeretet eredménye! Igen, ez a szeretet szenteli meg a családi életet, megkönnyítvén a férj gondjait s letörölvén a nő könnyűit, kiket gyermekeik jövője aggaszt, vagy elaggott szülők nyomora búsít. Jézusnak eme szavaival biztatván őket: Legyen bizodalmatok Istenben. Ez a szeretet alapít intézeteket s formál egyleteket, melyek az ifjuság nevelését eszközölké s a szegények, az elhagyatottak ügyét Jézus nevében felvegyék, ki így szól: Valaki egy ilyen gyermeknek gondját felveszi az én nevemben, nekem veszi fel gondomat, és ismét: Ha tökéletes akarsz lenni, add el minden marhádat és osztogasd a szegényeknek; a mit ha szószerénti értelemben nem is gyakorolhatunk, mindenestre intésül szolgálhat arra, hogy ne csak magunkért, hanem másokért is éljünk s a jótéteményekben soha meg ne restelkedjünk. Ez a szeretet ad erőt és bátorságot a betegápolónak, hogy annak ágya mellett üljön, a kit tán nem is ismer, s a kinek lehellete méreg lehet; mert a midőn tusakodni akarna magával, hogy mit tegyen, magát mentse meg, vagy a beteget ápolja, észébe jut Jézus, ki nem rettent vissza kezét vetni a legterhesebb betegre is. Ez a szeretet lelkesíti a missionariust, hogy tengereken át meszsze országokba induljon, mintha az oceaon vihar sem érhetné, mintha nem kellene félnie

az egyenlítő alatt uralkodó sárga láztól, sem a vademberek megmérgezett nyilaitól; hisz Jézus nem félt sem a tenger hullámainól, sem ellenségei boszujától. Szóval, ez a szeretet tanít meg mindnyájunkat kötelességeinkben hiven eljárni, ha kell magunkat megtagadni, vagy felvenni a Krisztus keresztjét; ez a szeretet tanít meg tűrni és remélni, szerencsében és szerencsétlenségben keresztényileg megállani, az igazságért élni és meghalni, a mint a becsület kívánja.

Előadám k. ai! a Krisztus iránti szeretet alapját, megmutattam a szeretet eredményét, nincs egyéb hátra, minthogy arra kérjelek, igyekezzetek gazdagok lenni a Krisztus iránti szeretetben. E szeretet hassa át egész élteteket; e szeretet hassa át az egész emberiséget; mert akkor bizonyára a társadalomnak sok sebei begyógyulnak, egyesek és népek könnyei felszáradnak; béke és egyetértés fog honolni a szivekben; a különböző nemzetek nem gyűlöléssel és fegyverrel, hanem testvéri érzéssel fognak egymásra tekinteni s egymást felkeresni; a különböző hitű és nevű keresztényeket nem választják el egymástól még a templomok sem. Akkor lesz új ég és új föld. Ámen.

F e r e n c z J ó z s e f.

Bibliai tanulmányok.

VII.

AZ ÚJ SZÖVEFSÉGI IRATOK TORTÉNETE.

VI. FEJEZET.

Pál apostol második térítői útja.

23. §. A második út folytatása. Korinth.

Pál apostol Athenből elutazván, kikötött Kenchreaban Korinth 53—54 évi között 18 hó. (Róm. 16, 1. 2.) a korinthusi kikötőben. Onnan mintegy két mért-földnyi utazás után megérkezett Korinthusba. Már Korinth sokkal jobb talajnak tűnt fel Pál előtt az evangeliumra nézve, mert ez nem volt többé a classikai görögség hazája, mint Athen; még hellenista város sem volt, hanem egy vegyes lakossággal bíró tengerparti város. Korinth Achaja fővárosa levén, egyike volt a hajdankor legnevezetesebb városainak. S minthogy az Isthmuson feküdt, két tengeröböl között, központja volt az európai és ázsiai kereskedelemnek. Miután Lucius Mummius e régi várost elfoglalta, elégette és merőben elpusztította, száz évig állott romban és pusztán. ¹⁾ Azonban Julius Caesar 44-ben a várost újra felépíttette, korábbi lakóinak utódait visszahívta, sőt maga is szabadosokból egy római gyarmatot telepített oda. Bár e vegyes lakosság sokáig idegen maradt Göröghon iránt, mindazáltal Korinth kedvező helyzeténél fogva csakhamar egyike lön a legnépesebb, ²⁾ legélénkebb és leggazdagabb városoknak; központja a kereskedelemnek; kiváló fészke és menedéke a föniciai Pandemos Venus-cultusnak és a görög sophistáknak, a melyet teméntelen idegen látogatott. ³⁾

Miként minden jelentékenyebb kereskedő városban, úgy Korinthban is számos zsidó telepedett le. Más népekkel, különösen A zsidók és keresztnyek letelepedése.

¹⁾ Pausanias, 2, 1. 2. Strabo, VII, 22. 23. — ²⁾ Athenaeus (VI, 103) csak a rabszolgák számát 460,000-re teszi. — ³⁾ Aristid. Or. 3: κοινή πάντων καταφυγή. ἑδδὸς καὶ διεξοδος ἀπάντων ἀνθρώπων.

kelettel való kereskedelmi viszonyainál fogva keresztény is sok jött ide egybűnően. Pálnak Korinthusba érkezése előtt kevéssel telepedtek volt le oda azok a zsidók is, a kiket a Claudius edictuma Rómából kiűzött volt. Ezek közt volt Aquila és Priscilla, ¹⁾ a kik mint az első római egyház tagjai, már ismerték a keresztény vallást. Ezek ott egy kis gyarmatot alapítottak. S minthogy más helyekről is gyakran jöttek Korinthusba keresztények, ezért csakhamar megszorodott a keresztények száma a Pál megérkezése előtt.

Pál Korinthusban marad.

Ez a körülmény kedvező volt Pálra nézve. Ő tehát Korinthusban maradt, szállásban Aquilánál és Priscillánál. ²⁾ De itt maradt azért is, mert látta, hogy az ő itt léte szükséges. Az erkölcstelenség, kicsapongás és minden nemesebb dologgal való visszaélés napirenden voltak; sőt néhány év alatt akkora mérvet öltöttek, hogy a keresztények vérfertőztetéseket követtek el, a szeretet vendégségénél szokásos „szent csókkal“ (1. Thess. 5. ²⁶. 1 Kor. 16. ²⁰. 2 Kor. 13. ¹²) visszaéltek, abból szerelmi nyilatkozatot csináltak (Tertull. ad uxorem, II. ⁴), s magokat a szeretet vendégségénél leitták. Alig mulatott Pál itt egy kevés ideig, Timotheus visszaérkezett hozzája, jó hirt hozván a thessaloniki egyház állásáról, s tudósítván arról, hogy az atyafiak erősen állanak a hitben, állhatatosan ragaszkodnak Pálhoz és az atyafiságos szeretet gyakorlásában tündökölnék ³⁾. Ez útjában Timotheushoz csatlakozott Silás is, kit Pál Beröából való menekülése óta nem látott, s együtt tértek vissza Pálhoz ⁴⁾.

Pál korinthusi működése.

Pál rendes szokása szerint Korinthusban is a synagógában lépett fel. Itt minden szombaton prédikált, s mind a zsidókat, mind a görögöket hathatós beszédekkel inté ⁵⁾. E beszédeire sokan tértek és keresztelkedtek meg, u. m. Stephanephorus vagy Stephanas ⁶⁾, Titius Justus, Krispus, a synagóga feje, Cajus, a ki Pált másodszeri Korinthusban tartózkodása alatt oly szívesen fogadta; továbbá Quartus, Achaicus, Fortunatus, Erastus, a város pénztárnoka, egy Chloë nevű kegyes és gazdag nő ⁷⁾, egy Zenas nevű jogtudor ⁸⁾, s mások sokan a zsidók és istenfélő görögök közül ⁹⁾. Ezek közül Stephanasnak háza népét, továbbá Krispust és Cajust Pál maga keresztelte meg, a mit ő ritkán tett ¹⁰⁾.

¹⁾ Csel. 18. ². — ²⁾ Csel. 18. ³. — ³⁾ Thess. 4. ¹⁰. — ⁴⁾ Csel. 18. ⁵. —

⁵⁾ Csel. 18. ⁴. — ⁶⁾ 1 Kor. 1. ¹⁶. 16. ¹⁵. 17. — ⁷⁾ 1 Kor. 1. ¹¹. 14. 16. 17. Róm. 16. ²³. 2 Tim. 4. ²⁰. — ⁸⁾ Tit. 3. ¹³. — ⁹⁾ 1 Kor. 12. ². — ¹⁰⁾ 1 Kor. 1. ¹⁴—¹⁶.

De az orthodox zsidó párt itt is fellázadt Pál ellen, és az ő „Jézusról való bizonyágtétele“ ellen ¹⁾. Pálnak a zsidók korlátolt érzelmeivel és előítéletes nézeteivel ellenkező irányu beszédei ingerültséget támasztottak a zsidókban. Ez ingerültség egy napon bántalmazássá vált. E bántalmazás következtében Pál ott hagyta a synagógát, így szólván: „A ti véretek legyen a ti fejeteken. Én tiszta vagyok és mától fogva a pogányok közé megyek“ ²⁾. El is ment a Titius Justus (egy *σεβόμενος* házához ³⁾). Ott prédikált és csodaszerű buzgalmat fejtett ki az evangelium hirdetésében és az erkölcsök javításában. E működése következtében Korinthusban csakhamar nagyra nőtt a pogány keresztények száma. A gyülekezet virágzóvá lön, s hire egész Achajában elterjedt ⁴⁾. Elterjedt Kenchreaba is, a hol a föníciai Venus, Isis és Esmun kiváló tiszteletben részesültek; de a hol Föbe, egy élénk és tevékeny nő hathatósan működött a keresztény vallás terjesztésében ⁵⁾.

Pál apostol ez alkalommal másfél évet töltött már Korinthusban ⁶⁾. Ez alatt szorosabban magához fűzte azokat a kegyes családokat, a melyek az ő tanításaira tértek meg. Azonban ez idő alatt sem volt ment minden aggodalomtól. Nem tetszett neki a görögök szörszálhatogatási vágya. Ezért nem is fogadott el segedelmet a korinthei egyháztól, habár többször szükségét szenvedett is ⁷⁾. Különösen nyugtalanította őt az orthodox zsidóknak iránta tanúsított haragja, a mi egy napon csakugyan valóságos ostrommá vált ellene. Ugyanis Pál a pogányokhoz intézett beszédeiben azt tanította, hogy a kik hisznek, csupa hit által tagjaivá lesznek az Ábrahám családjának. Az orthodox zsidók azt hivén, hogy az Ábrahám családjának csak zsidók lehetnek tagjai, s az Ábrahám-fiusággal nyert előjogokat csak zsidók élvezhetik, — mert az előjogok az Izrael fainak kizárólagos tulajdona, — Pálnak eszméivel nem tudtak kibékülni. Nem tudták megbocsátani az Izrael fiai jogainak megsértését. Ezért őt megtámadták. Meglehet, hogy ily korlátolt nézetek és ily hamis jogkövetelés ellenében Pál sem válogatta szavait; sőt a mint 1 Thess. 2, 14—16. 2 Thess. 1, 6—8. 2 Kor. 3, 14—16-ból látszik, ki-

A zsidók
ellené tá-
madnak.
54-ik év.

¹⁾ Csel. 18, 5. 6. — ²⁾ Csel. 18, 6. — ³⁾ Csel. 18, 7. Az anyyniszor emlegetett „istenfélők“ alatt azok a pogányok értendők, kik az Isten egysége tiszteletében a zsidó egyházzal tartottak. Pál tehát elválik itt a zsidóktól és egy külön egyházat alapít a pogány vallásról áttértékből. — ⁴⁾ 2 Kor. 1, 1. — ⁵⁾ Róm. 16, 1—2. ⁶⁾ Csel. 48, 11. — ⁷⁾ 2 Kor. 11, 6. s köv. 12, 13—16.

jelentette nekik, hogy ily nézeteik miatt Isten haragját vonják magokra.

A hatóság
előtt bevá-
dolják.

A zsidók a Pál szabad eszméi által előjogaikat megtámadva látván, azok ellenében a római hatóságnál kerestek menedéket és orvoslást. Ez időtájban Korinthban egy mindenki által tisztelt, szelleműs, nemes lelkű, költői és írói ember ¹⁾, Marcus Annaeus Novatus, a nagy Seneca testvérbátyja volt a proconsul, a ki — miután őt Junius Gallio szónok adoptálta — Gallio nevet vett fel ²⁾. Egy napon Sosthenes, a synagógai főnökségben Krispusnak utóda, Pált a zsidókkal megragadván, Gallio elébe vitte, és ott bevádolta, hogy törvényellenes vallást tanít ³⁾. Egyszersmind követelte a hatóságtól, hogy mentse meg őket e veszélyes versenytárstól. De minthogy oly emelkedett lelkű ember, mint Gallio, nem igen lehetett hajlandó arra, hogy a fanatismus követeléseinek eleget tegyen, ezért midőn Pál épen szólani akart, közbevágott és így szólt a zsidóknak: Zsidók! ha valami jogtalanságról, vagy gaztettről volna szó, szívesen meghallgatnálak; de minthogy a vita bizonyos tan, név és a titörvényetek körül forog, lássátok; mert ily dolgokban nem akarok bíró lenni ⁴⁾. E felelet Gallio bámulatos tapintatát és okos politikáját tanusítja; egyszersmind például szolgálhat korunk világi hatóságainak arra nézve, hogy vallásos dolgokba, dogmai vitákba ne elegendjenek. E felelet után elűzte őket a törvényszék elöl. Erre tolongás támadt a törvényszéki épület előtt. Az elkeseredett tömeg Sosthenes ellen fordult és verni kezdette. Gallio nem sokat törődött ugyan a tömeg zajongásaival, mindazáltal a közcsend érdekében katonáival eloszlattatta a népet.

Pál apostol ez esemény után még sok napig (*ἱκανὰς ἡμέρας*) időzött Korinthban. Ekkor megkapta őt a vágy, hogy hiveit északon meglátogassa, — anynyival inkább, mert tudtára esett, hogy azok is kívánják őt látni ⁵⁾. Újabb gondjai közepette is mindig lelke előtt lebegtek az általa alapított és elhagyott gyülekezetek. Ilyetén gondolatai közben felmerült előtte, hogy ne gondoljon töb-

¹⁾ Senec. De ira. Quaest. nat. 4, 5, 11. Tacit. Ann. 6, 3, 15, 73. Dio Cass. 60, 35. Euseb. Chron. Nero. Gallio jeles tehetségű és egyenes jellemű ember volt. Kiválólag jártas a görög tudományosságban. Jeles munkáiért Statius őt „dulcis Gallio“-nak nevezi. Stat. Silvae, II, 7, 32. — ²⁾ Senec. Rhet. Controv. II, 11. Ovid. Pont. IV, 11. — ³⁾ Csel. 18, 12, 12. — ⁴⁾ Csel. 18, 14, 15 — ⁵⁾ 1 Thess. 3, 6, 10. —

bé új egyházak alapítására, hanem csak arra, hogy a már megalapítottakat tisztán megőrizze és megszilárdítsa ¹⁾). Az is eszébe jutott, hogy már 3 év óta van távol Antiokiától. S e gondolat arra a határozatra bírta, hogy Syriába menjen.

A régebbi theologusok a thessalonikabeliekhez irt két levelet hitelesnek tartják, és a mint az utóirat mondja, Athenből kelteztek, az 53-ik évből. Az újabb kori theologusok legnagyobb része, köztök De Wette, Meyer, Ewald ²⁾, Renan és Bleek, az említett két levelet szintén hitelesnek tartják és Korinthusból kelteztek, de már az 54-ik évből, Pálnak ez alkalommal való Korinthusban tartózkodása idejéből. Az igaz, hogy a thessaloniki két levélnek hitelességét egészen a legújabb ideig senki sem vonta kétségbe, habár a szereztetés helyére nézve különböztek is a theologusok véleményei egymástól. De az újabb kori józanabb bírálat nem tudott szemet hunyni, miként a korábbi theologusok előítéletből, a hagyomány iránti tiszteletből és valószínűségekből kiindulva tévők, amaz adatok előtt, a melyek a thessaloniki levelek páli eredete ellen szólnak. És az a számos és fontos ok, melyet a thessaloniki levelek tárgyalásánál elészámolunk, kétségtelenné teszi előttünk, a levelekben mutatkozó valószínűség dacára is, hogy Pál apostol maga e leveleket nem írhatta; nem is az 54-ik. évből való, hanem a 69-ik vagy 70-ik évből ³⁾).

24. §. Pál második útját bevégzi. Viszszatér Antiokiába.

Pál apostol már három év óta volt távol Antiokiától, a szabad irányu páli kereszténység missiójának forrásától. Ez idő alatt sokakat térített meg. Újra rendezte és gyarapította a galatai, filippibeli, thessaloniki és korinthusi egyházakat. S már vágyott e sikerét mind a jeruzsálemi apostoloknak és atyafiaknak, mind pedig a syriai atyafiaknak elbeszélni; egyszersmind szorosabb viszonyba lépni a jeruzsálemi gyülekezettel, mert Pál minden függetlenségi érzete mellett is átlátta, hogy szoros egység csak a jeruzsálemi egyházban létezik. A többi egyházban szakadás és egyenetlenség uralkodik; a mit egyfelől az általa alapított gyülekezetek ellentétes elemei élesztenek; másfelől a judeai hamis atyafiak is szítnak.

54-ik év.
Efezus.

¹⁾ 2 Kor. 11, 2. — ²⁾ Ewald a 2-ik levélről azt mondja, hogy Pál azt Beréből írta, még Athenbe való elutazása előtt, tehát az ugynevezett 1-ső levélnél korábban. L. De Wette Einl. in d. NT. p. 264. Bleek Einl. i d. N. T. pp. 381—388. Ewald Sendschr. d. ap. Paulus, pp. 13—51. — ³⁾ Baur F. Paulus, S. 480 ff. Theol. Jahrb. 1855. S. 141. ff.

Ez okból az 54-ik évben arra határozta magát, hogy a húsvét innepére felmenyen Jeruzsálembe ¹⁾, s onnan meglátogatja a syriai atyafiakat. Hogy e határozatát meg ne változtathassa, még fogadást is tett arra nézve, hogy a húsvétot Jeruzsálemben ünnepli meg. E határozata és fogadása következtében búcsut vett a korinthei atyafiaktól. Timotheust Korinthban hagyta, s Aquilával és Priscillával, kik Efezusba szándékoztak, s hihetőleg Silással együtt, elmentek Kenchreába. Itt Pál fogadásához képest fejét megnyiratta ²⁾. Innen hajón elindultak Syria felé. Minthogy pedig Aquila és Priscilla csak Efezusba utaztak, ezért a hajó Efezusban kikötött. Aquila és Priscilla itt maradtak ³⁾. Pál maga is itt mulatott egy néhány napig.. Valószínűleg míg a hajó a kikötőben horgonyozott. E néhány nap alatt Pál elment a synagógába és ott úgy látszik a zsidókkal sikerrel vitakozott. Ezután kitűzött útjára készült. Hiában kérték az efezusiak ott maradásra. Erősen vágyott az innepre Jeruzsálembe. Aztán fogadása is kötve tartotta. Ez okból elbúcsuzott Aquilától és Priscillától, s hajón palestinai Caesareába ment. Innen Jeruzsálembe ⁴⁾.

Jeruzsálem.
54-dik évi
húsvét.

Pál apostol fogadása következtében, melyet valószínűleg azért tett, mert az alázatosságnak a jeruzsálemi egyház szellemében való eme ténye által a zsidó keresztények tetszését megnyerüi remélte, az ünnepet Jeruzsálemben töltötte. Szokása szerint kevés ideig mulatott a fővárosban. Csak addig ült itt, míg az innep eltelt,

¹⁾ Csel. 18, ₂₁. — ²⁾ Az ily fogadások megkivánták, hogy a fogadást tevő haját lenyirassa, bizonyos imákat végezzen, s az ünnepet megelőző 30 napon bort ne igyék. Joseph. B. J. II, 15, 1. Csel. 18, ₁₈. Meyer (Ap. gesch. S. 333.) a κειράμενος τὴν κεφαλήν-t, a Vulgata „Aquila, qui sibi totonderat in Cenchrus caput“ fordítása után indulva, Aquilára vonatkoztatja. E szerint megrázzák még Theophil, Grotius, Kuinoel és Wieseler. De ez hamis magyarázat; mert Aquilának nem volt oka haját lenyiratni. Ő nem tett fogadást és nem ment Jeruzsálembe. Aztán a κειράμενος τ. κ. itt nem is construálható Ἀκούας-sal, hanem csak Ηζάλος-sal. A dolog és a constructio természetete szerint tehát helyesebb a fő megnyiratását — Augustin, Erasmus, Luther, Kálvin, Wolff, Rosenmüller, Zeller, De Wette és Baumgartennel — Pálra érteni. — ³⁾ Csel. 18, ₁₉. Ez Efezusban mulatásuk alatt térítették meg Apollóst, egy ékesen-szóló, jeles tehetségű embert, a „Bölcsesség könyve“ szerzőjét, kinek magas philosophiai képzettsége volt, de az alexandriai zsidó philosophia befolyása alatt állott. Apollós Jézust messiásnak hirdette. Azonban csak a János kereszttségét ismerte. Aquila és Priscilla tanították meg az Isten útára. Valószínűleg a K. Jánosféle tanítványok egyike volt. — ⁴⁾ Csel. 18, ₂₂. —

és a jeruzsálemi szegényeknek (elbionim) az alamizsnát átszolgáltatta, melyet azért gyűjtött, hogy a palestinai atyafiakat az éhenhalástól megmentse, s kibékítse azokkal az eszmékkal, melyeket ő a pogányoknak hirdetett. ¹⁾ De e rövid idő is elég volt arra, hogy a fővárosban uralkodó hangulattal megismerkedhessék. Elég volt arra, hogy átlássa, mily kérlelhetetlen ellenei a jeruzsálemi, s magokat Jézus rokouainak nevező zsidók, a nagy mester egyetemes eszméinek és a Pál szabad irányának. Elég volt arra, hogy érezze a szűkkeblü jeruzsálemiek fojtó légkörét, s abból szabadulni igyekezzenek; annyival inkább, mert ha sietve el nem távozik, újra kitör a vihar ellene. Otthagyta tehát Jeruzsálemet és elment Antiókiába.

25. §. A Péterféle irány és az ő missió működése.

Az emberi léleknek egyik kiválóbb tulajdona, hogy soha sem állapodik meg, hanem folytonosan működik és halad. Előhaladásában nem követi mindig az egyenes utat, hanem néha jobbra vagy balra tér. S miután egy darabig előhaladt, visszasaesik. Ámde visszasaesésében sem követ egyenes utat. S ez az oka, hogy soha sem tér épen arra a pontra vissza, a honnan kiindult, és nem veszít el mindent abból, a mit már egyszer elsajátított.

Igy történt ez a keresztény vallás fejlődésével is. Mig Pál apostol Jézus szelleméhez hiven előre törekedett, addig a tanítványok a nagy mester tiszta és szabad szellemü elveit a zsidó vallás szempontjából fogták fel és ítelték meg. Visszavitték a zsidó vallás korlátolt álláspontjára. A Pál theológiája előttök igen ridegnek, s „a zsidó és pogány közti egyenlőség“ által izrael előjogait sértőnek tetszett. Ezért szakítottak vele. Innen van, hogy mindjárt a keresztény vallás kezdetén anynyi apocryph irat keletkezett Pál ellen. Pedig Pálnak ama nézete, melyszerint a pogányokat a zsidókkal egyenlőnek mondotta, teljesen jogosult volt ama zsidó nézet álláspontján, a mely az egész emberiséget egy ember-pártól származtatta. Innen van az is, hogy az atyák némelyike, különösen Justin, szándékosan hallgat Pálról, tőle semmit sem idéz, mintha nem ismerné. Ez egyébirant Justintól nem csoda, mert ő Palestinában született és valódi zsidó keresztény volt; épen oly korlátolt, mint bármely zsidó.

E különböző felfogás pártokat létesített és surlódást idézett elé a keresztény egyházban. E surlódás pedig harcot hozott létre.

¹⁾ Gal. 2, 10. 11.

Különösen a szabad páli kereszténység és a korlátolt zsidós kereszténység küzdött egymással. Azonban a harcz kezdetén egyik párt se tudott határozott győzelmet vívni a másik felett. A győzelem egyidőre egy harmadik párté lón, egy következetlen közvetítő párté, melynek feje Péter volt, a ki egyáltalában nem, vagy nagyon keveset gondolkozott, s mint ingadozó jellemű ember egyfelől igazat adott a felette uralkodó zsidó keresztényeknek, de másfelől Pállal sem mert bátran szembeállani.

A harcz a különböző keresztény pártok közt akkor tört ki, midőn néhány szigorú zsidó Ántiókiába menve azt hirdette, hogy „a ki körül nem metélkedik, nem üdvözülni.” Az ántiókiai egyház Pált és Barnabást Jeruzsálembe küldötte, hogy ott az e kérdésből támadt vélemény-különbséget elenyéztessék, s az apostolokkal tanácskozzanak. A három főbb apostol, Péter, Jakab és Pál, békét kívánván eszközölni az egyházban, a Cselekedetek szerzője szerint, egy kiegyezést hozott létre az apostolok és idősek gyülekezetében, melyet Lukács s utána mások conciliumnak szeretnek nevezni, s a mely oly sokban hasonlít a későbbi conciliumokhoz. E kiegyezés bár elfojtotta Jézusnak egyik erkölcsi maximáját: „Nem az fertőzteti meg az embert, a mi a szájon bémenyen, hanem a mi azon kijön,” — mindazáltal látszólag pillanatra helyreállította a békét az egyházban, s az őskeresztény szabadságnak és szellemisségnek újabb lökést adott. Azonban később a jeruzsálemi zsidós keresztény reactio hatása következtében a kereszténység nagy része nem a Jakabféle zsidó kereszténységgel, nem is a Pálféle szellemi felfogással tartott, hanem egy közép párttal, a mely bizonyos tekintetben páliás volt, mindazáltal a mózesi törvényekre is súlyt helyezett. E párt törekvéseinek leghűbb kinyomata a Péter neve alatti első levél. Ilyenformán egy közepes tehetség, Péter, akaratlanul is egy párt fejevé lett, melynek nézeteit némely gyülekezetek csupán azért fogadták el, mert egyesítette magában azokat az irányokat, a melyek az egyházban támadtak. E gyülekezetek egyike volt a római egyház, a melynek vérmérsékletével és uralkodni vágyó törekvéseivel a Péterféle okosabb, közvetítő irány leginkább megegyezett. Ez egyház Pétert — habár soha sem volt Rómában, és soha sem volt annak püspöke — fejevé fogadta, s lassanként egy rangra emelte a határozott jellemű Pállal, sőt felibe is helyezte neki, a ki a római egyháznak valódi apostola volt, ott működött, s ott is halt meg.

Ez időtől kezdve a Palestinán kívüli keresztények törekvése oda volt irányozva, hogy a Pál és Péter, s ezek tanítványai közt levő nézet-különbséget elenyésztessek. E törekvés elősegítésére látszik irva lenni a Lukácsféle evangelium és az Apostolok cselekedete. De e kibékítő törekvés felismerhető még a Mátéféle evangeliumon is. A Péterféle közvetítő nézet és fél zsidó keresztény vallás készítette el az útát a katolikus egyháznak, a mely mind inkább háttérbe kezdette szorítani a jézusi szabad szellemet és Pálnak a nagy mester szabad és nemes elveit érvényesíteni akaró törekvését.

Az 54-ik év táján mind inkább el volt terjedve az a nézet, hogy Pál a pogányok apostola, Péter pedig a körülmetélkedésé. ¹⁾ A jeruzsálemi egyháznak feje ekkor Jakab volt, a Jézus testvére, mert Péter nem tartózkodott állandóan a fővárosban. Azonban e körülmény semmit sem vont le a Péter iránti tiszteletből, az ő tekintélyéből. Nem is hangolta le apostolsági kedvét. Sőt hova-tovább nagyobb kedvet kapott az útazáshoz, a Pál által követett tevékeny, apostoli élethez. ²⁾ El is határozta magában, hogy a syriai zsidókat az evangeliumi tudományra téríti. ³⁾ Ez okból megnősült, ⁴⁾ s mint-hogy görögül épen nem, vagy keveset tudott, vagy pedig, hogy miként Pálnak, neki is legyen kísérelője, maga mellé vette tolmácsnak Márkot; ⁵⁾ őt fiává fogadta, ⁶⁾ s ketten elindultak Syria felé.

Hogy minő események merültek fel Péternek ez útjában, adatok hiánya miatt részletesen nem tudjuk. Római Kelemen ⁷⁾ szerint csak annyit tudunk, hogy Péter ez útjában megpróbáltatásoknak volt kitéve. Az egyházi írók munkáiban elszórt egyes adatok nyomán még azt is kimondhatjuk, hogy ez útjában meglátogatta Caesareat, Tyrust, Sidont, Berytust, Byblost, Tripolist és Antaradost. Antaradosból hajón Laodiceaba, onnan pedig Antiókiába ment és ott letelepedett. ⁸⁾

Péter téri-
tői útja.

A Péter példája után Jézusnak több testvérei és a jeruzsálemi egyház több tagjai is kedvet kaptak arra, hogy a Judeával határos

A jeruzsál.
atyafiak is
útra kelnek

¹⁾ Gal. 2, 7. — ²⁾ 1 Kor. 9, 5. Clem. Rom. Epist. I. ad Cor. 5. — ³⁾ Gal. 2, 7, 11. — ⁴⁾ 1 Kor. 9, 5. Clem. Alex. Strom. VII, 11. Euseb. HE. III, 30. Ez világos adat a római egyház coelibatusa ellen, a mely pedig szereti a római egyház és püspökség megalapítását Péternek tulajdonítani. — ⁵⁾ Irenaeus adv. haer. III, 1, 11. 10, 6. Papias apud Euseb. HE. III, 39. Tertull. adv. Marc. IV, 5. — ⁶⁾ 1 Pét. 5, 13. — ⁷⁾ Epist. I. ad Cor. 5. — ⁸⁾ Gal. 2, 11. Csel. 21, 13 szerint Péter 58-ban nem volt Jeruzsálemben.

tartományokat meglátogassák. El is mentek, és Pálnak elveivel ellenkezőleg, feleségestől együtt az egyházak nyakán élődtek ¹⁾).

Miután ilyenformán Péter otthagya Jeruzsálemet és Antiokiában telepedett le, megszűnt az anyaegyház feje lenni. Jakab lett annak fejévé ²⁾. Ő lett az arámi nyelven beszélő „héberek főnöke“ (ἐπίσκοπος, ³⁾) még pedig csupán azért, mert öreg, és Jézusnak testvére volt. A mint Epiphanius kissé túlozva mondja, 96 éves volt, mikor meghalt ⁴⁾.

26. §. A Jakab áskálódása Pál ellen.

Jakab apostol, Jézusnak testvér bátyja, valódi izraelita volt. Ugy látszik, hogy Jézus halála után tért át a tanítványokhoz. Szigoru asketa és buzgó aristocraticus érzelmű farizeus lévén, a türelmetlen orthodox zsidó párttal tartott, a mely a mózesi törvény betűit mindenkire ráerőszakolta. Mint igazhitű izraelita halála után kiérdemelte ezek által az „igaz“ melléknevet. De másfelől, épen ez elveiből kifolyólag, ellene működött Jeruzsálemben mind annak, a mit Jézus életében mondott és tett, s a mit az apostolok az evangéliumnak Jézus szellemében való terjesztése körül a világon végbevitték. Különösen ellensége volt a Pál apostol szabad irányának, a mely a külsőségre súlyt nem helyezett. Pált zavargónak és az ős vallás megrontójának, az apák igaz hitétől elszakadottnak, eretneknek tartotta, s Páltól azt kívánta, hogy az ő nézetei előtt hajoljon meg.

¹⁾ 1 Kor. 9, 5. — ²⁾ Hieronym. in Gal. I, 19. Constit. apost. VI, 14. Euseb. HE. II, 1. 23. III, 22. IV, 5. VII, 19. Jakab meghalt 62-ben. Jeruzsálem elpusztítása után 70-ben a szétszórt keresztények egy része visszatért Jeruzsálembe a romok közé, s esengve várta Jézusnak a messiásnak, az apocalypsis által azelőtt kevésbé jósolt visszatértét. E visszaállított jeruzsálemi egyháznak Jakab után Jézusnak egy más rokona, Simeon, lett a feje, ki Traján alatt 105-ben keresztben halt meg. — ³⁾ Az ἐπίσκοπος és πρεσβύτερος szavaknak az első században egy jelentése volt. Nagyon hibáznék tehát az, a ki e szavakat pap vagy püspök szóval fordítaná le; mert az az idősebb egyháztag, a ki a gyülekezet feje lett, tökéletesen egyenlő volt az egyház többi tagjaival. Nem volt külön jogköre; nem más értelemben vett püspöki tekintélye; nem szabályozó hatalma. — ⁴⁾ Haer. 78, 14. Ugy látszik, hogy Epiphanius kissé túloz a Jakab éveire nézve; mert ha ő halálakor, a mi 62-ben történt, 96 éves volt, akkor Kr. e. 34-ben kellett születnie. Hogy idős volt, onnan is következik, hogy a gyülekezet feje lett, a hova a legidősebbet szokták volt megválasztani. De 96 éves nem lehetett. Valószínűleg azért mondja ily vénnek Epiphanius Jakabot, hogy kimutassa, miszerint Jézussal egy anyától nem születhetett.

Jakab ellen-missiót állít.

Ugy látszik, hogy Jakabnak ez elve, eljárása és Pál iránti magatartása heves szóváltásra adott okot közte és Pál között Jéruzsálemben. ¹⁾ S ez arra a határozatra birta Jakabot, hogy Pál ellen egy ellen-missiót létesítsen. Ez ellen-missiónak a volt a hivatása és törekvése, hogy Pált nyomról nyomra kövesse, s mindenütt ellene működjék az ő munkájának; egyszersmind meggyőzze a pogányokat arról, hogy csak úgy lehetnek a messiás országának tagjai és úgy üdvözülhetnek, ha körülmetélkednek s az egész törvényt megtartják. ²⁾ A vizály már épen kitoró félben volt Pál és Jakab s ezek hívei közt. De Pál a vizály kitorését s az ebből keletkezhető bajt igyekezett megelőzni és kikerülni az által, hogy sietve Antiókiába utazott, otthagyván közvetítőnek Silást, a ki ez időtől fogva Péterhez csatlakozott. ³⁾ Pál apostol kiszabadulván a jéruzsálemiek korlátolt, fojtó légköréből, szabadabban lélekezelt Antiókiában. Itt újra találkozott Barnabással és Titussal.

Mialatt Pál Antiókiában tartózkodott, megérkezett Péter is az ő apostoli útjából. A két apostol eleinte szerette egymást és jó egyetértésben élt. Péter a zsidók szokása ellenére még a pogányokkal is leült az urivacsorához, s velek együtt ett. Azonban a két apostol közti eme jó egyetértés csak hamar meg lön zavarva. Ugyanis ekkor történt, hogy Jakab a jéruzsálemi szűkkeblű zsidókból egy ellenmissiót létesítvén, ennek tagjaitól körlevelet írt Jéruzsálemből az egyházakhoz. ⁴⁾ Jakab e levelekben azt igyekezett bém bizonyítani, hogy Jézus tudományát senki sem hirdetheti, a kinek erre töle felhatalmazványa nincs, és a kinek tanítása az övével meg nem egyezik; mert szerinte egyedül Jéruzsálem a hit forrása; csak ott vannak valódi apostolok. ⁵⁾ S a ki mindezek daczára hirdeti az evangeliumot az anya-egyház fejétől nyert felhatalmazó irás nélkül, az hamis próféta, hamis apostol, nem egyéb, mint a démon szülőtte, s mintilyent meg kell vetni. ⁶⁾ E levelek Pált tolakodónak tüntették fel; ⁷⁾ olyannak, a ki Jézust személyesen nem

Péter Antiókiába menyen.

Jakab követelése.

¹⁾ Jud. 8. s köv. — ²⁾ Gal. 1, 7. 2, 12. V. ö. Csel. 15, 1, 24. — ³⁾ 1 Pént. 5, 12. A Silas közvetítésére nézve v. ö. Csel. 15, 22-vel. — ⁴⁾ Gal. 2, 12. 1 Kor. 9, 2. 2 Kor. 3, 1. 5, 12. 10, 12. 18. 12, 11. τινὲς ἀπὸ Ἰακώβου; . . . γρηγοροῦμεν ὡς τινὲς συστατικῶν ἐπιστολῶν; . . . τῶν ὑπερλίαν ἀποστολῶν. — ⁵⁾ Jel. 2, 2. 21, 14. V. ö. Gal. 2, 2. — ⁶⁾ Recogn. 14, 34—35. Clem. Hom. 11, 35. V. ö. Csel. 15, 22. Constit. Apost. II, 58. — ⁷⁾ A jéruzsálemiek, s különösen Jakab, egyfelől az antinomism usért haragudtak Pálra. 2 Kor. 11—12. Jel. 2, 2. Baur, Paulus I, S. 260—261. Másfelől azért, hogy Pál azt mondotta, hogy ő Jézust, az ő tudományának szelleménél fogva személyesen ismeri. Jakabnak korlátolt elméje előtt lehetetlennek tünt fel, hogy Pál Jézust ismerhesse, ha testileg nem látta.

ismervén és közvetlen tanítványa nem levén, nincs jogosítva az apostolságra.

Az igaz, hogy Pálnak ilyen, Jakabtól nyert, meghatalmazó irata nem volt. Erre Pál nem is vágyott, szüksége sem volt reá. Pált azt hitte, hogy sokkal jogosultabb hirdetni Krisztust az, a ki a nagy mester magasztos elveinek szépsége és igaz volta által tért meg, mint az, a ki ha személyesen ismerte is, de csak halála után tért át és akkor is a tanító szelleme ellen működik. Pál jól tudta, hogy Jézus teljes szabadságot biztosított az emberek lelki ismeretének, s nem állított fel semmi hatalmat, tekintélyt, a mely a lélek korlátozására jogosítva legyen, s a melytől engedélyt kelljen kérni arra, hogy valaki Jézust hirdethesse, mint a hogy ezt Jakab magának követelte, s az egyházakhoz küldött levelében ki is fejezte.

A Jakab követői Antiókiában.

A Jakab küldöttei egy ilyen levéllel megérkeztek Antiókiába. ¹⁾ Ámbár Jakab elismerte ebben, hogy a pogányok jogosítva vannak az evangelium elfogadására; de kiemelte, hogy a kik keresztényekké akarnak lenni, meg kell tartaniok a mózesi törvényeket; mert a judaismus az egyedüli út az üdvösségre. Különösen hangsúlyozta azt, hogy a zsidók a mózesi törvénytől törvényszegés nélkül el nem térhetnek. E judaizáló követek ehez még azt is hozza tették, hogy a jérusálemi apostoloknak, a kik Jézust személyesen ismerték, különös tekintélye van. Felhozták, hogy a jérusálemi apostoloknak Jézussal való személyes társalkodása azoknak bizonyos előjogokat ad. Felhozták, hogy lehetetlen, miként Pál egy órai Jézussal való társalkodás által, a damaskusi úton, alkalmassá válhatott volna arra, hogy az ő tudományát hirdesse, holott a tanítványoknak egy egész év kellett arra. S mind ezekből azt húzták ki, hogy Pál csak akkor szolgál az igazságnak, ha a tanítványoknak tanítványa lesz és nekik engedelmeskedik. ²⁾ Szóval e judaizáló követek elvetették a szabad páli irányt és judaizálni akarták a pogány keresztényeket.

A követek fellépésének eredménye.

A Jakab követjeinek eme fellépése felháborította az antiókiái egyház békéjét és nyugalmát. Idejárult az is, hogy ezek erősen megtámadták Pétert a pogányokkal való érintkezésért. Péter különben is békés szellemű és ingadozó természetű, félénk ember levén, ³⁾ a helyett, hogy az általa is tetteleg helyeselt szabad irány és gyakorlat mellett harczra kelni tudott és akart volna, egészen visszavonult, e megtámadás után, a körülméletlenektől. S miként

¹⁾ Gal. 2, 11. — ²⁾ Pseudo-clement. Hom. 17, 13—20. — ³⁾ Lásd az ő életét. Különösen Jézus elfogatása alkalmával való magatartását. —

a rossz példa ragadós szokott lenni, kivált ha az tiszteletben álló egyéntől ered, úgy a Péter példáját is sokan követték az antiókiái zsidók közül; ¹⁾ sőt a Péter példája Barnabást is megtántorította. Ő is kerülni kezdette a körülmetéletleneket. Pál apostolnak a Péter ingadozása és következetlensége s a Barnabás elpártolása nagyon fájt. E miatt haragra gyult. Előtte az evangélium szellemével össze nem férhetőnek, erkölcsstelenségnek, valóságos kiközösítésnek, jogtalan követelésnek tünt fel az az eljárás, melynélfogva a jéruszálemi apostolok, s ezek követői, el akarták tiltani a szeretet vendégségétől az egyház egy részét. Pál különösen neheztelt Péterre az ő ingadozása, következetlensége és kettős szerepet játszása miatt. Másfelől féltette az évangéliumot, a melyet Péter a zsidóságba való visszaesése által feleslegesnek és mellőzhetőnek tüntetett fel. E kétségkedésért kérdőre vonta Pétert és heves szemrehányásokat tett neki a gyülekezet előtt az evangélium igazságához nem illő következetlen eljárásáért: „ha te“ — ugymond — „zsidó lévén, pogány módra élsz és nem zsidó módra, miért kényszerited a pogányokat zsidó módra élni?“ ²⁾ Egyszermind kifejtette azt, hogy miként lehet üdvözülni. Kifejezte határozottan, hogy „az ember nem a törvénynek cselekedeteiből igazul meg, hanem a Jézus Krisztusban való hit által.“ ³⁾

A Jakab követői által felkorbácsolt vihar csak akkor kezdett ^{▲ az i. csendesedik} csendesedni, mikor a követek Antiókiából eltávoztak. Ezek eltávoztával a béke látszólag helyreállott a gyülekezetben. Meglehet, hogy Péter ezután ismét visszatért régi életmódjára, s ett a pogányokkal. S ebben semmi különöst nem találhatunk akkor, ha Péternek eddigi magaviseletét elgondoljuk, s ha azt is tekintetbe vesszük, hogy ő zsidó volt, a ki nem nagy súlyt fektetett a következetességre. Azonban a felzaklatott kedélyek a követek elmenetele után se csendesedtek le végképen; sőt a Jakab fondorkodásainak később az a sajnos következése lett, hogy az antiókiái kereszténység két gyülekezetre oszlott, körülmetéltekre és körülmetéletlenekre. Az elébbiek feje Evodius, az utóbbiaké Ignác lett. ⁴⁾ Az Antiókiában végbement események oly mély nyomokat

¹⁾ Gal. 2, 11—13. — ²⁾ Gal. 2, 11—14. V. ö. a Κήρυγμα Παύλου-val. — ³⁾ Gal. 2, 16 s köv. — ⁴⁾ Constit. Apost. VII, 46: Ἀντιοχείας δὲ (t. i. ἐπίσκοπος) Ἐβόδιος μὲν ὑπ' ἐμοῦ Πέτρου, Ἰγνάτιος δὲ ὑπὸ Παύλου.

hagytak különösen a zsidós keresztény párt lelkében, hogy ez még száz év múlva is ingerült volt a szabad keresztény párt iránt. ¹⁾

A követek
további ter-
ve.

Alig távoztak el a követek Antiókiából, megesküdtek, hogy a Pál egyházait felforgatják, a melyeket ő anynyi buzgósággal, szeretettel és erőlködéssel alapított. ²⁾ Ugy látszik, hogy e zsidó szellemű követek ugyanakkor más, újabb leveleket is kaptak Jéruzsáleből az apostoltól, vagy az apostol nevében. E levelek egyikének töredéke történetesen megmaradt, az által, hogy valamelyik zsidó keresztény a Pál nézetei ellen irt levelének alapjául vette e levelet a 2-ik században, azt kibővítette, a zsidóság akkori nézeteihez alkalmazta, és a Judás neve alatt adta ki. E levél a mai kánonban a Judás neve alatt áll. És ebből tisztán látható Jakabnak és a zsidó keresztényeknek izgató, piszkos célja. ³⁾

A Jakab és a zsidós keresztények áskálódásainak az lett az eredménye, hogy sokan Pált ez időtől kezdve az egyházban hitehagyottnak, ⁴⁾ ellenségnek, ⁵⁾ csalónak, a sátán mélységének, ⁶⁾ eretneknek, hamis zsidónak, ⁷⁾ hamis apostolnak, ⁸⁾ hamis prófétának, ⁹⁾ új Bileamnak, ¹⁰⁾ Jezabelnek, ¹¹⁾ Simon Magusnak, ¹²⁾ az antikrisztus ¹³⁾ és a templom pusztulása előhírnökének ¹⁴⁾ kezdték tartani. Az atyák irataiból az látszik, hogy még Péter is Nikolas gúnynevet adott neki. Továbbá evangeliumát hamis evangeliumnak, ¹⁵⁾ tanítványait nikolaitáknak ¹⁶⁾ nevezték. Ekkora volt a Jakab és pártja gyűlölete Pál iránt, kivel szemben azok soha sem mulasztották el kifejezni azt, hogy Krisztus épületének szegeletköve nem lehet más, csak a 12 apostol. ¹⁷⁾ Mig ilyenformán a fanatikus Jakab és a zsidóskodók minden becsületet igyekeztek lehúzni Pálról,

¹⁾ Lásd a Pseudoclem. Hom. 17, 19. Eusebius szerint (HE. III, 39.) Papias és Hegesipp ellenségei Pálnak; sőt a mint Eusebius más helyen írja (HE. III, 32. IV, 22), Hegesipp azt mondja, hogy „a míg Jakab élt a szűz egyház nem volt bepiszkolva ἀνομίαις ἄλλοις ἄλλοις“. Még Justin sem mutatott semmi elismerést a nagy apostol iránt. Őt nem csak nem említi, sőt a pogányok megértítését is a 12 apostolnak tulajdonítja. A Tryphovali dialogusában (35) épen ellene mond Pálnak. — ²⁾ Galatákhoz irt egész levél. — ³⁾ Jud. 4. 7. 8. 10. 23. Különösen figyelemre méltó e levélben az, hogy a zsidó érzelmű párt „parázna-ság“-nak nevezi a Pál tanait, s őt a sátánal állítja szembe. — ⁴⁾ Irenaeus, Adv. haer. I, 26, 2. — ⁵⁾ Pseudoclem. Hom. 17, 19. — ⁶⁾ Jel. 2, 24. V. ö. 1 Kor. 2, 10. — ⁷⁾ Jel. 2, 9. 3, 9. — ⁸⁾ Jel. 2, 2. — ⁹⁾ Jel. 2, 20. — ¹⁰⁾ Jud. 11. 2 Pet. 2, 15. Jel. 2, 2. 4. 14. — ¹¹⁾ Jel. 2, 20. — ¹²⁾ Pseudoclem. Hom. 17, 19. — ¹³⁾ Hom. 2, 17. 3, 59. — ¹⁴⁾ Hom. 2, 17. — ¹⁵⁾ Recognit. I, 10—71. — ¹⁶⁾ Jel. 2, 6. 14—15. — ¹⁷⁾ Jel. 21, 14. 18, 20.

addig a Jakab tekintélye folytonosan emelkedett, ugyanynyira, hogy ő lassanként a zsidó keresztények főpapja lett. Pál sokkal becsületesebb és krisztusiabb szellemű volt annál, minthogy Jakab és pártja ellen áskálódjék és alattomoskodjék. S Pálnak szabad irányán és józanabb elvein kívül ez az, a mi őt Jakab és társai felett magasan kiemeli, s minket az ő egyetemes érzelmei és gondolkozása módja iránt bámulatra és tiszteletre indit.

A Jakab követői Antiókiából való elmenetelők után, a Pál elleni gyűlölet által vezetettve, részint utasításukhoz képest, részint elveikből kifolyólag a galatabeli egyházakhoz mentek. Ők jól ismerték Pálnak ez egyházak megalapítása körüli érdemeit. Tudták, hogy ezeket Pál alapította. Tudták, hogy ezek szoroson ragaszkodnak Pálhoz és az ő evangéliumához. Azt is tudták, hogy Pál jelenleg Antiókiában tartózkodik. Ez okokból a galatabeli egyházakat szemelték ki működésük központjául, ¹⁾ anynyival inkább, mert itt legtömörebb és legerősebb volt a szabad páli irány és kereszténység. Itt kellett tehát nekik legelőbb is megtörni a keresztény szabadságot, magában a szabad kereszténység szívében.

A követek
izgatásai
Galatiában.

E judaisták tehát megjelentek a galatabeli egyházakban. S itt arról igyekeztek meggyőzni az atyafiakat, hogy a körülméltetés és az egész törvény megtartása mulhatatlanul szükséges arra, hogy valaki jó keresztény lehessen. Továbbá igyekeztek bizonysítani a körülméltetés előnyeit ²⁾ és kimutatni azt az előjogot, a melyet ez által nyernek. Azután gyalázni kezdték Pált és evangéliumát. Tőle minden érdemet megtagadtak. Evangéliumát az ő esze önkényes találmányának nevezték. Kétségbe vonták, hogy oly ember hirdethesse az evangéliumot, a ki Jézust személyesen nem ismerte. Azt is felhozták, hogy Pál Titust és Timotheust körülméltette. Megkísértették, hogy ez egyházak evangéliumi szabadságát a zsidó szolgaság igájába hajtásák. S ez anynyiban sikerült is nekik, hogy rágalmazásaik által sokakat tévútra vezetvén, a maguk részére megnyerték. Az ily úton félrevezetett atyafiak magokat körülméltették, s csupán Pétert és Jakabot ismerték el valódi apostoloknak. Egy rész azonban hű maradt Pálhoz és elveihez.

²⁾ Gal. 1, 7. §. 5, 13. E versekből tisztán kitetszik, hogy Pál világosan látta az izgató judaisták célját, valamint azt is, hogy ezek megett Jakab áll. V. ö. a Gal. 1, 7-ben levő τινές--t a Gal. 2, 12-ben levő τινές ἀπὸ Ἰακώβου; Csel. 15, 1-ben τινές καταθετόντες ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας; és 2 Kor. 3, 1-ben τινές-sel. — ³⁾ Gal. 6, 13. 14.

VII. FEJEZET.

Pál irni kezd.

27, §. Az okok, melyek Pált levélírássra indították; és a modor, a melyet azokban követett.

A levélíráss
1-ös oka, az
apost. vi-
szony.

Mentől kisebbek voltak azok a keresztény körök, vagy egyházak, a melyeket Pál alapított, annál nagyobb volt ezek és tanítójok, s alapítójok közt a kölcsönös szeretet és bizalom. S midőn Pál rövidebb vagy hosszabb idei mulatás után az ily gyülekezetektől eltávozott, áldásával együtt szívének, szeretetének egy részét is nálok hagyta. Ez okból minden alkalmat felhasznált arra, hogy őket újabban meglátogassa, vagy barátaitól tudakozódjék ezek állapota felől. Néha segédeit küldötte el, hogy azok által értesüljön szeretett hivei helyzete felől. Ezt ő egyfelől azért tette, hogy közte és elhagyott hivei közt a kapcsot felfrisítse; másfelől azért, hogy azokat életök minden változásaiban vidámitsa, vigasztalja, biztassa és hitökben erősítse. És Pált, ez az előtte szükségessé vált apostoli viszony, ¹⁾ elébb-utóbb levelezésre vezette.

A levélíráss
2-ik oka, a
benső vi-
szály.

Hogy Pál és az általa alapított egyházak közt szakadatlan ösztökölés legyen, ez annál szükségesebb volt, mert az egyes egyházak fejlődését, gyarapodását és nyugalmit nem csak külső ellenség akadályozta és zavarta, hanem benső viszály, egyenlenség és áskálódások is fenyegették. Mentől nagyobb tért foglalt el a szabadelvű páli kereszténység, s mentől tisztább és sikeresebb lön amaz elvek eredménye, annál inkább meg voltak ijedve a zsidó szelleműek, s annál kevésbé elégedtek meg a szigorubb érzelmű zsidó keresztények avall, hogy csupán csak tiltakozzanak oly irány ellen, a mely, szerintök, közvetlenül az ők ősi alapelveik, előjogaik és szokásaik ellen van intézve. ²⁾ Felhagytak tehát a nemlegességgel és

¹⁾ Pálnak az ő egyházaihoz való gyöngéd viszonya szépen van leírva 1 Kor. 4, ¹⁵. 2 Kor. 6, ¹¹. stb. Gal. 4, ¹²-ben, s általában mindenütt, a hol azokat üdvözli, s a maga egyéniségéről szól. — ²⁾ A szigoru zsidókat nem elégitette ki a páli irány és nézet. Nem elégitette ki pedig azért, mert ők korlátotságuk miatt nem tudták őt tisztán felfogni. Nézeteit félreértették (Róm. 7, ¹⁻⁶. 3, ²⁰. 4. Gal. 3, ¹¹.) Azokat (Róm. 14, ¹. stb. 1 Kor. 6, ¹². 8.) közönyösségre vezetőknékné tekintették. Ezért léptek fel ellene oly szenvedélyesen. Ezért kel ki oly hevesen Pál is ellenök (2 Kor. 10—12, az egész Galatai levél, Fil. 3, 2). Ezért vitatja Pál saját apostolságát (1 Kor. 9, ¹. 2 Kor. 11. Gal. 1. Efez. 3, ¹.) az ellenmissio törekvése és ajánló levelei (2 Kor. 3, ¹.) ellenében.

tényleges munkához láttak. A mint az elébbi cikkben láttuk, egy reactionarius eszközhöz nyultak. Ellenmissiót állítottak fel Pál és iránya ellen. E missio vezetője Jakab lett. Ő tartotta kezében annak szálait, a melyekkel az egyenetlenség tüzet minden irányban meggyújtotta. A többi apostolok nem pártolták ugyan ez eszközt és kezdeményezést; azonban ők sem voltak teljesen mentek a mozgalomtól. Bár nem vettek tevékeny részt az ellenmissio működéseiben, mindazáltal észrevétlenül mintegy közvetítőkké váltak, az által, hogy nem tudták meggátolni, hogy az ősi hithez szigoruan ragaszkodó zsidó keresztények az ők neveikkel ne takarózzanak.

E két ok, különösen az utóbbi, magára is elég volt arra, hogy Pál levelet írjon szeretett egyházaihoz, midőn személyesen velök nem lehetett. Azonban még egy harmadik nagy ok is járult a két elébbihez a hitetlenségben. A hitetlenség abból a közönyből állott elé, a melylyel az emberek a népvallás iránt viselkedtek. Táplálta e hitetlenséget az a vegyülés, a melyben a nyugoti és keleti vallásos eszmék és alakok a keresztény vallástól függetlenül öszszeegyedtek. E vegyületek főleg a kelettel öszszekötetésben álló kis ázsiai görög városokban jöttek létre. Sokan voltak itt olyanok, a kiket részint feszült képzelődésök, részint benső ürességök, részint a régi vallással való elégedetlenségéből származott lelki nyugtalanságuk mindenhez vonzott, a mi által kétségeket eloszlatni, s érzelmöket izgathatni remélték. Olyanok is voltak, a kik varázslataikkal, kuruzslásaikkal, s a philosophiai titkos tudományok és magikai erők csalo előadásával hasznukra tudták fordítani az emberek könnyen-hívóságát. ¹⁾ Mentől magasabb és tisztább eszme- és gondolatkörbe emelkedett fel tehát a keresztény vallás, annál inkább ki volt téve annak, hogy vele az emberek visszaéljenek, különösen pedig azok, a kik a mysteriosus gnosis-sal foglalkoztak.

Egyébiránt ha a keresztény vallással együtt komoly speculativ szellem is állott volna elé a keresztény egyházban; vagy legalább a pogány iskolákban létezett volna ilyen: akkor ez által ellensü-

¹⁾ Ide sorozhatók a zsidó ördögűzők (Mat. 12, 27. Luk. 9, 49); Simon Magus és a μάγοι (Csel. 8, 9. 13, 6); a γόητες (2 Tim. 3, 13); az ἐξορκισταί (Csel. 19, 13. 19.) az ők „ördögi könyveikkel“; a πνεύμα πύθωνος-sal felruházva lenni képzelt μάντις (Csel. 16, 16), a kik leginkább zsidók és keletiek voltak, s magoknak tudós arab czimeket (Elim, többesc Ulema) adtak (Csel. 13, 8.). Ezek néhol az evangelium ellenségeiként tüntek fel, máskor mellette beszéltek, a szerint, a mint hasznukra fordíthatták.

A levélírás
8-ik oka a
hitetlenség.

lyozni lehetett volna a keresztény vallással való visszaélést és a gnosticizmus befolyását. De az apostoli korban nem volt meg a komoly speculativ szellem, a mely komolyan foglalkozzék a keresztény vallás nemes és magas eszméivel. Aztán a gnosticizmus sem akkor keletkezett, a mikor feltűnt. Nem is egyes hely, egyén, vagy évtized műve, hanem amaz idők szellemének szükséges következménye, a keleti monotheistikus és pantheisticus eszmék érintkezéséből. ¹⁾

Ilyenek voltak a viszonyok, a melyek közt Pál a levélírás, az írásbeli érintkezés eszméjére jött, hogy az által elkezdett művét és követett irányát védje és folytassa. E tekintetben minta gyanánt állott előtte az a levelezés, a melynél fogva az egyes synagogák, a zsidók elszéledése óta, egymással érintkeztek. ²⁾ Sőt, a mint a syriai keresztény hagyományok mondják, a syriai keresztények közt is léteztek keresztény levelek, már a ker. vallásnak ottani terjedése alkalmával. De ezek elvesztek.

Pál többet irt, mint a mennyi fenmaradt.

Igen valószínű, hogy Pál apostol több levelet is irt annál, a mi fenmaradt. ³⁾ Neki erre elég alkalmá, oka, anyaga és jó indulata volt. Csakhogy ezek épen úgy elvesztek, mint elvesztek az egyházaknak és egyeseknek ezekre tett feleletei. Ez egyébiránt nem is csoda; mert Pál nem hordott magával irattárt. Aztán a hívők előtt is nagyobb volt a szívökben élő hitnek és az apostol személyének becsé, mint az ily alkalmi iratoké. Ez okból nem is sokat törődtek az ő életében az eféle iratokkal. ⁴⁾ Csupán az ő halála felé kezdettek súlyt fektetni ez iratokra, azokat megőrizni és másokkal közölni.

Anynyi kétségen kívül áll, hogy ma nincs meg minden levél, a melyet Pál írhatott és irt. S tán nem is a legrégibbek azok, a melyek a mai kánonban léteznek. Azonban bármint legyen is a dolog, a jelenleg meglevő levelek kiválóan becses okmányai az ő apostoli munkásságának, daczára annak, hogy ezek esetleg, alkalmilag keletkeztek.

Pálnak írásmódora

Pálnak nem volt ugyan elég műveltsége arra, hogy könyveket

¹⁾ A gnosticizmus hatása szembetűnő a Filemonhoz, kolossabeliekhez, efezusiakhoz és filippibeliekhez irt levelekben. — ²⁾ Az iggeret és riselet, melyet egyik synagóga a másíknak küldözgetett. Ilyen levél-nemű irat a Makkabeusok 2-ik és a Baruk könyve is, 2 Makk. 1, 1—10. Bar. 6. — ³⁾ 2 Thess. 2, 2—14. 3, 14—17. 1 Kor. 5, 9. 16, 1—3. 2 Kor. 10, 9. 11, 28. Kol. 4, 10. 16. — ⁴⁾ Clem. Rom. Epíst. I. ad Cor. 47. Polycarp. ad Phil. 3. Ignat. ad Ephes. 12.

szerkesztszen; mindazáltal bensője roppant gazdag volt eszmékben, gondolatokban és érzelmekben. Leveleiben is látszik az eszmék és a gondolatok fordulatainak gazdagsága. Előtte merőben közönyös, másodrendű dolog volt a tárgy béosztása és a szavak elrendezése. Leveleiben legelőbb is üdvözli az olvasót, hozzácsatolván saját üdvözlétéhez rendesen ama segédjének üdvözlétét is, a kinek a levelet toll alá mondotta. Azután hálát ad Istennek azokért, a mik itt-ott az evangélium érdekében történtek. Később majd dogmai, majd elméleti, majd erkölcsi, majd meg gyakorlati dolgokat tárgyal. Végül magános dolgokkal, tudósításokkal, intéssel, ajánlással, üdvözléssel és jó kívánattal zárja bé levelét.

Miként az eszme és érzelem gazdagsága, úgy irálya is hű kinyomata a Pál apostol személyiségének. Leveleiben hiában keresnők a classikai szabatoságot, szép és kellemes irályt. Itt azok helyét a nyelv és kifejezés bősége, gazdagsága foglalja el. Tétéleiben kevés öszszefüggés van. Iratai teli vannak szakadozott mondatokkal, ismétlésekkel, ¹⁾ ellentétekkel, ²⁾ ironiával, ³⁾ halmozott synonymokkal, ⁴⁾ első tekintetre ellentéteseknek látszó fogalmakkal, ⁵⁾ kérdésekkel, ⁶⁾ fokonkénti emelkedésekkel; ⁷⁾ teli vannak a Pál keleties képzelődő tehetségének gazdagságát bizonyító képekkel, átmásításokkal és példázatokkal; ⁸⁾ teli vannak a vallásos dolgok és viszonyok eredeti, szellemdús felfogásával; ⁹⁾ teli felkiáltásokkal és zármondatokkal. ¹⁰⁾ S mindezek művelt lélekre, mély és gazdag érzelmű kedélyre, sebesen gondolkozó főre mutatnak; olyanra, a kinek dialektikája nem tudott lépést tartani genialis eszméivel. Esze sokkal sebesebb volt tollánál.

Pál kifejezései.

Pál apostolnak természete izgékony és heves volt, a mi által nagyon ki volt téve a bényomásoknak. Ő néha élénk, máskor kifakadó, durva, gunyoros, dühös, máskor udvarias, gyöngéd, sőt néha finom volt egész a hizelgésig. Ezért szivesen másra bizta az irást. Különösen Timotheust használta e czélra. Az ő akadályoztatása, vagy távolléte esetében pedig segédei valamelyikét.

Pál természet.

¹⁾ 1 Kor. 13, 4. 2 Kor. 6, 4. 11, 22. Róm. 1, 29. 2 Tim. 3, 1. — ²⁾ 2 Kor. 4, 7. 5, 21. — ³⁾ 1 Kor. 4, 8—15. 2 Kor. 11, 16. — ⁴⁾ Róm. 2, 17. 2 Kor. 6, 14. — ⁵⁾ 2 Kor. 2, 2. 8, 2. 12, 10. — ⁶⁾ Róm. 8, 31. 1 Kor. 9, 1. Gal. 3, 1. ⁷⁾ 1 Kor. 13, 1. 2 Kor. 7, 11. — ⁸⁾ Róm. 2, 25. 9, 20. 11, 17. 12, 1—4. 1 Kor. 3, 2—9. 5, 5. 9, 7. 12, 12. 14, 7. 15, 36. 2 Kor. 3, 2. 5, 1. 10, 4. Fil. 3, 12. Efez. 2, 19. 4, 14. 6, 10. 1 Thess. 5, 5. Kol. 2, 14. — ⁹⁾ Róm. 5, 12. 1 Kor. 15, 35. — ¹⁰⁾ Róm. 1, 2—4. 1 Kor. 5, 3. Kol. 1, 9. Efez. 1, 3—15. 2, 1. 3, 1. 1 Tim. 1, 3. Tit. 1, 1.

Pál dictálta
leveleit.

Pálnak fennebb előadott természete az oka, hogy ő sajátkezüleg soha sem irt, hanem csak toll alá mondotta leveleit. ¹⁾ Ezek közül a Galatabeli levél kivételt képez, mert a mint 6, ¹¹-ben mondja, azt egészen sajátkezüleg irta. ²⁾ Mikor a levél készen volt, némelykor átolvasta, és ha valami nem tetszett, vagy az alatt jobb gondolata támadt, jegyzést tett a szélire. Hogy pedig az egyházat, a melyhez levelét intézte, bizonyossá tegye afelől, hogy a levél tőle származott, s egyszersmind lehető csalásoknak is elejét vegye, sajátkezüleg irt néhány szót, vagy sort a végére. ³⁾

A Pál apostol levelei nem tankönyvek, a melyeket ő egy húzamban, minden részeiben öszszehangzólag, előre kigondolt terv szerint dolgozott ki, hanem alkalmi iratok, a melyeket ő különböző bényomások alatt és különböző időkben irt, s ezért magukon hordják ezeknek bélyegét. Épen azért leghelyesebbnek tartjuk a Pál leveleit azok időrendje és benső tartalma szerint venni vizsgálat alá. Így azok előadása ha nem is lesz egészen systematicus, de mindenestre valódibb, élénkebb és élethűbb lesz.

28. §. A galatabeliekhez irt levél.

A gallok le-
telepedése
Galatiában.

Galatia vagy Gallograecia nevét ama gall néptörzsektől kapta, a melyek Kr. e. 250 évvel, a Kis Ázsia közepén levő és a Halys folyó által öntözött hegyes és termékeny vidék által csalogatva, Thracián át Kis Ázsiába nyomultak. E gall törzsek Lutarius és Leonorius vezéreik ⁴⁾ alatt legelőbb is a bithyniai fejedelem, Nikomedes, zsoldjába állottak, ⁵⁾ s részint a neki és más előázsiai fejedelmeknek tett hadi szolgálatokért, ⁶⁾ részint küzdelmeik árán Galatiát nyerték, melynek határai: északról Bithynia és Paphlagonia, keletről: Pontus és Kappadocia, délről: Kappadocia és Lykaonia, nyugotról Phrygia. ⁷⁾ Itt egészen függetlenül éltek Γαλάται, Γάλλοι, Κέλται nevek alatt, egészen Kr. e. 189-ig. Ekkor a rómaiak legyőzték. Főtörékvésők oda volt irányozva, hogy tartományjukat hadakozás által szélesebbre kiterjesszék.

¹⁾ Róm. 16, ²². V. ö. 1 Kor. 16, ²¹. Kol. 4, ¹⁸. 2 Thess. 2, ¹⁷. Egyéb-iránt az is valószínű, hogy Pál néha sebesen lehabarta azt, a mit írni akart, s segédei valamelyike tisztába irta. Overbeck J. D. De Scribis Pauli. §. 351.

²⁾ Gal. 6, ¹¹: „Látjátok, mely hoszszu levelet irtam nektek az én kezemmel“.

³⁾ 2 Thess. 3, ¹⁷. 1 Kor. 16, ²¹. Kol. 4, ¹⁸. — ⁴⁾ Liv. XXXVIII, 16. — ⁵⁾ Strabo, II, 130. XII, 571. — ⁶⁾ Florus, II, 11. Justin, XXVII, 3. Polyb. V, 33. 2 Makk. 8, ²⁶. — ⁷⁾ A galaták egy szintoly vitéz, mint félelmes ellenre talál-
tak, Kr. e. 238-ban, I. Attalusban, Pergamum királyában, a ki őket a koráb-
ban Phrygiához tartozó tartományra, Galatiára, szorította.

Ámbár a rómaiak e harczias és szabadságszerető népet Kr. e. 189-ben Cn. Manlius Vulso vezérlete alatt, egy heves csatában, az ázsiai Olympusnál, legyőzték, ¹⁾ — mindazáltal régi intézményeiket megtartották, s magokat tetrarkáik által igazgattatták, kik később királyi czímet vettek fel. E tetrarkák közül nevezetesebbek voltak: a Cicero által ismert és védelmezett Dejoratus, a ki Lucullusnak és Pompejusnak hű szövetségese volt, s ennek utóda Amyntas, a ki a római hatalommal való szövetségből, különösen Antonius triumvirnek iránta való jó indulatából, azt a hasznot húzta magának, hogy tartományát nagyobbította, hozza csatolván Pisidiát, s Lykaoniának és Pamphyliának egy részét. Azonban Amyntas halála után Augustus császár véget vetett a gall fejedelmek uralkodásának. Kr. e. 26-ban Amyntas megöletvén, Augustus a régi Galatiát Lykaoniával, Pisidiával és Paphlagoniával Galatia név alatt ²⁾ római tartománynya tette, s propraetorok által igazgatta. A tulajdonképi Galatia városai közül nevezetesebbek voltak Ancycra, a melyet Augustus a tartomány fővárosává tett; továbbá Tavium és a Kybele templomáról híres Pessinus.

A mi a galatabeliek nyelvét illeti, erre nézve a theologusok közt eleitől fogva különbözők voltak a vélemények. Hieronym (Kr. u. 340—420) azt mondja, hogy a galaták nyelve épen az, a mi a Trier környékén lakó népeké. ³⁾ Wieseler és más német theologusok azt állítják, hogy a galaták german eredetű nép voltak. Azonban ez állításuk abból a főrekvésből látszik eredni, hogy kimutassák, miszerint a németek voltak azok, a kik a keresztény vallással legelőbb megismerkedtek. Legvalószínűbb, hogy tisztán gall eredetűek voltak. Ide mutatnak a Strabo, Livius, Justin és Florusnál s általában a görög és római íróknál eléjvő Γάλλοι és Γαλάται elnevezések. Ide mutat az imént említett írók által használt Γαλλογραικία név, a melyet azért adtak nekik, mert a gallok Pausanias szerint ⁴⁾ vegyesen laktak a görögökkel, s mert miután Galatia nagyobb kereskedő városaiban a görög nyelv uralkodott, ők is megtanulták. Ide mutat a Sinai Codex, a mely 2. Tim. 4, 10-ben Galliát ír Galatia helyett. ⁵⁾ Ide mutat végre az említett

¹⁾ Livius, XXXVIII, 12. 20—23. 25. 1 Makk. 8, 2. — ²⁾ Dio Cass. LIII, 26.

³⁾ Prolog. in libr. secundum Comm. in epist. ad Gal. „Galatas excepto sermone Graeco, quo omnis oriens loquitur, propriam linguam eandem paene habere, quam Treviros, nec referre si aliqua inde corruperint“. — ⁴⁾ Pausan. I, 4.

⁵⁾ Tischendorf. N. Test. graec. ex Sin. Cod. 2 Tim. 4, 10: κρήνης εἰς γαλιαν (Γαλιαν helyett).

A rómaiak
elfoglalják
Galatiát.

A galaták
nyelve.

római íróknak ama jellemzése is, a mely a galatákat harcziás és hirtelen fellobbanó népnek tünteti fel.

Pál 8-szor
volt Gala-
tiában.

Kétséget nem szenved, hogy a galatai egyházakat ¹⁾ (αἱ ἐκκλησίαι τῆς Γαλατίας) maga Pál apostol alapította. Tisztán mutatják ezt a Csel. 14, 16 és 18-ik részei. De bizonyítják ezt a galatai levélnek ama helyei is, a melyekben az apostol említést teszen az evangéliumnak a galaták közt való hirdetéséről. ²⁾ Pál apostol három nagy téritői útát tett, s mind a háromra Ántiókiából indult ki. Az elsőre 45-ben indult ki. Ez útjában 46—48-ban megalapította a galatabeli egyházakat, ³⁾ s 49-ben újra meglátogatta. ⁴⁾ A második útjára 51-ben; ⁵⁾ a harmadikra pedig 54-ben indult ki, ⁶⁾ s mindenik útjában újra meglátogatta a galatabelieket és a tanítványokat a hitben erősítette (ἐπιστηρίζων πάντας τοὺς μαθητάς).

Ellenvéle-
mény és
czáfolata.

Eddigi kritikai vizsgálódásunk eredménye tehát az, hogy Pál apostoli első téritői útjában, Barnabással egész Galatiáig jött, s ott egyházakat alapított (Csel. 13 és 14 részek); és hogy második és harmadik útjában újra meglátogatta e gyülekezeteket, hogy hitökben erősítse (Csel. 16, ^{1—6.} 18, ^{23.}). Efel szemben Baur, ⁷⁾ Holtzman, ⁸⁾ Reuss, ⁹⁾ Bleek, ¹⁰⁾ Hilgenfeld ¹¹⁾ és mások Pálnak csak két galatai útjáról akarnak tudni, s az ottani gyülekezetek megalapítását második téritői útjára teszik Csel. 16, ^{5.} ^{6.} alapján. Hogy Pál a galatai egyházakat a Csel. 13 és 14 részeiben említett ott léte alkalmával alapította volna, arról semmit sem akarnak tudni; sőt mind kritikailag, mind exegetikailag ellene harcolnak. Azonban ez állításuk merőben téves. Mert a Csel. könyve 13 és 14 részeiből világos, hogy Pál apostol Galatiában volt és ott Ántiókiában, Ikoniumban, Lystrában és Derbében prédikált. Csel. 14, ^{21.} ^{22.} ^{23.} pedig határozottan bizonyítja, hogy Pál a galatai egyházakat tényleg nem csak megalapította, hanem egyszersmind szervezte is: „megtérének Lystrába, Ikoniumba és Ántiókiába, a tanítványoknak elméjüket erősítvén és intvén, hogy megmaradnának a hitben. . . És mikor minden gyülekezetekben választottak volna seniorokat. . . ajánlák őket az ur-

¹⁾ Gal. 1, ^{2.} — ²⁾ Gal. 1, ^{8.} 4, ^{13—19.} V. ö. 1 Kor. 16, ^{1.} L. fennebb a 13 és 14 §§-et. — ³⁾ Csel. 14 rész. — ⁴⁾ Csel. 14, ^{21.} ^{22.} — ⁵⁾ Csel. 16, ^{1—6.} ⁶⁾ Csel. 18, ^{23.} — ⁷⁾ Baur, Paulus, S. 280—281. — ⁸⁾ Holtzman, Bibel-Lexicon art. Galaterbrief. — ⁹⁾ Reuss, Gesch. d. Heil. Schrift. N. T. S. 72. — ¹⁰⁾ Bleek, Einleit. in d. N. T. S. 417. — ¹¹⁾ Hilgenfeld, Galaterbrief, S. 19. ff.

nak.“¹⁾ A mit a cselekedetek szerzője Csel. 16, ⁵. és 18, ²³-ban említ, hogy t. i. „a gyülekezetek szaporodnak vala naponként,“ valamint az is, hogy „eljárá Galatiának és Phrygiának tartományát, minden tanítványokat erősítvén“ (ἐπιστηρίζων), semmi egyebet nem tehet és nem teszen annál, minthogy Pál meglátogatta korábban megalapított egyházait; azokban újra prédikálta az evangéliumot, a melyre újabban sokan tértek meg, és a megtérteket hitőkben megerősítette. Azt egyáltalában nem lehet kimagyarázni Csel. 16, ⁶-ból, hogy ő ez alkalommal alapította volna meg az említett egyházakat, mert a Csel. 16, ⁶-ik verse csak hirtelen átúztatja Pált Galatián,²⁾ a nélkül, hogy Pálnak ez alkalommal való egyház-alapításáról szólna. E körülmény anynyira feltűnő volt Baur előtt is, hogy nem hallgathatta el, miszerint „Pál nem mulathatott hosszasan ez alkalommal Galatiában.“³⁾ Már pedig ha a Galatai egyházak alapítása a Csel. 16, ⁶-ban említett második útjára esnék, akkor neki hosszabb ideig kellett volna működni ott, s ezt a nevezetes tényt a Cselekedetek szerzője sem hagyta volna érintetlenül. Ezek szerint kétségtelenül áll előttünk az, hogy Pál apostol galatai egyházait első térítői útjában alapította, 46—49-ben (Gal. 1, 9. 4, 16. 5, 3. 21.).

Hogy a részint theologiai, részint irodalom történeti tekintetben oly becses iratnak, a Galatai levélnek keletkezését tisztábban felfoghassuk, szükség egy rövid pillantást vetnünk amaz egyházak alkotó elemeire. A galatai levél némely helyei (4, 8—12.

^A galatai
egyházak
elemei.

¹⁾ A Csel. 14, ²³-ban levő χειροτονήσαντες δὲ αὐτοῖς πρεσβυτέρους κατ' ἐκκλησίαν kifejezés minden kétséget eloszlat a kérdés alatti vitára vonatkozólag, és teljes meggyőző erővel bir ama nézet ellenében, mely a Csel. 16, ⁶ alapján a galatai egyházak alapítását a Pál második útjára teszi. A mit Hilgenfeld (Galaterbr. S. 21) e tekintetben Gal. 4, ¹³-ból felhoz: ὅτε δὲ ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς εὐηγγελισάμην ὑμῖν τὸ πρότερον, ez is csak azt bizonyítja, hogy Pál a τὸ πρότερον-nal első útjára czéloz, — anynyival inkább, mert Csel. 15 szerint a körülméltékedés kérdése már második útja előtt felmerült. Α τινὲς ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας és οἱ ἐκ τῶν φαριζαίων már első útja végén fellázították a kedélyeket. Ezeket igyekezett megczáfolni második útjában, s ezek működése ellensúlyozására írta levelét második útja végén. — ²⁾ Csel. 16, ⁶: διελθόντες δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Γαλατικὴν χώραν. — ³⁾ Baur, Paulus. S. 280: „Auffallend ist aber doch, dass der Verfasser der Ap. Gesch. 16, ⁶. ohne von einer Stiftung einer christlichen Gemeinde etwas zu sagen, den Apostel Phrygien und Galatien nur durchwandern lässt, und zwar, wie man vermuthen muss, so rasch, dass an einen längern Aufenthalt kaum gedacht werden kann“.

5, 2. 3. 6, 12. 13.) oda mutatnak, mintha Pál levelében pogány keresztényekhez beszélne. S ebből némely kritikusok, mint Baur, Hilgenfeld és Schneckeburger azt húzták ki, hogy emez egyházak csak pogány keresztényekből állottak. Azonban az imént említett helyekkel szemben oly bizonyítékaink vannak mind a galatai levélben, mind Fl. Josephusnál, a melyek valószínűvé teszik azt, hogy a galatai egyházak nem csak pogány keresztényekből állottak, hanem zsidó keresztények is voltak köztök. Flavius Josephus azt mondja egyik iratában, ¹⁾ hogy a galatai zsidók bizonyos előjogokat és szabadságot nyertek a rómaiaktól, és hogy az ezekről szóló okmány le volt téve az ancyrai Augustus-templomba. S ez oda mutat, hogy Galatiában léteztek zsidók. Hogy pedig a galatai egyházak tagjai közül is némelyek zsidók voltak, ezt valószínűvé teszik azok a helyek, a melyekben Pál a maga és a zsidó keresztények nevében első személyben szól hiveihez; ²⁾ valamint az is, hogy Pál Gal. 2, 11—14-ben nem mulasztotta el a némely galatai zsidó keresztények előtt typus gyanánt álló Péterről beszélni, s őt előttök megismertetni. Ez abból a befolyásból is valószínű, a melyet Pál ellenei ez egyházakra gyakorolni tudtak. Anynyi azonban tisztán áll, hogy a galatai egyházakban a pogány keresztények alkották a többséget. ³⁾ Bizonyítják ezt Gal 4, 8. 5, 2. 6, 12. a melyekben Pál olvasóihoz, mint körülméletlenekhez szól. Bizonyítja a Gal. 3, 3-ban levő *ἐναρξάμενοι*, mely gondolattal Pál mintegy elsőséget ad a pogány keresztény meggyőződésnek a zsidó felfogás felett. Bizonyítja az a hang, a melyen Pál a galatabeliekhez szól. ⁴⁾ Ebből az tűnik ki, hogy Pál meglepőnek és különösnek találja azt, hogy miként gyakorolhattak az ő ellenei akkora hatást oly egyházakra, a melyek nagyobb részt pogány keresztényekből állottak.

A galatai levél irásának oka.

A galatai levélből tisztán látszik az ok, a mi Pált arra indította, hogy a galatai egyházakhoz levelet írjon. S ez az volt, hogy a galatai keresztények közel állottak ahoz a válpontozhoz, hogy a Pál által hirdetett evangeliumtól elpártoljanak. ⁵⁾ Ezt a válságot némely idegen tanítók idézték elé, a kik az apostol után a galatai egyházakba mentek, s az ottani keresztényeket tévútra vezették, azt tanítván, hogy a Pál által hirdetett tudomány által senki sem üdvözülni. ⁶⁾ Előidéztek pedig a következő módon: Pál apostolnak első

¹⁾ Antiqq. XVI, 6, 2. — ²⁾ Gal. 3, 2. 13. 23. 25. 4, 3. 31. V. ö. 1 Pét. 1, 1-el. — ³⁾ Gal. 3, 29. 4, 8—12. 5, 2. 3. 6, 12. 13. — ⁴⁾ Gal. 1, 6. 3, 1. 5, 7. ⁵⁾ Gal. 1, 6. 3, 1. 3. 4, 9—21. 5, 2—7. — ⁶⁾ A körülmételkedés ügyében

és második térítői útja közti időben judaizáló tanítók, a jérusállemi farizeusi párt küldöttei, érkeztek a galatai egyházakba. ¹⁾ Ezek ösrsze akarták rombolni Pálnak a „hit által való megigazulásról“ szóló tanítását, s helyébe a körülmetélkedést és más zsidó tétéleket akarták ráerőszakolni a pogány keresztényekre, azt állítván, hogy ezek mulhatatlanul szükségesek az üdvösségre. ²⁾ Hogy ezt amál könnyebben eszközölhessék, megtámadták a Pál apostolságát; ³⁾ kimondották, hogy az ő evangéliuma által senki sem üdvözül; hivatkoztak vele szemben az oszlop-apostolokra; ⁴⁾ őt nemcsak a galaták ellenségének nevezték, ⁵⁾ hanem kétszínkedéssel is vádolták, azt terjesztvén róla, hogy ő alattomban körülmetélkedést hirdet. ⁶⁾ A jérusállemi követek által elhintett ros z oly gyorsan terjedt a galatai egyházakban, hogy magát Pált is megglepte; ⁷⁾ mert az ő hivei közül némelyek közel állottak ahoz, hogy tőle elpártoljanak. (Gal. 1, 6. 4, 9. 5, 2—7.). ⁸⁾

tartott jérusállemi gyűlés alkalmával némely farizeusi zsidó keresztények megmaradtak korábbi nézetök mellett. Mások átlátták, hogy a régi vallás külseje nem maradhat meg, s ez okból hajlandók voltak Pállal kiegyezni. De miután Jézus nem rontotta le tényleg az ő s vallás külsőségeit, ezek nem tudták elhatározni, hogy ezt mikor hajtsák végre. Némelyek a Jérusállemi pusztulását megelőző viharos idők miatt azt mondták, hogy a ceremóniákat meg kell tartani Jézus eljöveteleig. Pál ellenben határozottan kívánta ez akadályok érvényen kívül helyezését. Ezért főleg a farizeusi keresztények és Jakab boszankodtak a haladó szellemü Pálra; sőt azt állították, hogy *παρουσία* is azért nem jön, mert a Pál-irányuk igen sietnek az ő s vallás eltörlésével. E kérdés nem is dőlt el egészen Jérusállemi elpusztulásáig. Akkor lett vége. A galatabeli zsidók értesülvén arról, hogy a jérusállemi ő s zsidó párt haragszik Pálra, hibáztatták az ő szabadelvűségét és szívesen csatlakoztak a jérusállemi követekhez. ¹⁾ Holsten, Inh. u. Gedankengang d. Briefes an die Galater. S. 7. ff. Gal. 2, 4. 1. 2. V. ö. Csel. 15, 1. 5. — ²⁾ Gal. 5, 3. — ³⁾ Gal. 1, 1. 11. — ⁴⁾ Gal. 2, 6. 9. — ⁵⁾ Gal. 4, 16. — ⁶⁾ Gal. 5, 11. Neander, De Wette és Bleek azt állítják Gal. 5, 12. 6, 13. alapján, hogy e hamis tanítók egy része pogány volt. Meglehet, hogy sikerült a judaizáló zsidóknak a pogányok közül némelyeket a magok részére megnyerni. De hogy a kezdeményezés a jérusállemi farizeusi párt követői részéről jött, kétségtelen. — ⁷⁾ Gal. 1, 6. 3, 1. 5, 7. *ὄτω τάχως μετατρεθε.* — ⁸⁾ Anynyira nem ment a válság, hogy a galatabeliek többsége szakítson Pállal (Gal. 1, 7. 3, 3. 4, 9. 17. 21.). Még a körülmetélkedésre se tudtak megnyerni senkit (Gal. 5, 2. 8. 6, 12. 13.). Figyelemre méltó, hogy e követek a Pál szabad szelleme által a zsidó vallásban okozott kárt az által akarták helyrehozni, hogy a törvény szoros megtartására kényszerítettek mindenkit, a kit lehetett. A hol pedig Pál előttök csak újítónak és forradalmárnak tünt fel, ott ő k conservatív zsidó elveikkel közitőkül léptek fel az új eszmék és tanok ellenében. A dolog természete szerint e követek Pálnak ellenei voltak, s

Nem kell azonban azt himni, mintha e reactionarius judaizáló tanítók meg akarták volna tagadni a pogányoktól a jogot, a melynélfogva ők a messiási üdv és az evangelium áldásaiban részesülhessenek. Enynyire nem mentek; mert a pogányoknak a messiási üdvre való jogosultságát ők is elismerték. Hanem arra törekedtek, hogy a pogányokat judaizálják, még pedig az által, hogy határozottan kimondották, hogy a pogány keresztényeknek is elmulaszthatatlan kötelessége a törvény pontos megtartása és folytonos gyakorlása; mert a zsidóság abszolút joga mindig megmarad a pogányok ellenében, és mert minden üdvhöz csak a zsidó vallás alakjában lehet jutni. Szóval e követek zsidók, vagy zsidó keresztények voltak a szó valódi értelmében, a kik a vallásos tudat alsóbb fokáról a szabadabb páli kereszténység magasabb fokára nem tudtak felemelkedni, s a kik mig egyfelől merőben elvetették a szabad páli álláspontot, a mely nem tartotta szükségesnek azt, hogy a keresztények a törvényt megtartsák, — addig másfelől mindenkit judaizálni és a törvény megtartására akartak erőszakolni, s nem oda törekedtek, hogy az evangeliumot terjeszszék.

Igy küzdött a farizeusi párt Pál és az ő pártja ellen. Ugy látszik azonban, hogy midőn Pál második útjában a galatabelieket meglátogatta, az ő személyes fellépésének sikerült zsidó keresztény elleneinek működését ellensúlyozni, s a felizgatott kedélyeket megnyugtatni. ¹⁾ Mert a mint Gal. 1, 6. 3, 1. 5, 7-ből látjuk, nagyon meglepte őt az a hír, midőn megtudta, hogy hivei és evangeliuma veszélyben forognak. De mihelyt ez egyházakból eltávozott, azonnal újra eléállottak az ő ellenei, s valamint befolyásukat, ugy elveiket is érvényesíteni törekedtek Pál ellenében. Pál újra értesült ezek működéséről. Ámbár Pál jól tudta, hogy a galatabeliek a lelki szabadság és az evangelium hivei (οἱ πνευματικοί Gal. 6, 1.) mindazáltal haragra lobbant, midőn a farizeusi párt működéseiről újabban értesült. Boszankodott a követek gyávaságán, a kik kiválasztatták az alkalmat, hogy akkor menjenek elcsábítani a még nem elég erős

vele szemben a leghatározottabb ellentétet alkották. De e körülmény nem jogosít fel minket arra, hogy őket csalóknak nevezzük. Ők komoly pártállást foglaltak el Pállal szemben, s valamint Pál, ugy ők is meggyőződésük, elveik és céljuk szempontjából fogták fel és itélték meg a dolgokat. Hogy a Jézus elveinek és eszméinek mélységét és egyetemességét nem tudták oly tisztán felfogni, mint Pál, ezt korlátoltságuknak és a zsidóság iránti elfogultságuknak lehet tulajdonítani.

— ¹⁾ Gal. 4, 10. 5, 17.

hitű hiveket, mikor tanítójuk távol, Antiókiában, tartózkodik. Végre attól is félt, nehogy a judaizáló tanítók által elhintett „követség az egész térsztát megposhaszsa“ (Gal. 5, 9.) S ez aggodalma és felindulása arra indította az apostolt, hogy a galatabelieknek abban a pillanatban egy gyönyörű levelet írjon, még pedig sajátkezüleg, a melyben ellene harcoljon, a távolból, ellenei működésének. E természetes úton keletkezett a Galatai levél.

A galatai levél keletkezésére vonatkozólag két igen határozott adatunk van magában a levélben. 1) A dolog természetéből és Gal. 2-ből világos, hogy Pál e levelet a Cselekedetek könyve 15-ik részében említett jeruzsálemi útja után írta. 2.) Gal. 1, 9. 4, 13—15. 5, 3. 21. pedig határozottan azt mutatja, hogy Pál e levél írása előtt már kétszer volt Galatiában. S miután a Gal. 1, 9. ὡς προειρήκαμεν és 4, 13. τὸ πρότερον kifejezésekkel Pál egy korábbi ott tartózkodására czéloz második látogatása ellenében, ebből igen természetesen következik, hogy az apostol e levelet a Csel. 16, 1—6-ben említett második látogatása után, második téritői útja végén, tehát az 54-ik évben írta; még pedig a mint Gal. 1, 2. és 2, 11. 12. ἦλθε és ἐλθεῖν szavai bizonyítják, Antiókiából. 1) Hogy e levelet kitől küldötte el, bizonytalan. Valószínűleg oly tanítványától, a ki vele Galatiában utazott. A mi új testamentumunkban a levél végén levő záradék azt mondja: „a galatiabeliekhez iratott Rómából.“ De ez nem igaz, mert Pál nem járt volt még ekkor Rómában. Különbö is az egyes új testamentumi iratok végeire tett jegyzések az apostoli kor utáni idő sajátai.

E levél szerzetetési idejére és helyére nézve a theologusok közt eleitől fogva különböző nézetek uralkodtak. Némelyek, mint Bleek és mások Korinthusból kelteznek az 58-ik év körüli időből, az apostol harmadik útjából. 2) Mások, mint Hilgenfeld, Noack és Holtzmann szintén a Csel. 18, 23-ban említett harmadik téritői útra teszik e levél keletkezését; de már 56-ra, és pedig Efezusból. 3)

1) Az a gyorsaság, a melylyel Pál a galatai egyházak állapotáról értesült és levelét elküldötte, azt mutatja, hogy gyors közlekedés volt Pálnak akkori tartózkodási helye s Galatia közt. S minthogy sokkal könnyebb és gyorsabb volt a közlekedés Antiókia és Galatia közt Tarsuson át, mint Galatia és Efezus közt: ez a körülmény is oda mutat, hogy Pál levelét Antiókiából írta. E levél hitelességét Bauer Brunón (1851) kívül senki se vonta kétségbe. — 2) Bleek, Einl. in d. N. Test. S. 417. — 3) Hilgenfeld, Galaterbr. S. 201—218. Holtzmann, Bibel Lexic. art. Galaterbr. Zsarnay, Bibliai bevez. Sárospatak, 1861. 124. lapon szintén Efezusból kelteti, de annyiban eltér másoktól, hogy az 55-ik évre teszi.

A Gal. levél keletkezésének ideje és helye.

Ellenvélemény.

S e késői keletkezést abból a viszonyból magyarázzák ki, a melyben a galatai levélnek „hit és nem a törvény által való megigazulási“ nézete a római levélhez áll. Azóban az említett írónak iménti nézete mérőben téves; mert az egész galatai levél hangulata ellene bizonyít, a mely világosan mutatja, hogy e levél az általunk jelzett időben és helyen keletkezett; és mert egy szorosnak látszó viszony miatt teljesen mellőzik Pálnak a Csel. 14-ben említett első galatai útját és neki csak két galatai útát tulajdonítanak a történelmi bizonyítékok ellenére, — holott bármily szoros legyen is a galatai és római levél közti viszony, ebből nem következik, hogy Pálnak e levelet a rómaival egy időben kellett írnia. Nem következik pedig azért, mert az apostolnak e nézete nem a római levél írásakor fejtett ki. Ezt hirdette ő fellépése kezdetén, s e nézete mellett meg is maradt. Aztán másfelől a farizeusi párt működése is oda volt már fejlődve második útja végén, hogy neki multhatatlanul írnia kellett a kedélyek lecsillapítására és evangeliuma védelmére, valamint azért is, hogy az ellenpártot elhallgattassa, a kétkedőket megerősítse, s a netalán elpártoltakat visszanyerje.

Ezek nyomán a Galatai levél időrendre nézve kétségen kívül az első helyen áll a Pál levelei között. Ebben védekezni Pál legelőször a maga nézeteit és személyes állását a zsidó nézetűek ellenében. S hogy a Cselekedetek könyve szerzője a ker. vallás történetének e kiválóan becses okmányát nem csak nem érinti, sőt a galatai egyházaknak Pál által történt alapítását sem említi, és őt (16, 6.) második térítői útjában csak mintegy futva utaztatja át Galatián: ezt igen valószínűleg abból a tekintetből teszi, hogy ne említsen olyan levelet, a mely a zsidó keresztényeket, a kiket ő Pállal ki akart békíteni, haragra indíthatta volna.

A levél
tartalma
átalakban.

E vonásokból látható az az álláspont, a melyből a galatai levelet általában felfogni és megítélni lehet. E levél előnkbe tárja ama nagyszerű mozgalom fővonását, a mely akkora harcztól idézett elé a zsidóság és kereszténység közt. E mozgalom és harc közepette merült fel az a kérdés is: vajon a keresztény vallás olyan-e, a mely a zsidó vallástól teljesen független, szabad és attól lényegesen különböző? vagy pedig olyan, a mely csak a zsidó vallás alakjában létezhetik, s a mely ennél fogva nem egyéb módosított és kiszélesített zsidó vallásnál? E levélből látszik, hogy miként oldották meg e fontos kérdést. Kiténik, minő lényegesen megkülönböztette Pál a keresztény vallást a zsidó vallástól. Kiténik, minő

történeti jelentőségre emelte Pál a keresztény vallást. Az is kitünik, mennyire hozza volt még ez időben fűződve a keresztény vallás a Pál személyéhez. Innen magyarázható meg a galatai levél kettős tartalma, a melyben 1.) saját apostoli állásának jogosságát védi (Gal. 1 és 2 részek) a judaizálók ellenében; és 2.) ugyanazokkal szemben kifejti és védi egy vallás-philosophiai értekezésben az ő evangéliumát (3, 1 — 5, 12); végül arra inti a galatabelieket, hogy óvakodjanak a keresztény lelki szabadsággal való visszaéléstől, s egyszersmind némi erkölcsi és hitszabályokat ad elejökbe (5, 13 — 6, 15.).

A galatai levél tartalmát rendszerint két részre szokták osztani (1, 1 — 5, 12. és 5, 13 — 6, 15.)¹⁾ Azonban helyesebben három főrészt szokták megkülönböztetni, u. m. I.) személyes védelmi részre (1, 1 — 2, 21), a mely magában foglalja az apostol üdvözlését és a levél bévezetését (1, 1—10). II.) philosophico-dogmai részre (3 és 4 r.); és III.) intő és gyakorlati részre (5, 1 — 6, 10), a melyhez csatolható a levél záradéka is (6, 11—15.).

Midőn Pál apostol az ellenpárt reactionarius működéseiről értesült Antiókiában, azonnal egy szép levelet irt a galatabelieknek, különös nyomatékot helyezvén saját apostolságára, és kimondván, hogy ő nem embertől nyerte evangéliumát, hanem saját öntudatának közvetlen működése által jutott benső isteni hivatásának tudatára. Ebben legelőbb is üdvözli a galatabelieket:²⁾ „Pál

A levél
tartalmának
felosztása.

I.
1) Üdvözlés
és bévezetés.

¹⁾ Zsarnay (Bibl. bev. 125. l.) 4 részre osztja. — ²⁾ Az apostoli korban általános szokás volt, hogy a kik egymással személyesen vagy írásban találkoztak, vagy pedig egymástól elváltak, egymást köszöntsék. Innen van, hogy az új testamentumban — a zsidókhöz irt levél kivételével — minden levél üdvözléssel kezdődik. Azonban e szokás nem az apostoli kor sajátja, hanem a klasszikus koré. Onnan jött át a keresztényekhez. A rómaiaknál a szokott üdvözlés a következő volt: „M. Cicero salutem dicit P. Lentulo Procos.“ (Ad Fam. 1, 1.) rövidebben: Cicero Ap. Pulchro salutem“ (U. o. 3, 9). A görögöknel: „Ἡλάντων Ἀρχαίτη εὖ πράττειν (v. χαίρειν) λέγει. A hébereknél a bírák korszakától Jézusig: בְּרִיָּה עִמָּךְ (Bir. 6, 12. V. ö. Luk. 1, 25.] שְׁלוֹמֶךָ

(Bir. 6, 23. 1. Mór. 43, 33. 1. Sam. 25, 6. 1. Kron. 12, 18. Ján. 20, 19.). A keresztények e szokást átvevén, néha a maga eredetiségében használták: oi ἀπόστολοι — τοῖς ἀδελφοῖς — χαίρειν (Csel. 15, 23.); Ἰάκωβος ταῖς ἰβ' φυλαῖς — χαίρειν (Jak. 1, 1), — máskor meg, és pedig legtöbbször keresztény kívánatokkal módosították és bővítették. Az apostolok idejében Jézus csak rövid üdvözlés-alakot használt: Εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ (Luk. 10, 5. a régi zsidók szokása szerint 1. Sám. 25, 6. Bir. 6, 23. Zsolt. 122, 7.); εἰρήνη ὑμῖν (Luk. 24, 36. néha ἔσται-val.) Már az apostoli levelekben mindenütt kibővítve látjuk: Παῦλος κ.

apostol (nem emberektől, sem ember által, hanem a Jézus Krisztus által és az atya Isten által, ki feltámasztotta őt a halálból) és mind az atyafiak, kik velem vannak, a galatabeli gyülekezeteknek. Kegyelem nektek és békeség az atya Istentől és a mi urunk Jézus Krisztustól. . . stb. (Gal. 1, 1—5.). Azután megírja levélének bevezetését. S ebben, — miután bámulatát fejezi ki a galatabeliek ingadozása felett, hogy t. i. némelyek oly hamar elhagyván az ő evangéliumát, más evangéliumra hajlottak, — bém bizonyítja, hogy nincs más igaz evangélium az ővén kívül, és átkot mond mindazokra, a kik az ővétől eltérő evangéliumot hirdettek vagy hirdetnek (1, 6—10): „Csodálkozom, hogy ti ily hamar elhagyván azt, a ki titeket hívott vala a Krisztus kegyelmére, más evangéliumra hajlottatok, — holott nincs más evangélium; de némelyek titeket megháborítanak és a Krisztus evangéliumát el akarják fordítani. De ha szinte mi is, vagy a menynevei angyal hirdetne nektek valamit azonkívül, a melyet nektek hirdettünk, legyen átok. A mint először mondánk, most ismét másodszor is mondom.“

Pálnak e szavai azt bizonyítják, hogy a galatai egyházakat ő alapította; ő hívta azokat a „Krisztus kegyelmére.“ Azonban távozása után más emberek léptek fel és „más evangéliumot“ hirdettek. Ez által zavart támasztottak és a Pál evangéliumától sokakat elvontak. Ez a „más evangélium“ pedig abból állott, hogy a hívő pogányok tartoznak megtartani a zsidó törvényt, különösen a körülmetélkedést. Efel szemben Pál csodálkozik, hogy a galatabeliek oly hamar elpártoltak tőle, a ki őket a „Krisztus kegyelmére“ hívta. A „kegyelem“ (χάρις) alatt Pál itt is, más leveleiben is, a barátságot, jószágot és Krisztus iránti hódolatot érti a mózesi törvény szigora ellenében. A kegyelem a dolgok ó és új rendje, s az Isten és ember közti régi és új viszony közti különbséget jelöli. A törvény alatt tilalom, büntetés és harag uralkodott, Krisztus alatt pedig a szeretet viszonya lépett ezek helyébe a menynevei atya és az ő gyermekei közé, a hol az ember

Σιλουανός κ. Τιμόθεος τῆ ἐκκλησίᾳ θεσσαλονικέων ἐν θεῷ πατρὶ κ. κυρίῳ Ἰ. Χριστῷ. Χάρις ὑμῖν κ. εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς κ. κυρίου Ἰ. Χρ. (1. Thess. 1, 1.) Így kibővítvé használták az apostoli és egyházi atyák is. L. Polycarp, Philipp. Euseb. H. E. IV. 15. V. 1. Clem. Rom. 1, c. 1. Hom. III, 31.

az Isten iránti szeretetből cselekszik, s Isten az embernek netaláni vétkeit megbocsátja. Innen van, hogy Pál levelei bévezetésében mindig „kegyelmet és békét“ kíván hiveinek. A béke a szeretet kifolyása. S a galatabeliek a kegyelem és békétől a törvényhez tértek vissza. Ez elpártoltaknak Pál a törvény alóli felszabadulást bizonyítja bé, s az ellenei által hirdetett tanokat az evangélium elferdítésének nyilvánítja és átkot mond azokra, a kik az általa hirdetett evangéliumon kívül mást hirdetnek. Innen az tűnik ki, hogy Pál az alakra semmit sem adott, a lényegre helyezett fősúlyt; és hogy neki fáj hiveinek elpártolása, s ezért szenvedélyesen fejezte ki magát.

A Pál ellenei gyalázták Galatiában az ő evangéliumát, s azt állították arról, hogy az nem egyéb a valódi apostolokétól eltérő önkényes nézetnél. Ezek ellenében a bevezetés után Pál apostol igazolja magát, s védi elveinek és apostolságának önállóságát. Kimondja, hogy „az az evangélium, a melyet ő prédikál, nem ember szerint való; mert nem embertől vette.... hanem a Jézus Krisztus jelentése általán“ (1, 11. 12.). S ebből kifolyólag kimutatja, hogy ő a jeruzsálemi apostolokkal egyenlő jogu, tőlök teljesen független. Tagadólag kimutatja nekik, hogy ő a jeruzsálemiektől egészen függetlenül lett Krisztus apostolává, még pedig az előtt, mielőtt közülök valamelyikkel érintkezett (1, 17. 18.) volna. Állítólag pedig azt fejtegeti, hogy ő nem csak nem engedett azoknak az ő elveiből semmit, sőt az apostolságra való jogosultságát anynyira érvényesítette velök szemben, hogy azok kénytelenek voltak őt valódi apostolnak ismerni el. S hogy önállóságát kimutassa, elmondja, hogy midőn megtérése után három év mulva Arabiából Jeruzsálembe visszatért csupán tizenöt napig mulatott ott, s ez idő alatt csak Péterrel és Jakabbal találkozott. Azután Syriába és Ciliciába ment. És így ismeretlen maradt a judeai keresztények előtt. Később pedig, midőn 14 mulva Jeruzsálembe ment a körülméletkezés¹⁾ kérdésében, senki sem vonta kétségbe, — sem Péter, sem Jakab, az ő apostolságát (1, 18. 19.). Elbeszéli, hogy midőn a körülméletkezés kérdésében Jeruzsálembe ment, anynyira szembeszállott, a tanítványokkal, hogy azok elismerték, hogy neki velök egyenlő joga van az evangélium hirdetésére (2, 1—10.). Továbbá eládj a tanítványokhoz, különösen Péterhez, való viszonyát. Végre elbe-

3) Pálnak személyes védelme.

¹⁾ Ugy látszik, hogy a Cselekedetek szerzője az egész apostoli concilium történetét a Galatai levél után alkotta meg.

széli hogy midőn Péter a jeruzsálemi követek megérkezése alkalmával Antiókiában kétszínű szerepet kezdett játszani, anynyira bébizonyította Péternek az ő helytelen magaviseletét, hogy az teljesen legyőzve érezte magát (2, 11—14). Pálnak ez apologiája oly tiszta, egyszerű és szép, hogy az ő apostoli működése ismeretére nézve a legfontosabb kútfő gyanánt szolgál.

II.
Dogmai
rész.
1) Pál főelve.

Az apostol védbeszéde után mintegy észrevétlenül dogmai kérdésekre tér át. S itt az ő kedves tárgyát, főalapelvét fejtegeti, hogy „az ember nem a törvény cselekedeteiből igazul meg, hanem a Jézus Krisztusban való hit által“ (2, 15—21). Miután e tételt kimondotta, hivatkozik a galatabeliek keresztény élettapasztalataira, bébizonyítván, hogy ez alapelv valóssággal a keresztény öntudat közetlen ténye (3, 1—5): „Azt akarom tőletek megtudni: A törvény cselekedeteiből vettétek-e a szent lelket, vagy a hallásból való hit által? Ily esztelenek vagytok-e, hogy holott a szent lélek által kezdettétek el a hitet, most test által akartok elvégeztetni? A ki azért szentlelket szolgáltat nektek és ti bennetek erőket cselekszik, a törvény cselekedeteiből teszi-e, vagy a hallásból való hit által?“ Az emberek nehezen szakítanak vallási előítéleteikkel. Annál nehezebb dolog volt ez a zsidó keresztényekre nézve, a kik az üdvösséget a mózesi törvények szigorú megtartásától feltételezték. Ez előítéleteket akarta legyőzni Pál, midőn kimutatni törekedett, hogy az embernek saját benső sugallata után, s nem a törvény rendeletéből kell jót tenni. Ezt találta ő fel Jézusban, s ezért ragaszkodott hozzá és hitt benne.

2) Az ő
testament.
lényege.

Ezután bébizonyítja, Ábrahám történetéből, hogy a törvénynek semmi becse nincs a hit ellenében; hogy az ő testamentum tartalmának lényege nem egyéb az Ábrahámnak tett ígéretnél; és hogy végre a hit által való megigazulás már az Ábrahám életében jelképezve van, melyhez a törvény, mint csupán mellékes dolog járult (3, 6—18): „Miképen Ábrahám hitt az Istennek, és az tulajdonított neki igazságára, értitek azért, hogy a kik a hitből vannak, azok az Ábrahám fiai. Látván azért az irás, hogy Isten a hit által fogja üdvözíteni a pogányokat, még annak előtte örvendetes izenettel hirdette Ábrahámnak: Megáldatnak benned minden pogányok. Azért a kik hitből valók, azok ál-

datnak a hiv Ábrahámmal. Mert a kik a törvény cselekedeteiből vannak, átok alatt vannak; mert írva (5. Móz. 27, 26.) van: Átkozott valaki meg nem marad azokban, a melyek megirattak a törvény könyvében, hogy azokat cselekedje!... A Krisztus pedig megváltott minket a törvény átkától, mikor érettünk átokká lett... hogy a pogányokban az Ábrahám áldatása a Krisztus Jézus által legyen, és hogy az ígért lelket a hit által vegyük. ... Ábrahámnak pedig adattak az ígéretek és az ő magvának... ki a Krisztus. Ezt mondom pedig, hogy a kötést, melyet Isten először megerősített a Krisztusra nézve, a törvény, mely 430 esztendővel kezdetett azután, nem teszi erőtelenné.“

Pál apostol főelvének felállítására és az ő testamentum lényegének megmutatására után 3, 19—29-ben azt a kérdést teszi fel: „mi a törvény?“¹⁾ S e kérdésre azt feleli, hogy a törvény csupán nevelési szempontból, mintegy közitőül adatott az ígért és annak teljesedése közé: „A törvény nekünk a Krisztusra vezérlő mesterünk volt, hogy hit által üdvezülnénk. De minekutánna eljött a hit, nem vagyunk többé a vezérlő mester alatt; mert mindnyájan Isten fiai vagytok a Jézus Krisztusban való hit által, hanem valakik a Krisztusban megkeresztelkedtetek, a Krisztust öltöztetek fel. Nincsen azért sem zsidó, sem görög, sem szolga, sem szabados, sem férfi, sem aszszony között különbség; mert ti mindnyájan egy vagytok a Jézus Krisztusban. S ha a Krisztuséi vagytok, tehát az Ábrahám magva vagytok és az ígért szerint örökösök.“

A törvény vallása, Pál szerint, fogság volt.²⁾ A hit által pedig szabad, fiú viszonyba léptünk Istennel. A Pál felfogása szerint

¹⁾ Sajátságos az a záradék, a melylyel Pál a törvény eredetét magyarázza: „mely kimondatott az angyaloktól, a közbenjárónak keze által.“ E magyarázatból a tűnik ki, mintha Pál gnosticus nézetet táplált volna, a mely a világot alkotó és törvényadó angyaloknak önállóságot tulajdonít. Ő ismerhette az alexandriai zsidós nézetet. Azonban ha közelebről vizsgáljuk, látjuk, hogy neki e magyarázattal a volt a célja, hogy a törvénynek közvetlen Istentől való eredetét megtagadja. A közbenjáró alatt itt nem Krisztust kell érteni, a mint ezt némely theologusok tették, kik ez által is Jézus praecistentiáját hitték bécizonyíthatni, hanem Mózeset, kit a rabbik is közbenjárónak neveznek. — ²⁾ Gal. 3, 23: ἐφρουρούμεθα, V. ö. 2 Kor. 11, 32.

ebben áll a fogadott fiaság (ὡςθεοῦ 4, 5): az ember hit által isten fiává lesz. ¹⁾ S miként a keresztség által az ember e hitet elismeri, úgy e hit által oly szoros viszonyba lépik Krisztussal, hogy őt mintegy felöltözi. ²⁾ Minthogy pedig e közösség anynyira új, hogy ez előtt minden korábbi különbség (nemzet, állás, kor, nem) elenyészik, és Krisztusban valósul az emberiség általános egysége: miként lehet — így szól az apostol — még tovább is ragaszkodni az ő törvényhez? miként lehet az ismeret és érettség állapotából az erőtlenség, tudatlanság és gyermekség állapotába térni vissza?

4) Az evang.
viszonya az
ős vallá-
sokhoz.

E keresztes szempontról tekint vissza még egyszer az apostol 4, 1—11-ben a törvény alatti állapotra. Kimondja, hogy a keresztes vallás abszolút vallás, a szellem és szabadság vallása, s mint ilyen anynyira felette áll a zsidó és pogány vallásnak, mint a gyám és önállóság a kis gyermeknek. ³⁾ Ez állítását részint tárgyilagosan bizonyítja be a keresztes vallás benső lényegéből, összehasonlítván azt a zsidó vallás lényegével; részint alanyilag az egyes keresztesek által élvezett szabad, szellemi életből (4, 1—11) kimutatván, hogy míg a hívők a szabadság által istennek örökösei és fiai lesznek, addig a pogány keresztesek, a körülmetélkedés és más zsidó tételek elfogadása által ismét szolgálkká lesznek (4, 9—11.) „Mig gyermekek voltunk, e világnak betűi alatt valánk; de midőn az idő teljessége eljött, kiküldé isten az ő fiát, ki aszszonytól lett és törvény alá volt helyezve, ⁴⁾ hogy azokat, a

¹⁾ Kor. 1, 30. ezt ἐκ θεοῦ ἐναντιὸν Χριστοῦ Ἰησοῦ-val fejezi ki. — ²⁾ Gal. 3, 27. v. ö. 1 Kor. 15, 53. Rom. 13, 14. — ³⁾ Ugy látszik, hogy Pál Gal. 3, 19-ben megtagadván a törvénytől az isteni eredetet, 4, 39-ben azonosítja az ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου-t, vagyis a törvény vallását, a pogány vallásokkal. S miután a 3-ik versben a στοιχεῖα τοῦ κόσμου-t a törvény helyébe állítja, vádolja a galatákat, hogy az erőtelen betűnek (στοιχεῖα) szolgálván, mellőzik az erős evangéliumot. — A „patria potestas“ különösen érvényben volt a galatáknál (Göttling, Gesch. d. röm. Staatsvsgg. S. 109. 517). — ⁴⁾ Midőn Pál apostol 4, 1-ben azt mondja: ἐξαπέστειλεν ὁ θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, γενόμενον ἐκ γυναικὸς, γενόμενον ὑπὸ νόμον, evel egyszersmind határozottan ellene nyilatkozik Jézus eleve létezésének és ama hypothesisnek, a mely azt állítja, hogy Jézus emberi atya közbejötté nélkül született. Hamis tehát némely theologusoknak az a nézete (Hilgenf. Galaterbr. S. 174—175.), a melynélfogva azt húzzák ki e helyből, mintha Pál azt mondotta volna ki az említett helyen, hogy Jézus atya nélkül nemzódott. Pál nem csak a helyen, de irataiban sehol sem jogosít fel minket ily hamis feltevésre. Sőt ellenkezőleg az a kifejezés, hogy ő „aszszonytól született és a törvény alá volt helyezve“ kétségtelenül azt bizonyítja, hogy Pál épen oly természetes úton nemzettnék és születettnek tartotta Jézust,

kik a törvény alatt valának megváltaná, hogy a fiúságot megnyerjük. Azért többé nem vagy szolga, hanem fiu; ha pedig fiu, akkor istennek örököse is a Krisztus által. Miként akartok tehát ti, kik a természet szerint való (=haszontalan) isteneket elhagyva Istent megismertétek, ismét visszatérni az erőtelen és szegény betűkre (=törvény), hogy azoknak újra szolgáljatok, s a napokat, hónapokat, az időket (=ünnepeket) és évszakokat megtartsátok? O vajha inkább felépülne újra bennetek a Krisztus ezek helyett! 4, 12—20-ban a galaták ingadozása feletti fájdalomának ad kifejezést, s arra inti: Vajha ismét úgy szeretnék őt, mint korábban és követnék!

• Az apostol fennebbi állításának hébizonyítására még egy második erősséget is hoz fel (4, 21—31) az ó testamentumból, s az Ábrahám két fiának, Izsák és Ismael, történetének allegorikai vagy hagadistikus magyarázata által kimutatja, hogy a keresztény vallás úgy áll a zsidó és más vallásokhoz, mint a szabadság a szolgasághoz, vagyis mint ezek személyesítői, t. i. Izsák Ismaelhez: „Ábrahámnak két fia volt. Egyik a szolgától, másik a szabadostól. De az, a melyik a szolgától volt, test szerint született; a melyik pedig a szabadostól, az ígélet által. A Hágaré a simai hegynél kötött szövetséget példázza, a mely a szolgálatra nemz, ama magasságos Jeruzsálem pedig a szabadost, a mely mindnyájunknak anyja. Mi tehát Izsákkal nem a szolgáló gyermekei vagyunk, hanem a szabad ígéleté.

Pál apostol az elmélet terén kifejtven dogmai nezeit, áttér a gyakorlat terére. S ebben hivatkozva először is a keresztény szabadságban való állhatatosságra intvén, óvja a körülmetéléstől, s fenyegeti a háborúságot szerző tévtanítókat (5, 1—12): „A szabadságban azért, melylyel Krisztus megszabadított állatok meg, és ne kötelezzétek meg ismét magatokat szolgálatnak igájával. Ime, én Pál mondom, hogy ha körülmetélkedtek, a Krisztus semmit sem fog használni. A ki körülmetélkedik, köteles az egész tör-

III.
Gyakorlati
rész.

mint bármely más zsidót, a ki épen úgy [a] törvény alatt volt egész életében, mint bárki más. Jézusnak tehát sem személyes eleve létezését nem bizonyítja e hely, mint a hogy Hilgenfeld és mások vélekednek; sem pedig személytelen eleve létezését, mint a hogy Baur (Paulus S. 628. f.) véli.

vény megtartására. Ha pedig ti a törvény által akartok üdvözülni, Krisztust elvesztitek, mert a Krisztusban sem a körülmetélkedés, sem a körül nem metélkedés nem használ, hanem csak a szeretet által munkálkodó hit. Vajha elis töröltetnének azok, a kik titeket háborgatnak!“ Ezután erkölcsiségre, erkölcsi tevékenységre inti hiveit, mert szerinte ez egyedüli öre a valódi szabadságnak és a valódi lelki életnek. S ez erkölcsi intésben két szempontból indul ki. Először általános (5, 13—26) szempontból általános felebaráti szeretetre serkenti hiveit, mert „az egész törvény e beszédben foglaltatik: szeresed felebarátodat, mint magadat.“ Másodszor a galatabeliek körülményeiből (5, 26—6, 10) kiindulva őket béketűrésre, egymás iránti szeretetre inti, s arra kéri, hogy ne a test ösztöneinek, hanem a léleknek szolgáljanak. Végre még egyszer röviden összefoglalja a fennebb elmondottakat (6, 11—17), s áldás kívánással bészárja levelét (18. v.)

Ez a tartalma Pál apostol fennebb tárgyalt s a galatabeli egyházakhoz, u. m. Derbébe, Lystrába, Ikoniumba és pisidiai Antiókiába intézett gyönyörű levelének, melynek célja az volt, hogy saját pártját erősítse és az őt erkölcstelenséggel vádoló farizeusi párt követéinek működését ellensúlyozza, bébizonyítani igyekezővén az ellene támadt reactio gyanúsításai ellenében, hogy a szabadság, a melylyel ő hiveit a törvény alól felszabadította, nem vezet az erkölcsiség megrontására. Hogy minő hatást és eredményt szült e levél a galaták közt, arra tiszta adataink nincsenek. Valószínűleg hiveinek nagy részét megnyugtatta és pártját megerősítette. Azonban ez se tudta egészen lecsendesíteni a felháborodott kedélyeket, s a kérdést megoldani; mert az ellenpártot nem tudta levelével végkép elhallgattatni. A farizeusi párt és Jakab által felzaklatott izgalom csak a 70-ik év után, a jeruzsálemi templom elpusztulása után csillapodott le. Ekkor is úgy, hogy a zsidó kereszténység egy kis felekezetté törpült; a pogány kereszténység pedig hatalmas terjedést vett, s ez által kiemelkedett a zsidó kereszténység befolyása alól.

Simén Domokos.

Ar.-rákosi Székely Elek életrajza.

Ehret ihr immer das Ganze, ich kann
nur Einzelne achten,
Immer im Einzelnen nur hab' ich
das Ganze erblickt.

Schiller.

Brougham az angol parlament nagy hirü szónoka, a Whig érdekek hatalmas védője, 1831-ben a reform-bill támogatására mondott európai hirü beszédében a középosztályra is reflektálván, a birodalom érdekei fentartására s mindennemü institutiói megvédésére ezt az osztályt állítja leginkább hivatottnak.

„Ezek közt vannak — úgy mond — a józan, eszes, értelmes és becsületes angol érzelem valódi letéteményesei.“

Csaknem ezt az itéletet olvastuk közelebről a magyar parlament egyik nagytekintélyü tagjának, b. Semyeinek a 21-es bizottság jan. 17-ki ülésében tartott beszédében, melyben idevonatkozólag ezeket mondja: „Meg vagyok győződve, hogy a középosztály az, mely képviseli és föntartja nemzetiségünk főbb érdekeit, mely politikai életünk főbb factora és melyben kristályozódik nemzetünknek minden jó oldala.“

E két tekintély által támogatva saját szerény meggyőződésemet, úgy vélem, joggal kimondhatom én is, hogy társadalmunk szellemi és anyagi érdekeinek előmozdításában leghatalmasabb tényező a középosztály, főként ennek egy tekintélyes nagy része, az ugynevezett honoratorok osztálya.

Szegény sorsu szülék gyermekei egyéb pártfogásban nem részesülve, mint a mit szorgalmatos tanulás és jó magaviselet által magoknak vívnak ki, sok küzdés, nélkülözés árán felvergődnek. A sanyaru élet — ez a jó nevelő — edzetteké, munkaképesekké, s a mi legfőbb az életben, munkakedvellökké teszi őket. A papi, tanári, ügyvédi, hivatalnoki s több más pályákra ezekből

jut legtöbb. És ezek teszik aztán a társadalom éltető lelkét. Ezekből telnek ki a közügynek lelkes munkásai, a szellemi és anyagi előhaladásnak lankadatlan harcosai, a hazának derék polgárai s az egyháznak buzgó hivei.

Ilyenekből juttatott az isteni gondviselés az unitárius hitfeleketnek is — hivei kicsiny számához képest aránylag — többet. S ha tündöklő nevet, ritkán és keveset mutathatunk is fel egyházi életünkben, nem hiányzottak az egyszerű munkás férfiak, kik vallásos buzgóságtól lelkesítve, vallási s nevelésügyünk intézésében minden időben jelentékeny szerepet vállaltak és teljesítettek.

Önzetlen férfiak, kik a szent ügyet, melynek zászlója alá esküdtek, igaz lélekkel, tántoríthatlan hűséggel és lankadatlan kitartással szolgálják. A nélkül, hogy más jutalomra számot tartanának annál, a miben az az öntudat részesíti őket, hogy önmegtagadás és folytonos áldozatkészség árán a közjó érdekében tettek valamit.

E munkás férfaink egyikét szándékozom e lapokon a t. olvasónak bemutatni, hogy ezáltal a tisztelet és kegyelet adóját, melylyel jobbjaink emlékei iránt tartozunk, az ő érdemei méltó jutalmául szintén leróhassam.

Aranyas-rákosi Székely Elek e férfit, az unitárius egyháznak buzgó és munkás tagja; a tordai unitárius középtanodának — két évtizeden át — sok érdemű felügyelő gondnoka.

Tordán e század első éveiben egy szegény sorsu, de tisztességes polgári család élt. Feje volt e családnak aranyas-rákosi Székely Sámuel, székely nemes származásu, hitvese Csehi Eszter, Csehi Boldizsár leánya. A patriarchális család megélhetését az ősi kevés vagyon mellett a szabó mesterség biztosította. Az egyszerű polgár háza táját négy gyermek tette népessé és zajossá: Károly, Teréz, Anna és Elek.

Elek, a négy testvér között a legifjabb, kinek e sorok szentelvék, született Tordán 1808-ban január hó 4-ik napján. Tanulását a tordai unitárius középtanodában kezdette, abrúdbányai Szabó Sámuel rectorátusa idejében.

1825-ben szept. 1-ső napján az unitáriusok kolozsvári főtanodájába ment. Itt folytatta és végezte felsőbb tanulmányait. Tanulói pályáján szorgalma és értelmessége által tüntette ki magát. A latinnyelv iránt, melyet sok sikerrel tanulmányozott, előszeretettel táplált. A

római klaszszikusok, s azok között főleg a Horatius művei, mind végig kedvencz olvasmányai valának. A nem kötelezett tantárgyak közül a francia nyelvet szintén eredményyel tanulmányozta. Iskolai tanulmányait 1828-ban bévégezván, ez idő tájt elhalálozott fiutestvére Károly helyett gr. Bethlen György leányait egy évig francia nyelvre tanította.

Jogi tanulmányait részint Kolozsvárt, részint M.-Vásárhelyt bévégezván, 1834-ig mint hites jegyző, a maros-vásárhelyi királyi táblánál szolgált. Ezek az évek — miként sokszor beszélé — a türés és nélkülözés nehéz évei voltak, de ő a megpróbáltatás eme terhes éveit törhetetlen kitartással állotta ki, s később a visszaemlékezés anynyi nélkülözések közt töltött cancellistai éveire, mindig kedves volt előtte.

1834 decz. 19-kén kelt ügyvédi oklevele alapján, szülővárosában, Tordán, ügyvéddé lett. Szakképzettsége csak hamar a jelesebb ügyvédek sorába emelte. Szakmájában eljárását anynyi igazságszeretet, oly szigorú becsületesség és szakértelem jellemzé, hogy rövid idő alatt sok tekintélyes hazafi tisztelte meg bizalmával. 1837 évi sept. 25-től több évig a tordamegyei szegények ügyvéde volt.

Az 1838-diki tordai zsinaton egyházi tanácsossá választatott s ugyan ez alkalommal fel is eskettetett.

Házasságra lépett 1839-ben 31 éves korában Fekete Eszterrel, kamarai orvos Fekete Lajos leányával. Házassági frigyökét megelégedés, boldogság fűszerezte, s a szeretetet, mely boldogságuk táplálója volt, a két fiú és három leány gyermek erősebbé és állandóbbá tette.

Az ügyvédség mellett 1844-től 48-ig Torda városa tanácsánál tanácsi birói minőségben szolgált. 1848—49-ben ugyanott alhadnagy, rendőrigazgató, s ezen kívül Tordamegye egyik törvényszékének ülnöke volt. E két utóbbi év róttá rá a legterhesebb kötelességeket. Hogy forradalmi időkben városi előljárónak lenni menynyire nem lehet irigylendő helyzet, azt voltaképen az mondhatná meg, a ki ama nehéz napokat átélte. Szabadságharcunk tartama alatt nem a harci téren, szülővárosában volt kimutatva neki hazafi kötelessége. És ő a kötelességet önzetlen becsületességgel, fáradhatatlanul és hiven teljesítette. Lelkesültségben, hazaszeretletben senki sem multa feljül.

Köztudomású dolog, hogy az 1849 utáni években Magyarországon

ugy, mint Erdélyben ügyvéd csak az lehetett, a ki német nyelven beszélni és fogalmazni tudott. Már pedig abban az időben a német nyelv ismeretével kevesebb magyar ember dicsekedhetett, mint jelenben. Az 1848 előtti években, midőn a magyar hazában a latinnyelv dominált, s következésképen annak tanítására volt nagyobb figyelem fordítva, magyar ifjak a német nyelvben kevés jártasságot szerezhettek, kivéven a jobb móduak gyermekeit, kik egy vagy több évet német városban töltöttek. E szerencse azonban kevésnek jutott osztályrészül. Sokan megközönték, ha nélkülözéssel, sanyarusággal a deáki, s később cancellistai éveket kihúzhatták. És így a hivatalos német nyelv, ama szomorú emlékü időkben, sok jó magyar hazafival letétette az ügyvédi tollat. Székely Elek ezek sorsában osztozott.

Ez időtájban már népes családot kellett fentartania, a hivataloskodáson kívül pedig más „vivendi modus“-ra kilátása nem lévén, a „necessitas frangit legem“ elve szerint egyelőre szolgálatot vállalt. Tette pedig ezt családja fentarthatásán kívül főleg azért is; mert így a forradalom alatti hivataloskodását és magatartását fürkésző szemeket könnyebben kikerülni remélte. 1850—51-ben a tordai járási hivatal mellett polgári, többnyire urbéri-ügyekben, eléadó volt. 1851-ben a polgári hatóság részéről a tordamegyei és városi levéltárak rendezésénél biztosi minőségben működött. Egyébiránt csak hamar átlátva, hogy ez nem olyan helyzet, a melyben lelkiismerete megnyugtatósával állandólag megmaradhasson, hozzáfogott a német nyelv tanulásához, hogy az ügyvédséget folytathassa. Egy nyelv alapos megtanulása az ő korában és körülményei között — midőn már több tagból álló családról kellete gondoskodnia, — bizonyára sok kitartást igényel. De ő kedvencz költőjével Horatiussal tartott: „nihil mortali arduum“, és alig egy pár év alatt önerején annyira vitte, hogy 1852 decz. 15-én az igazságügyi miniszterium által országos ügyvéddé — Landes-Advocat — neveztetvén ki, a német nyelven beszélés- és fogalmazásban szerzett ismerete képessé tette őt az üdvéség folytatására és folytatta is 1856 nov. 10-ig kitünő szakismerettel és pontossággal, ugy, hogy ez idő alatt hazánk jobbjai ismét számosan tisztelték meg legkényesebb ügyeik intézésével.

Ezen években szedte rendbe tordai közép-tanodánk pénztárát is. 1853—99. pénztári szám alatt az Egyházi K. Tanács által iskolánk pénztárának ideiglenes kezelésére biztossá neveztetvén, ebbeli küldetését 1853 aug. 29-től 1854. mart. 1-ig folytatta. Ez idei

kezeléséről pontos, tiszta számadását felterjesztvén, az Egyházi K. Tanács 16—1856. szám alatt a további felelőség terhe alól felmenti s fáradozásaiért elismerését és szives köszönetét fejezi ki.

Középtanodánk felügyelő gondnokává választott 1853-ban. Mielőtt azonban felügyelő gondnoki hivatalában tovább kísérik, talán nem lesz érdeknélküli, ha itt az iskolai gondnokság legrégebbi multjára — iskolánkat illetőleg — egy futó pillantást vetünk.

Tordai középtanodánk 1589-ben alapított. 1679-ig, tehát 90 esztendeig a városi tanács felügyelete alatt állott. Ekkor vette át az Egyházi Főtanács — Supremum Consistorium. *)

S hogy már 1681-ben az ádámosi zsinaton tordai iskolánk mellé az aranyos-tordaköri esperes és az akkori tordai pap gondnokokká tételnek, mutatja e zsinat jegyzőkönyve. 1687-ben a sárosi zsinat iskolánk mellé két egyházi és egy világi gondnokot rendel. — Későbbi intézkedések következtében az iskolai gondnoki kötelesség teljesen világi consistorokra szállott át. És így az iskolai gondnokság, iskolánknál s általában az unitárius egyházban — miként canonaink mutatják — közel kétszáz éves intézmény.

Részünkről nagy fontosságot tulajdonítunk ezen intézménynek főleg vidéki középtanodáinkra nézve. Vallási és nevelési ügyeinket az Egyházi Főtanács, s minthogy ez évenként csak egyszer tart üléseket, ennek megbízásából egy állandó bizottmány, a Kolozsvártt székelő Egyházi K. Tanács igazgatja. E központi hatóság törekvéseinek, vidéki középtanodáink ügyei intézésében kívánt sikere csak úgy lehet, ha e középtanodáink mellett a helyi viszonyokkal ismeretes felügyelő gondnokok vannak; s ha ezek, a mellett hogy gondnokok, még olyan gondnokok is, kik magokat minden körülmények között tájékozni tudják, s kiket iskoláink mindennemű érdekeinek előmozdítására szent vallásunk iránti szeretet és buzgóság lelkesítenek. Így véve fel a dolgot, a gondnokság, iskoláinkra nézve valódi jótétemény.

Székely Elek 20 éves gondnoksága tordai középtanodáinkra nézve a szó szoros értelmében jótétemény volt. Ő az Egyházi K. Tanácsnak iskolánk ügyei intézésében jobb keze volt. A tiszta igazságnak hódolunk, midőn ezt nem hallgatjuk el.

*) Székely Sándor unitária vallás története.

1853 előtt középtanodánk felügyelő gondnokai voltak: kaáli Nagy Elek, ez idő szerint az unitarius vallásközönségnek érdemekben gazdag, s köztiszteletben és közkedvességben álló főgondnoka, és ó-tordai Székely János, Torda városa s tordai anyae eklésiánk jelesebb férfainak egyike. 1853-ban Kolozsvárt tartott Főtanácson Nagy Elek felügyelő gondnoki hivataláról lemondván, az Egyházi Főtanács az eléadott körülmények tekintetbe vételével lemondását elfogadta, s helyébe gondnokká 1853 febr. 9-én 15 főtanácsi szám alatt — a jegyzőkönyv szavai szerint — közakarattal Székely Eleket választotta meg.

Hogy az Egyházi Főtanács, bizalmával méltó egyént tisztelt meg, a következés fényesen igazolta. Székely Elek gondnoksága iskolánk történetében korszak - alkotó. Gondnoki hivataloskodása, iskolánk érdekében kifejtett hasznos munkásságának szakadatlan sora volt. S bár nem egyszer találkozott egyesek részéről méltatlan megtámadásokkal is, a mint ez minden olyan emberrel megszokott történni, a ki a közügyért küzdeni elszánja magát; azért vallásos buzgalma soha sem csökkent, egyházunk s nevelésügyünk gyámolításától munkás kezét soha sem vonta el; mi az ő erkölcsi értékét meg nagyobbá tette.

Iskolánk b. e. jóltevője túri Jobbágy András 1861-ben április 15-kén elhalálozván, Egyházi K. Tanácsunk az iskolánk számára hagyományozott ingó és ingatlan javak összeírására, számba- és birtokba vételére egy bizottság élén Székely Eleket küldötte ki. Az összeírás és birtokbavétel ez alkalommal meg is történt ugyan, de az örökség tisztázása évekig húzódott, s Székely Eleknek a jogtalanul követelők egész serege ellen kellett küzdenie, pereket folytatnia e birtok megtarthatásáért. Kiváló tapintattal és nagy buzgalommal járt el ez ügyben, s hogy ez a hagyaték iskolánk birtokában — ugy, a mint van — megmaradott, főleg az ő erélyének, buzgóságának köszönhető.

Régebbi építkezés szerint a rectori szállás az iskola többi épületei közelében állott. Az 1857-diki Főtanács intézkedése következtében a tanári személyzet középtanodánknál is megszorítottván, elegendő tantermek hiányában a tanrendszert czélszerűen béosztani nem lehetett; mi egy iskolánál már magában egyik főakadálya a tanítás menetének.

Ez égető szükségén segitendő, Székely Elek az Egyházi K. Tanács jóváhagyásával iskolánkhoz közel egy telket vásárolt, s

arra 1861 év nyarán egy díszes tanári lakot építtetett. A tornác utcza felőli végén egy a falba bérakott kövön ez a felirat olvasható: „Az erdélyi unitárius vallásközönség építtette nagyobb részint a boldog emlékü kegyes alapító túri Jobbágy András hagyatékából 1861-ben.“ Az egész tanári lak építése 5454 frt és 40 o. é. krba került.

Ez építés következtében a régi rectori szállás tantermekké alakíttatott át, mi abban az időben reánk nézve nagy nyereség volt.

Ide vonatkozólag az 1861-ben Tordán tartott zsinati Főtanácstól 56 szám alatt a következő leiratot vettük:

„A zsinati Főtanács tordai közép tanodánk mellé tanári laknak megszerzett telek megvásárlását, s e tanári lak felépítése körül tett intézkedéseket helybehagyja, s egyszersmind látva a gyorsaságot és erélyességet, melylyel nevezett középtanodánk előljárósága az építés körüli intézkedéseket végrehajtva, a szóban levő tanári lakot már fel is építtette, kedves kötelességének ismeri, az előljáróságnak ezen istenes készségeért s középtanodánk ügyei iránt tanusított buzgóságaért elismerését és méltánylata kifejezését megírni.“

Ez elismerő nyilatkozat az iskolai előljáróshoz volt ugyan intézve, mi a maga rendén történt, az oroszlanrész azonban ebből annak elnökét, Székely Eleket, illette.

Iskolánk régi fa-épületei részint a múlt század végén, részint ennek elején, árkosi Barabás Dávid rectoriága alatt építtetek. Ezeket a fa-épületeket az idő, a régiség megviselte ugyanynyira, hogy azoknak újból építése régi időtől fogva közóhaja volt vallásközönségünknek. Az építés eszméje évtizedek előtt meg volt pendítve; de az eszmének valósulása csak részben is, soká váratott magára.

Az 1837-diki Egyházi Főtanács 49 szám alatt iskolánk felépítése tárgyában határozatot hoz. E határozat nyomán, felügyelő gondnok Gálfi József az 1838-diki tordai zsinaton 40 f. t. szám alatt egy köiskola terv-rajzát adja bé. De mind ez előkészületek eredményre nem vezettek. Komolyabb kezdeményezés pedig még sok ideig nem történt. Mig végre 1864-ben felügyelő gondnok Székely Elek az építés ügyében komolyan megindult, annak Kolozsvárt és Tordán közvéleményt teremtett, s egyházi k. tanácsunknak 1864. mart. 13-kán 92 szám alatt kelt felhívására egy, ugyan e szám alatt kinevezett építési bizottság közreműködésével a költségvetést és tervrajzot elkészíttette s helybehagyás végett felterjesztette.

Egyházi K. Tanácsunk 1864 nov. 20-ról kelt 315 számú leiratában a tervrajzot helybehagyván, 1864 őszén és 1865 első hónapjaiban az építési anyagok beszereztek és az új iskola alapköve 1865-dik évi május 15-kén letétetett.

Az építés folytatásának részletezése nem tartozván ez életrajzi vázolatok keretébe, itt hosszason időzni nem szándékozunk, mindazáltal egy körülményt nem hallgathatunk el.

A zsidók Jeruzsálem falait építvén egyik kezökkel az ellenség ostroma ellen védelmezték magokat, míg a másikkal építettek. E történelmi tényt idézte fel sokak emlékezetében az a sok nehézség, akadály és ellenkezés, melyekkel Székely Elek ezen építés tartama alatt némelyek részéről találkozott. De kitartó buzgósága, erélyessége minden akadályt legyőzött, s az új épület már az 1865-dik esztendő végén használatba vétetett.

S ha bár csak egy rész épült is fel, legalább a kezdet nehézségén túl vagyunk — ezáltal vallásközönségünknek, közelebről pedig nekünk tordaiaknak jó régen táplált óhajításunk legalább részben teljesült, s biztos reményünk van, hogy a kezdet után folytatás és teljes bevégzés nem fog soká késni.

A tudomány ez új hajlékát sokak buzgósága s áldozatkészsége emelte fel, de a sokak között az érdem első helyen Székely Eleket illeti. Ő nem csak általános érdekeltséget ébresztett építésünk ügye iránt temérdek levelezéseivel, sokféle ágazó befolyásával, nem csak szóval buzdított, lelkesített másokat az adakozásra, hanem maga ment elől a jó példával, s azon kívül, hogy két évig ideje feles részét ezen építés ügyének szentelte, pénzbeli áldozatot is tett, miről az építési számadások és középtanodánk aranykönyve mindenkor tanubizonyságot tehetnek.

A diszes tanári lak és az iskola új épülete, hosszszas időkre emlékezetessé teszik egyházi életünkben az ő működését, maradó emlékei lesznek nemes buzgóságának és áldozatkészségének. Az egyházi főtanács 1866 jul. 2-án tartott ülésén 29 f. t. szám alatt fejezi ki elismerését és szives köszönetét az építés körül tanusított buzgósága- és tevékenységeért. S míg egyfelől középtanodánk fenállhatásának anyagi alapját ily módon törekedett biztosítani, a tanuló ifjuság szellemi haladására szintén nem mulasztotta el nagyfigyelmet fordítani. S bárha a szellemiek feletti örökös, közvetlenül az igazgató tanárok teendői körébe tartozik, mindazáltal, mint iskola-felügyelő gondnok, a nevelés, tanítás menetéhez is hozzá szó-

lott s az ifjuság gyarapodását tudományban úgy, mint jó erkölcsben folytonos figyelemmel kísérte.

Tordai anyaekklézsiánknak szintén munkás és hasznos tagja volt. 1852—53-ban egyházi pénztárnokságot, 1858-tól kezdve több évig első gondnokságot folytatott. S hogy ekklézsiájának javát és előmenetelét szívéből és lelkéből munkálta, szavaiból úgy, mint tetteiből egyaránt meg lehet itélni. Az 1860 évi július első napjaiban kiszállott vizsgáló széket — püspöki visitatiót — tordai anyaekklézsiánk templomában üdvözölvén, e szavakkal végzi beszédét: „Engedje a mindenható Isten, hogy az anyaekklézsiánkat érdeklő közdolgok előmozdításában annak minden egyes tagjait egy szív, egy értelem lelkesítse, hogy így anyaekklézsiánk időről időre virágozzék s tagjai a „jó keresztény“ nevezetet mind végig kiérdemeljék, az urnak félelme, e szent hajlék tiszteletben tartása, igazi keresztényi türelmesség, felebaráti szeretet, önfeláldozás és a közjó előmozdítása iránti kiolthatatlan vágy által.“ E kenetes szavakat idézni nem mulasztottuk el, mert ezek az ő lelkületére s mély vallásos érzelmeire derítnék világot.

Tordai anyaekklézsiánk, egy évtized, vagy még kevesebb időközben kétszer fogadott el kebelében zsinati gyűlést. 1861-ben és 1868-ban. Ezek a zsinatok, bárha annak idejében ismertetve voltak is; mindazonáltal a Székely Elek életrajzában említetlen nem maradhatnak. Szóljunk hát róluk itt is egy pár szót. Mindkettő az unitáriusok újabbkori zsinati gyűlései nevezetesbbjei közé tartozik. Az 1861-diki püspököt választó zsinat volt. Unitárius püspök Aranyos-Rákosi Székely Sándor 1852-ben elhalálozván, ez idő óta a hazai mostoha viszonyok miatt az unitárius püspöki székeknek majdnem egy évtizedig kelle bétöltetlen maradnia. Az akkori kormány a püspök-választást nem engedte meg, magának akarván vindikálni a jogot, püspöki székiünket kinevezés útján bétölteni.

Az urnak kicsiny serege pedig hitt és remélt, türt és vára-kozott, míg enyhébb idők állanak bé.

Az őszinte örömmek napja volt hát ez minden unitáriusra nézve, melyen törvényes jogainkba visszahelyeztettünk, s anyaszentegházunknak anynyi zaklattatás után ismét főpásztort választhattunk. A választás július 2-án történt a tordai templomban. Eredménye a mi lánglelkű János apostolunknak, Krizának püspökké választatása lön. Kinek adjon az ég még hosszas és boldog életet!

Az 1868-diki tordai zsinat hasonlóképen nagy fontosságu az unitárius egyház életében. Tordán 1868-ban aug. hó utolsó napjaiban a lelkiismeret szabadsága törvényes kimondásának háromszázados emlékét ünnepeltük. Történelmi nevezetessége mellett örök emléküvé teszik e zsinatot Kelemen Benő, Paget János, özv. Fejér Mártonné sz. Gyergyai Rózália és Berde Mózes kegyes hitrokonink alapítványozásai.

Az elébbi zsinatot, Székely Elek mint ekklézsiái első gondnok fogadta és rendezte. Utóbbi alkalommal a zsinattartás ügyei vezetésére, consistorialis biztossá az egyházi k. tanács nevezte ki. Azon kívül, hogy ezen zsinatok ellátására szives készséggel vállalkozott, s elvállalt kötelességét, sok fáradozás árán lelkiismeretesen teljesítette, a zsinati költségek fedezéséhez is tetemes öszszeggel járult. Az 1868-diki zsinati főtanács aug. 31-én tartott üléséből 36—1868 szám alatt Székely Elekhez a következő sorokat intézi: „Meghatva azon szives készség és vallásos buzgóság által, melylyel a tekintetes felügyelő gondnok ur, a lelkiismeret szabadsága törvényes biztosításának háromszázados emlékére tartott zsinatunk rendezési ügyeit vezetni vállalkozott, s azon szerencsés és kedvező siker, mindenekre kiterjeszkedő figyelem és gondoskodás által, melylyel a tekintetes felügyelő gondnok ur, sok nehézséggel és fáradtsággal járó ezen feladását végrehajtotta, kedves kötelességének ismeri a zsinati főtanács a tekintetes urnak méltó elismerését és legmelegebb köszönetét ezennel kifejezni.

Templomunk fala, részint a fundamentum kikopása, részint a közelében folyó patak gyakori ostromlása miatt több helyen megrepedezvén, leomlással fenyegetett. Ennek kiigazítása több évig volt tárgya a kebli tanács és az egyházi vizsgáló szék tanácskozásainak, míg végre Székely Elek, anyaekklézsiánk kebli tanácsának megkeresése folytán — ekkor már nem volt ekklézsiái gondnok — e bajon is segített. 1866-ik év őszén, midőn az az iskola délkeleti oldalán a béjárásnál kezdve az igazgatótanári szállásig egy kemény védfalat rakatott, ugyanakkor a templom délnyugoti végén, s nyugotészaki oldalán a fundamentumot megerősítette, s a templomtól lefelé, a meddig a víznek vágó iránya tart, széles és kemény kőfalat húzatott, mely a templomot s egyszersmind az iskola telkét a patak szeszélyei ellen századokra biztosította.

Midőn vallásközönségünk, avagy ekklézsiánk egy s más ügyei felsegállítására leendő adakozásról volt szó, Székely Elek az adako-

zásban mindenkor az elsők közé tartozott. A papságnak az addiginál jobb állapotba helyezésén sikerrel működött. Egyáltalában mindennemű tiszteletbeli kötelességeit, melyeknek hajdanában „nobile officium“ volt igazi kifejezése, úgy középtanodánk, mint anyaekkézsiánk irányában oly hiven és lelkiismeretesen teljesítette, hogy elhalálózása alkalmával nem egy ember tette e sokat jelentő nyilatkozatot: „eltelik egy század, míg községünkben egy ily hasznos ember születik“.

Hogy egy nevezetes forduló pontnak, mely az ő életében történt, tanui lehessünk, néhány évvel vissza kell mennünk. 1856-ban november 10-én beteges állapota miatt, orvosa tanácsára az ügyvédi pályával végképen felhagyott, s azt egy több testi mozgással járó életmóddal, az üzleti étellel, cserélte fel.

Általánosan ismeretes volt a magyar embernek az a rossz tulajdona, hogy a kereskedést szégyennek tartotta. Hasonlított e tekintetben Spárta nemesi osztályához, az ugynevezett spartiatákhöz, kik az egy harczoláson kívül minden egyéb foglalkozást megvetének, s rabszolgához illőnek tartának. Most már az idők szelleme e tekintetben is sokat változtatott s a magyar ember is kezd megbarátkozni aval az eszmével, hogy a kereskedelmi étellel foglalkozni senkinek sem szégyen, hanem éppen honfiai kötelesség oly térre is lépni, melyen a hazai jólétnek, felvirágzásnak nagy lökést adhatni.

Székely Elek, tudományos műveltséggel bíró ember léte, kereskedéssel foglalkozni nem tartotta szégyennek, sőt tudományos képzettségét éppen a kereskedelem tanulmányozására használta fel. Némelyek részéről nem hiányzott ugyan a gúnymosoly, s egy s más féle megjegyzés, célzás, e lépése felett; de hogy a helyesen s józanul ítélő nagy többség, a jobbak és tisztábban látók, őtet mint kereskedőt is tisztelték, becsülték, s tekintélyes embernek tartották, azt, egyebektől eltekintve, azaz egy körülmény is eléggé igazolja, melyszerint őtet 1867-ben Tordamegye közönsége főbírói méltósággal tisztelte meg.

Székely Elek a kereskedelmi téren is haszonnal működött; ott is alkotó volt, tudta érvényesíteni tevékenységét. 1858ban a kereskedő társulat elnöke levén, a kereskedő tanulók számára iskolát állított, mely ma is fennáll.

1866-ban az akkori nyomasztó pénzügyi viszonyok között Torda

városában kiegészítő pénztáregyletet alakított, mely a társadalom minden osztályára jótékony hatásának bizonyult be, s Torda és vidéke lakóinak megbecsülhetetlen segély-forrásává lett.

Csalhatatlan bizonyítványai ezek annak, hogy ő a kereskedelmi téren is a közönség javát és hasznát munkálta, s hogy buzgó törekvéseit itt is siker koronázta.

1867-ben augusztus hó első napjaiban Tordamegye alsó kerülete főbírájává s törvényszéki elnökévé választott. Ebben a hivatalában is, mint minden más helyen, a hova ötet a közügyek iránti vonzalma vezette, a tiszta, kifogástalan eljárás, munkás szorgalom, tapintatos bánásmód s részrehajlatlan igazságosság jellemzik. Tiszta jelleme előre is kezeskedett arról, hogy az igazságszolgáltatást tisztán és pártatlanul kezeli, s a következés e feltevést nem hazudtolta meg. Hivatalos teendőiben a túlszigorúságig pontos, felsőbbjei iránt engedelmes, tisztviselő társaival szemben nyájas és baráságos volt. Sajátságosan jellemző e hivatalában még az is, hogy a „méltóság“ czimet, melylyel hivatali elődeit czimezték s melylyel ötet is sűrűn kínálgatták, visszautasította. Ez a körülmény, czimkorságos életünkben világosan mutatja, hogy Székely Elek a világi hiúságokra, külsőségekre keveset adott, e helyett megmaradott a maga egyszerűségében s belső értékét törekedett emelni.

1869-ben Kolozsvárt tartott egyházi főtanácshoz a következő kérést intézte:

„Ezelőtt 16 évvel szerencsés voltam a mlgs egyházi főtanács által tordai középtanodánk egyik felügyelő gondnokává választatni. Azóta ezen hivatalomnak a menyinyiben a közel mult idők mostohaasága és a helyi viszonyok nyomasztó volta engedték, csekély tehetségem szerint igyekeztem eleget tenni. Azonban 1867-ben Tordamegye alsó kerülete főbírájává s egyszersmind törvényszéki elnökévé megválasztatván, ezen hivatal, a reformok jelen korszakában, csekély tehetségemet s minden időmet anynyira igénybe veszi, hogy felügyelő gondnoki kötelességemnek megfelelni teljesen lehetlenné lett. Felügyelő gondnoktársam tkts. Gál Miklós ur pedig országgyűlési képviselő lévén, jelenleg az iskola gondozásra figyelmét nem fordíthatja.

Ezeknél fogva, azon reménységtől vezetettve, hogy a mlgs egyházi főtanács nem fogja ezen lépésemet szent vallásunk iránti részvétlenségnek venni, s ígérve, hogy szent vallásunk ügyének tö-

lem kitelhetőleg ezután is mindvégig szolgálatára kívánok lenni, alázatosan kérem a mlgs egyházi főtanácsot, méltóztassék engemet felügyelő gondnoki hivatalomtól kegyesen felmenteni, s helyettem az iskola érdekében egy más felügyelő gondnokot választani.“

Az egyházi főtanács e lemondást nem fogadta el. Az erre vonatkozó 1869—21 szám alatt hozott főtanácsí végzés így hangzik:

„A főtanács nem a Székely Elek felmentésével látja az iskola érdekeit előmozdithatóknak, hanem épen az által, ha ő gondnoki hivatalában továbbra is megmarad, s a meglevők mellé még egy felügyelő gondnok választatik“. Mi ugyan e főtanácson meg is történt, 33 főtanácsí szám alatt Székely Miklós felügyelő gondnokká választatván.

Mielőtt e sorokat bézárnók, kiegészítésül vessünk egy pillantást családi és egyéni életére.

Valamint a társadalom, az emberiség iránti kötelessége érzetében a nevelés ügyének lelkes barátja volt, ugy saját gyermekeinek is mindenek felett a jó nevelést igyekezett megadni. Midőn családja érdekéről, boldogságáról volt szó, a legnagyobb áldozatot is kedves kötelességének ismerte. S miként maga egész életében az erény és becsület útján járt, gyermekei szívébe szintén azt igyekezett csepegtetni. Komolyabb foglalkozásaitól fenmaradt perceit szivesen osztotta meg szeretett családjával. Családi szentélye az édes otthon volt legkedvesebb tartózkodási helye. Ezen kívül más gondülő helyet soha sem keresett.

Embertársaival szemben őszinte és illedelmes, modora mindenki irányában megnyerő és lekötelező volt.

Midőn valamit ki akart vinni, mielőtt a kivitelhez fogott volna, a körülményeket hosszasan fontolgatta, tervét jól megkészítette, előnyökkel, hátrányokkal számot vetett, eszközeit megválasztotta. De aztán a kivitelben gyors és erélyes volt, akadályokat nem ismert, egyiket a másik után győzte le, mintha számításában mind fel lettek volna véve. A mihez hozzáfogott, azt végrehajthatlanul nem hagyta. A latin közmondást: „considera diu fac cito“ szigoruan teljesítette.

Érdeme szerint minden embert megbecsült, s viszont nagyra-becsülését vitte magával sirjába mindazoknak, kik vele hivatalos vagy bármi nemü viszonyban állottak.

Íme ez rövid vázlata Székely Elek életének.

A kinek életéből, a megfutott pályán mindenütt és mindenre haszon és áldás háramlott, jőjjön enyészete bámi későn, mégis korainak találjuk. Így voltunk Székely Elekkel is. Az 1873-ik évi január hó 30-án néhány napi betegség után életének 66-ik évében békövetkezett halála megdöbbenő volt mindnyájunkra, kik az ő közhasznu életének tanúi valánk.

Kifogyhatatlan törekvéssel, s határtalan szeretettel munkálta családjának boldogságát; de nem csak ezt tette, fáradhatatlan munkása volt a közügyeknek, mindenek felett pedig hasznos és buzgó tagja az unitárius hitfelekezetnek. Szent vallásunk s nevelésügyünk emelésére hatni volt lelkének legfőbb óhajtása egész életében.

S ha van valami ezen a világon, a mi egy tevékeny élet nemes munkásságát megjutalmazni képes, az — miként egy jeles írónk mondá — nem lehet más, mint a léleknek az a boldogító érzése, hogy saját szorgalmunk, fáradságunk és munkánk, életünk és tettünk.

Ő is tetteiben látta magát jutalmazva. Az ő sírjára is ráillenék Schiller eme sírírata: „Schöne Thaten waren deine Schätze“, mert neki valóban tettei valának legdrágább kincsei. De jutalma volt még a jók becsülése, míg élt, s halála után méltó jutalma egy hitfelekezet hálás elismerése s emlékének tiszteletben tartása.

M á j a i I s t v á n.

A politikai, színeszi és egyházi szónoklat párhúza.

A vallásos buzgósađ hanyatlásának immár pár évtizede óta volt szándékom e tárgyról, mint dilettans, olvasmányaim és tapasztalatom alapján, ez előttem nagybecsű tudományos évkönyvbe írni; de mind halogattam, részint sokféle irodalmi félben lévő munkáim miatt, részint várva avatottabbakra, utoljára pedig azt vélve, hogy a kivált értelmiségünkben csak alig pilláncsoló vallásos érzés az alkotmányos élet jótékony hatása alatt újra felgyul, s akkor a tárgyat egészen más felfogással, más érvekkel és más világitásban kellend megvitatnunk.

Várakozásom mint reményem egyiránt meghiusult: a buzgósađ és hitmelegség épen a társadalom színe-java lelkében mindegyre fogy, hűl s teljes kialvással fenyeget, és nem jó sehoman a szabadító, nincs Jeremiása e népnek, a ki a vallásossáđ és erkölcsök hanyatlásában a nemzeti sülyedésre mutasson rá, a ki a magyar társadalom e vésteljes symptomájára figyelmeztessen, s irt hozzon égből vagy a földről, a bibliából vagy a philosophiából, az ó történelem vagy a jelen francia, spanyol, olasz és magyar államélet sok tekintetben szomorú oktatásaiból a tátongó seb bégyógyítására.

Reményeimben való csalódásomon kívül az unitarismus erdélyi tisztos ősi fészkeből történt szinte kényszerű eltávozásom s a rám nézve örök bájjal és bűvös vonzeróvel bíró unitárius hitközség kedves kötelékéből mintegy kiszakadásom szintén befolyt arra, hogy régi szándékomat már most valósítsam. Papirosra teszem tehát gyakori elmélkedésem eredményeit, gondolataimat, tapasztalatimat és ezeken épülő javítási nézeteimet az egyházi szónoklatról mint — meggyőződésem szerint — a hanyatló vallásossáđ és hitbuzgósađ egyik biztos feltartóztató eszközéről, csak töredékesen, szoros benső egybefüggés s ugyszólván valamely rendszer nélkül, a társalgási beszélgetés könnyed alakjában inkább, mint a tudós értekezések szigorú és tulkomoly modorában, nem követelve

írásomnak semmi irányban oktatói jogosultságot; a jóakaró átolvasás s annak, a mi jó netalán benne lehet, figyelemre méltatása egyedüli ohajtásom, mert a mit teszek, csak kötelességteljesítés és a jónak előmozdítani kívánása. Hogy én teszem, a világi író, oka az, mert a vallásos közönyt nemzeti életünkre is vészteljes hatásának tartom.

A vallás dolgaiban való közöny és hitbéli hidegség mint minden lelki betegség nem — a mint kellene — magában és az elanyagiasodott korban, hanem a templomban és papban keresi az okot. „A templom nem elégíti ki ma a lélek szükségéit, a papi szónoklat a XVI—XVII-ik századbéli modort tartja folyvást, vagy színészieskedésbe csap át,“ — ez a stereotyp mentség alatt és fenn, falun és városon egyiránt.

Ily alakban és mérvben ez állítás nem való; önmentegetési ok lehet, de igazolási alap nem. Azonban a mi benne igaz, el kell fogadni, egyházi szónoklatunk hiányait komoly vizsgálat alá kell venni, s helyettök korszerű és a templomi szószék nagy és szent hivatásával megegyező javításokat kigondolni, nem csak, sőt azokat a helyi viszonyokhoz képest haladéktalanul életbe is léptetni.

A helyzet tiszta megismerését a szónoklatok különböző ágában való rövid tájékozás segíteni fogja. Más ugyanis a polgári és politikai szónoklat s ennek két ága: a parlamenti és színészi, meg más az egyházi vagy papi. Mint a szilárd föld, a tengervíz és az atmosphaera el vannak egymástól különítve belső létegek és külső alakzataik által: oly különböző egymástól a szónoklatnak érintett három mezeje tárgy és lényeg, modor és eszközök, cél és eredmény tekintetében.

A polgári és politikai szónoklat örök szépségű remekei: a görögöknél Demosthenes, Xenophon és Isocrates művei, a rómaiaknál Ciceróé és Quintiliané, az angoloknál lord Chatham, Pitt William és O'Connel, a francziáknál Mirabeau, Armande Carrel, Odillon Barrot, és a ma is élő Thiers és Guizot, nálunk Kossuth és Deák parlamenti beszédei.

A hajdankor sőt az újabb idők e jeleseinek is előadási módorára nem terjesztették ki régen s nem terjesztik ki figyelmüket ma is a biographusok, az irodalom- és műveltségtörténetírók: minő volt testtartásuk és főleg arczük kifejezése? taglejtéssel éltek-e, vagyis fejjök és kezök segítségét használták-e az indulatok és lelkesedés, az ihlet és szenvedélyek kifejezésére, szóval előadásaik

hathatósabbá és élénkebbé tételére vagy csak a kifejezés, a szó és beszédhangsúly hatalmával éltek? Három nagy és közös bélyegvonás azonban megismerhető valamenynyinek szónoklatán, hogy t. i. beszélési szerveiket vagy a természet bizonyos vonzó és megragadó sajátságával és erővel áldotta meg, vagy maguk szorgalma ezt nekik megszerezte és ismét hogy készült beszédeik compositiója éppen annyira jeles, mint a genialitás ihletettségével bírók a rög-tönzöttek, végre — a mit ki lehet emelnem — nemzete nyelvének classikai formáival ismeretes volt mindenik, sőt egész költői és rhetorikai gazdagságát használta közülök nem egy, — szóval az egyéni szerencsés természet, a műalkotás és az iráltság együtt tették a szónoklat örök mintaképeivé az emberiség ama jeleseit.

De még az általános mértékü nagy szónokok is eltérnek egymástól a szerint, a mint saját népek míveltsége, kormányrendszere, nemzeti politikája és az elérendő cél kívánják. Demosthenes például szintugy a néphez szól a Prytaneumban, mint Cicero a Capitoliumban vagy a forumon, s mégis mekkora különbség a kettő között!

Amaz objectiv, hideg, erős elemzésével, a tárgy részleteinek pragmatikus kifejtésével az elméket világosítja fel, az előítéleteket és a más beszélők által nyilvánított nem helyes véleményeket megdönthetetlen érvekkel erejükből kifogatja, logikája hatalmával s előadásának hozzáférhetlenül tömör csatarendjével legyőzi az ellenkező nézeteket, a meggyőződést változtatja meg, benn a lelkeken uralkodik, s ez uton éri el célját, a népakaratának a maga akaratára hajlítását. Igy tesz az angoloknál Chatham, Pitt, a francziáknál Thiers, nálunk Deák. Cicerónál már az ész és a szív, a tudomány és szenvedélyek, a rhetorika és a nyelv egyiránt szolgáltatják a szónoklati fegyvert. Ő a komoly értelmet és a könnyen felbuzduló szívet egyszerre indítja meg szavaival, mint a zongorajátszó csaknem egyszerre erős és lágy hangokat csal ki hangszere érczhurjairól. Neki első célja volt mindig a kedélyek jól hangolása, a figyelem lekötése, maga és tárgya iránti rokonszenvköltés. Ő ezt az individualis és subjectiv vonatkozások, a helyzet éppen a beszélés perceiben adott érdekköltő részleteinek füstése, ékes mondatok és ragyogó képek közbefűzése által s főleg mindig emelkedett hangulatu bevégzéssel éri el. Nekem ugy tetszik, ő avál a taktikával élt, hogy beszéde elején mindjárt valami olyat idézzen elő hallgatóinál, a mi nálunk a „taps“ és a „helyes“. Mikor az megvolt, következett rá az ő mesteri dologelőadása, melylyel a legkomolyabb

tárgyat hoszszu és száraz analyseket s bármi mélyreható okoskodást oly könnyűséggel, oly átlátszó-világosan terjesztett elé s az antithesisek és rhetorikai formák ama szinte költőies bájával vontá bé, hogy ma is elragadja vele olvasóját. E beszédekben a tövis és virág, a méz és mérég, a mennydörgés és szivárvány egyre váltakozik; a lángelme és az erős szenvedély nyilatkozatai mint kettős színű szalagtekerics fonódnak mindig össze, a szónok vagy a jog és törvény, az elvek és érvek hatalma által, vagy tüzön-vizen át, üszkők között és vérben s testhalmokon célját éri, ő hallgatóit föltétlenül magával sodorja. Ilyen volt az angoloknál O'Connel, a francziáknál Odillon Barrot és a magyaroknál Kossuth.

A mint magától értetik, ezen politikai szónoklatnak tárgyai az országok és azok alkotmányainak fentartása vagy reformja, a társadalom nagy céljai eléréséről gondoskodás. Helyei a törvényhozási paloták, hol a nemzetek legnagyobb férfiai a souverain fejedelemmel, illetőleg annak kormányával a legfőbb államügyeket intézik; továbbá helyei a törvényhatóságok, társulatok, tudományos testületek gyűléstermei. E helyek maguk szabják meg és fejtik ki a szónoklásnak oda illő azon sajátos jellegét, a mi csak épen ott van helyén, máshol s kivált az egyházi életben nem alkalmazható, az épen imént érintett okokon kívül, az előadási modor itt szokásos, amott ellenben egyáltalában meg nem engedhető több szabadságaiért.

Csak egy két példát hozok fel politikai életünkől. Széchényi grófról azt írják, hogy ő ide-oda sétált szónoklata közben. Kossuth egykor midőn hallgatói már a szenvedélyek hullámárján ringtak, szószékre ütött kezével, egyik parlamenti szónok ironja magasra emelésével, másik kardja markolatjára csapva ad olykor nyomatókat szavainak. Ott megy, még hatást is tesz, de egyházi szónoklatban ilyesmi nem való; szóval: hely és tárgy, érvelés és műalkotás, testtartás és előadási modor a politikai szónoklatnál mind szabadabb, kevesebbé kényes természetű, nem oly könnyen célzévesztő s botránkoztató. A politikai élet maga alkotta és alkotja minden időben maga, de csakis a maga számára szónoklatát és szónokait.

Az elsónél kisebb körű, de sokkal hatalmasabb, mert közvetlenebb hatásu, a színészi szónoklat. . . . Ne értessem félre . . . A színész csak szaval — mondják némelyek — de nem helyesen. A színész gyakran szaval önállólag s önelhatározásból, igen szerepéből folyólag; de dolgot, ügyeket is ad elé, tényeket beszél

el, szenvedélyeket, pártcélokat, politikai cselekvényeket állít elének élő szóval, sőt mint Lear király vagy Bánk bán, Hamlet vagy Csák Máté, Kont vagy Zrinyi Miklós formászerint szónokol és pedig a trón zsámolyánál vagy a nép előtt, a királyi tanácsban vagy az országgyűlésen, úgy a mint hozza magával a szinpadra vitt polgári élet, ez a valódinak, a társadalmi életnek ideáлизált másolata. Nevezzük azonban egyiknek vagy másiknak, azt az eredményt el kell ismernünk, hogy a szinpad, a színi szónoklat vagy szavalat — a mint inkább tetszik — testtartás, tagjártatás és modor a mai kor egyházi szónoklatára már is, főleg városokon, átalakító hatást gyakorolt. S nézetem szerint ez átalakulás sok tekintetben hely- és célelleses s a két feladat természetével nem egyezik.

A szinpad és színész legfőbb sőt egyetlen feladata az, hogy az életet, a társadalom állapotait, az emberi természetet úgy a mint van, tökéletes hiven fesse, tehát hogy a honárulást, a királygyilkost, az erkölcsök megfertőztetőjét, a zsarnokot, a bősziült népet, és a titkos méregkeverőt, szóval bünt és aljasságot valódi színében tüntesse fel a néző közönség előtt. Ő gyakran fölisteni magasságban állítja elének egy Aristidesben vagy Coriolánban, egy Tell Vilmosban vagy Hunyadi Jánosban az embert, míg máskor vad szenvedélyek közt, lázadások élén véres kézzel, jóltevői és a szabadság ellen támadva, bemocskolt erkölcsökkel, törvényt és társadalmi rendet felbontó helyzetekben, lealacsonyodva az oktalan állatig, sőt a bűn fertőjében fetrengve! A színésznek kísérnie kell hőjét mindenhová, a hová az elmegy, le a bűnbarlangokig, végbe kell vinnie annak minden művét, kifejezni vad szenvedélyeit úgy mint föllengő szóáradozását, a csapszékek és kávéházak hőseinek olykor szeméremsértő szavait és erkölcstelen tetteit utánoznia kell. Ez a színész pozitív és negatív feladatának anyagi része, belső lényege.

Hasonlók az ő külső formai teljesítendői is. Ő ruházatában és testtartásban, arckifejezéssel és tagjai hordozásában, egész lényében eredetijét utánozza, azt köteles előállítani. Ő tehát szőr-csulhat ölt fel és keresztet fog kezében mint zarándok, szeliden beszél vagy imádkozik, mint a barát-czellák szent elmélkedésre hívott lakója; de léleknyugalma elhagyja, szeme szikrázik, szenvedély dül belsőjében, hóhérbárdot ragad, mint kereszties vitéz és Tetzeli-üldöző, fokosát villogtatja, mint pusztai betyár vagy követválasztási kortes, fennen kiábál, s kezével bősziülten hadonáz, mint utczai lázasz-

tó, és örjögésig megy szent pietismusa midőn eredetijét személyesítve megégeti a martyrt és a szabadság bajnokait rabláncra fűzi.

Tán nem kell mondanom, hogy a szinpadnak nyelve és irálya is egészen e feladatokhoz van szabva. A milyenek a tragoedia vagy operette, a vigjáték vagy ballette cselekvő személyei, olyannak kell lenni beszédeiknek, tehát az irálynak is: fennköltség és póriasság, tiszta lélektűz és álpáthosz, ihletettségg és desperatus blazirt állapot, a nagy eszmék rhetori emelkedése és a szépérezések naiv melancholiája tarkán vegyülnek egymással a szinpadi nyelvben és műcompositióban. S mindezek együtt teszik e hideg deszkákat oly tanítóvá sőt hódítóvá polgári és egyházi szónokokra nézve egyiránt. Azonban én úgy itélem, hogy a szinészi és szinpadi szónoklat csak is egyedül szinésznek és szinpadra való. Garrick és Talma, Löw és Egressy maradjanak a szinpad örök dicsősége és követendő mintaképei; egyházi szószékre az ő szónoklatuk szintén nem való.

Most már átmehetünk a szónoklat harmadik ágára, az egyházi vagy papi szónoklatra. Röviden érintem csak épen a főmomentumokat, nehogy igen doctrinár, vagy világi létemre, igen papias legyek.

Apapság és papi szónoklat czélja ma Európában nem az, a mi Szent István korában volt, t. i. vallásterjesztés; nem is a XVI-ik századbéli, t. i. vallásújítás, hanem a vallásban megerősítés, a vallásos érzéseknek és bizonyos hitközösségi elveknek és formáknak, mint a közerkölcsiség őreinek, a keresztény miveltség előmozdítójának ápolása, védelme és az emberi szivekben és lelkekben a naponta inkább terjedő általános lelki közönnyel és vallási indifferentismussal szemben fentartása. A vallás és a templom mai felfogás szerint nem pusztán kegyességi és transcendentalis, hanem valódi gyakorlati irányu egyházi intézmények, nemcsak egy magasb rendeltetésre készítik elő az emberiséget, hanem azt megtanítják a jóra, szeméit és földi útját az erkölcsi szép, mint örök ideál felé irányozzák, lelkét a legmagasb tökély felé a kebel szent ösztöneinél fogva mintegy édesgetve vonják. A vallásnak és templomnak küzdenie kell ma nem a pogánysággal — a mi túlhaladott álláspont — nemcsak az előítéletekkel és miveletlenséggel, de igen magával a tudományal s kivált a philosophiával és természettudományok nagy horderejű fejleményeivel. Az olvasási kedv és értelmi fejlettség akkora, a bibliamagyarázat és a mindenben teljesen tiszta ismeretre jutni vágyás oly nagy az emberékben, hogy minden tudo-

mány-ág mivelőinek úgyszólván éjjel-nappal fegyverben kell állani saját tudási birodalma határainak megvédésére. S az egyház férfainak, a vallás szolgálóinak itt a küzdelem oroszlánrésze jutott. Nekik ismerniök kell a jelen sőt mondhatni a mai nap minden vallásos eszméit és törekvéseit, saját tudományuk egész mezejét, a velök érintkező határu tudomány-ágak fejlődését, vívmányait, védő és támadó fegyvereit. A papságnak és templomnak az élettől s kivált a tudományoktól elfordulni nemcsak hogy nem szabad, de az élet hullámos árjának épen közepében élni, a tudományok színvonalán állani egyenesen önfentartási kötelesség.

A cél nagy, nehéz, felséges; a kik szolgálatára vállalkoznak, ezzel, önmagukkal s a sikeresen használható eszközökkel tisztában kell lenniök. A templomi szószéknek — a mint látók — hatalmas versenytársai támadtak. Ezek a fejlődő, erősödő, gazdagodó nemzeti irodalmak, a parlamenti és törvényhatósági szószékek és a színház. Az emberek érték szerint számítják már ma a szellemieket is, erkölcsi hasznot kívánnak vonni a tudomány tárgyaiból, az erkölcsi irányu közintézményekből. E hasznok: a lelki élvezet, a gyönyör, a tanulás, szabad elvek, szép eszmék, figyelemlekötő, megragadó előadási képesség. A hol ilyeneket talál, oda vonja a mai érdekhajhászó nemzedéket újságszomjas élvívágya, magasb és nemesb ösztönöket nem ismerő kalmár-szellemé. Ezek nélkül üresek a parlament, a tudományos gyűlések termei, megbukik a színházigazgató s bégyepesedik a templom ajtója környéke, vagy ha nem, elalusz-
nak benne az unalmaskodni nem szerető hivek.

A papság valóban egy nehéz jövővel áll szemben. Jeleznem kell azonban, hogy én csak azon papságokról szólok, melyeknél az istentisztelet élő szóval és nemzeti nyelven foly; a többieket fentartja a czeremoniák pompája, az ingyen templom, és részint a tömegek miveletlensége, részint a mivelt osztályok pietismusa és az ősi hithez következetességből ragaszkodás. Tudatlan, szolgaságra hajló, a szellemiekkal nem igen töprenkedő tömeg minden népnél volt és lesz minden időben. A külsőségekre fektetett vallások ebben örökké termékeny talajt találnak; csak intelligentiájukkal mi lesz, azt nehéz tudni, mert a mint megjegyzém, ma még a szellemi és erkölcsi dolgokat is latba veti s a haszon szempontjából mérlegeli minden ember. E kis félretérés után forduljunk vissza ama másik papsághoz, mely az életé, a jelent tartja szemei előtt s a nép és mivelt osztályok lelki szükségéit is kielégíteni van hivatva, s a melynek vallásos cul-

tusa a nemzeti irodalom és műveltség életgyökereivel fűződik össze.

Ugy gondolom, hogy e papságnak az egyházi szónoklat lényeges megújulására kell komoly és teljesen öntudatos elhatározással törekednie, nehogy úgy járjunk a templomokkal, mint mikor az ár a gátokat elszagatva, a folyam vize a malmot megkerüli, s az elszigetelten, elhagyatva, magára marad. Ha télen a harangszóra azt mondogatják a hivek: „fázik a fejem, hülést hapok, igen nagy a templom, ki oly bolond, hogy télen fütetlen helyen órákig üljön; nyáron pedig ezt: esik az eső, sár van, dolgoznom kell, szórakozás végett szabadba kell mennem sat.; vagy pedig ha oly nyilatkozatokat hallunk, hogy a pap olvassa beszédét, rosz munkát ír, ötven éves könyörgést énekel inkább mint mond el, a „Miatyánk“-at sem tudja evangelium szerint, nincs olvasottsága, még a nemzeti nyelvet sem írja és beszéli jól, mert nincs irodalmi műveltsége, aluszékuny előadása, vagy comediáskodik a szószekben; megadom a képét, ez elég, nem kell nekem pap, házam templomom, imádkozom szívemben, megyek oda, hol élvezek, vagy valami okosat és szépet hallok“. . . . S így a templomok üresek, míg a jó játékosokkal bíró színház teli, a gyülestermek, a látványos előadások és sétatérek rakva mivel, elegans közönséggel, holott az egyházakat csak a köteles egyének, a szegénység és alsóbb néposztály látogatják — itt a papi tekintélynek és nimbusznak vége, Szent Pál dicső hitbölcselését s Krisztus hegyi beszédének isteni morálját e század durván-önző s eszmezavart realismusá a szivekből kiölte, Channing és Parker, Addison és Fenelon, Albach és Tompa Mihály szellemvilága kialudt, Luther és Calvin, Zwingli és Béza reformatori küzdelmeik hiában voltak, Servétet megégetni kár volt, s Dávid Ferencz mártyrhalált hiában szenvedett. . . itt a templomok szószéke ingadozik, a vallás erkölcsjavító, miveltségterjesztő égi intézményének szép földi rendeltetése el van tévesztve, itt már csak arasznyi tér van a templomok bezáratásáig; Szent János mennyei jelenései helyett vajmi megrázóan szomorú jelenségeit mutatja a mai társadalom a megvetett vallásnak, a hanyatló erkölcsöknek, az eltűnő humanizmusnak, a vonagló krisztusi szeretetnek, s a mi épen kétségbeejtő, a már-már kihalt jámbor hitéletnek. . .

Itt gyökeres és siető reformra van szükség. S minthogy el kell ismernünk, hogy a kor és társadalom hanyatlásán kívül a papságnak is van része e jelenségek előidőzésében, legalább ez

tegyé meg a veszélyes áramlattal szemben a maga tisztét, hajtsa végre a maga kebelében a lehetőségig a javítás, a megújodás művét. Legelső az, hogy az egyházi szónoklaton változtatni kell az idő és miveltség változott igényei szerint. De erre alapföltétel kinek-kinek hivatására való alapos készültség. Ma a papnak tanulni és sokat kell tudni, hogy hallgatóira befolyást gyakorolhasson. S e tudás közt első helyen áll a biblia tökéletes ismerete, a mire a zsidó-, görög- és latin nyelv nélkül eljutni nem lehet. A jogásznak a törvénykönyv, a papnak a biblia a practikus ismeretek legelső forrása, még pedig az angol és német exegetikai művek segélyével mind a két résznek t. i. az ó és új szövetségnek combinált és átható kritikai tanulmányozása alapján. E nélkül helyét bétöltő, hallgatói felett szellemi hatalmát megtartó papnak lenni lehetlen. Evvel igen. Mert a világi ember egyes tudományokban vele képes versenyezni, még feljül is mulja gyakran; de a papi szakmában nem, erre ugyan fejét egyik sem adja, itt ő fölényt vivhat ki magának örökké. Ez az egyik talizmánya, a papi tekintély egyik titka.

Másik, a mit én igen fontosnak itélek, a XVI. és XVII. század íróinak és papi műveinek tanulmányozó olvasása.

A mai papság elfelejtkezett saját alkotóiról, nem ismeri a törzset, melyről kihajtott, azokat a férfiakat, a kik neki létjogot vívtak ki, s ugyyszólva életét adták. Pedig ama két század igen termékeny volt jeles művekben, s a bibliának egész tartalmát vizsgálat alá véve, s kifejtve lehet látni azok vitatkozásaiban. Tömérdek szép gondolatok, a theologia és biblia merész és erőteljes felfogását fogja találni azokban a figyelmes olvasó, talál a magyarul irtakban számos nyelvi és syntaktikai olykor rhetorikai szépséget, formai szabatoságot és irályi naiv kedvességet. Luther és Calvin, Servetus és Socin műveit, Dávid Ferencz és Enyedi György, Melius és Béza Todor polemiáit nem ismerő pap nem mondhatja magát az egyházi tudományokban kellően jártasnak; lehet közönséges tehetség, türhető szónok, de szakmájában e nélkül mester és tekintély nem lehet. Azonban épen a mily fontosnak tartom ezt, oly szükségesnek azon korok beszédirási, imádkozási és szónoklati modora kerülését.

Angolul és németül, sőt a lehetőségig francziául is a papnak tudni kell. Amerikában és Angliában a gondolkozás, irás és tanítás szabad a tudomány minden ágában, s így a theológiában is. A politikának a vallással nincs köze, a polgárnak hitét nem kérdezik,

vallásos meggyőződésért senkinek nem kedveznek, sem miatta senkit nem üldöznek. Itt tehát kényszer nélkül, sőt az exegetica, természet-tudomány és philosophia által segítve egészen szabad irányban fejlődnek a theologiai tudományok. Az amerikai és angol theologia és exegetica félszázad alatt oda jutott, a hol a mi theologiánk (mert a természettudományról nem lehet szó) Dávid Ferencz korában volt, de a honnan kormányi rendszeres üldöztetésünk s a katolikus és protestáns orthodoxia nyilvános vesztünkre törése miatt különösen a mult század alatt — úgy szólva csak a téli természet rejtett életét követhetve — szinte a IV. és V-ik század conciliumainak dogmalabyrinthjáig estünk vissza. Angol és amerikai theologiai művekben saját vallásos érzésünket s hitbeli meggyőződéseinket látjuk visszatükrözve, ezekben található a modern erkölcsi vallásosság tiszta életforrására.

A görög és római classicusokat szintén ismernie kell. Plato művei és Seneca levelei, az örök ifju Homér, a fejkölt Horatius és a Syren hangként csábító irályu Virgilius, Socrates önvédelme és Tacitus Germanicusa az emberi szellemerőnek ragyogó nyilatkozványai maradnak mindenkor. Kétezer éve már, hogy minden népek legjelesebb férfiai táplálkoznak e nagy elmék nagy eszmével, s még nem fogyott el azok szépségi ereje, s még mindig örömeiket találják abban a szebb lelkek s gazdagabbakká válnak általuk a nemesebb kedélyek. Egy jól alkalmazott classicus mondat, az ó történetek egy-egy tündöklő képe az öreg Plutarchból, vagy Thukydidesből és Liviusból idézve, általában a görög és római történetek nagy alakjai még ma is mindig meggyőzőleg hatnak a hallgatóra, legyenek azok bár világi vagy egyházi szószéken elmondva.

A történelem és ókori irodalom bő tudományforrása az egyházi szónoknak épen úgy, mint a politikainak és íróknak. Ezt nagy becsben is tartják a művelt népek tudósai. Horatiust rézmetszetekkel s aranykeretbe foglalva adja ki az angol. Homért nagy regál ivrében, imperial papiroson a tudomány-kedvelő francia. Ily classicusok megérdemlik, hogy zsebökben hordozzák s könyv nélkül megtanulják tudományos névre igénytartó papjaink.

Meg kell szerezniök s olvasniok jeles amerikai, angol, francia és magyar egyházi szónokok műveit, hogy lássák, miképen fogják fel a bibliát és szenthivatásukat azok, miként használják a szentírás adatait, a tudományokból megnyit s hogyan vesznek át, általában hogyan járnak el hiveik lelki üdve ügyeiben. Az angol jeles

egyházi szónokokat már elébb említettem, most a francziák közül Bossuet és a két Cocquerel azok, a kiket olvasásra ajánlok, valamint a magyarok s főként erdélyiek közül Herepei Jánost, Szász Mózeset, s a most élők közül Nagy Péter, Kriza, Ferencz József és Szász Gerő, Albert János és Szász Domokos műveit. . . . Önálló elmét gazdagít az olvasás, nem tesz szolgájává. Ugy vagyunk evvel, mintha napon vagy virágos kertben járunk; megbarnul amott az arc, áthatja még öltönyünket is ennek illatos fűszere. A lélekre is oly mély és erős benyomásokat tesznek a szép eszmék s azok képzetei, ezek az istenség bennünk levő sugarai, ezek a tündöklő lelki képek, úgy megragadnak agyidegeinkben, hogy évtizedekig megtartjuk őket, s midőn nem is gyanítjuk az emlékezet és gondolkozás összeolvadt munkálkodása visszateremti azt lelkeinkben. Mint a virág himpora a rokonvirág kelyhére száll s abban a jövő gyümölcs magvát rejtj el: úgy az isteni eredetű lélek gondolatja mint szellemi virágpor hozzátapad a szép lelkekhez s új eszméknek lesz szülője, más nagy gondolatoknak ad lételt. Ugy van. Az eszmetársulás szellemi szervezetünk titkos mozgatója, s a reflexio, a gondolatcsere és assimilatio lelkünk észképeinek, eszméinknek többszörözője. Ez amaz út, a melyen a figyelmes olvasás gondolatvilágunkat bővíti s elménk kincsét, emlékezetünk tárházát észrevétlenül gyarapítja. . . .

De ezek nem azt teszik, hogy az egyházi szónok egész beszédeket átvegyen s fordításban sajátjaként adja ki. Ezt vagy ne tegye, vagy vallja bé átdolgozásnak. Én csak eszmeölcsonzést tartok megengedhetőnek, úgy, hogy a szónok maga neve alatt, új összeállításban, egészen saját feldolgozása szerént adja elé. Az első rejtett plagium, az utóbbi szabados úton való öngyarapítás; amaz az elmét önállásától fosztja meg, a közönséget nem correct úton bírja maga iránt jóvéleményre; a felett, ez a valódi szerzővel szemben jogsérelem, míg az utolsó azok terjedése s új eszmék ébresztése által a szellemvilág birodalmát gazdagítja, s az írónak nevét idegén országokban is ismeretessé tevén, annak nagyobb erkölcsi súlyt s mintegy elégtételt ad. Azonban a rossz eredetnél mégis a hallgatókra nézve épületesebbnek látom mások jeles alkotásainak használását.

Mindezeknek azonban alapjául tekintem a nemzeti irodalommal való alapos ismeretséget, keleti nyelvünk eredeti szépségeinek és sajátosságainak tanulmányozását, az ortographiailag helyes írást, és

tájszólástól úgy mint köznapiastól ment tiszta magyar beszédet. Ezt csak jeles költő és prozairóink olvasása, s a magyar irodalom eszmevilágában való teljes otthonosság adja meg. Költőink közül Berzsenyit és Kölcseyt, Kisfaludi Sándort és Vörösmartyt, Tompát és Petőfyt, mindenekfelett pedig Jókait és Arany Jánost ajánlom az olvasásra, valamint prozairóink közül Kazinczyt, Fáyot és Kölcseyt, Deákot, Széchenyit és Kemény Zsigmondot, Kossuthot, Eötvöst és Szemerét, Toldyt, Erdélyit és Gyulai Pált. Meg kell azonban mondanom, hogy rhetorikai és szónoki elemet legtöbbet találand a tanulni vágyó Kölcsey, Szemere, Eötvös és Kossuth beszédeiben; az elsónél különösen talál ritka belső harmoniaju compositio mellett nemes honfui hevet s a formák oly tökéletes szépségét, a mi ez írónkat utánozhatlanná teszi, valamint találni fogja mindezeknél az irálynak ama költői emelkedettségét s tetszetős elegantiáját, mely önkéntelenül meghódít és magával ragad; erős, tömört, meggyőző ugynevezett lapidaris irályt, azonban, melyben a gondolat praecisiója kristály átlátszósággal, az eszmék ereje a politikus előreszámító kimérttségével párosul, s a melyet mégis lélekmelegség, s itt-ott egy kis attikai só fűszerez — ily irályt Deáktól és Szalaytól, Kemény Zsigmondtól és Csengeritől, Salamontól és Greguss Ákostól kell tanulni, míg az angol gunyort, a könnyü és sebes gondolatfordulatokat, a kifejezési erőt és styl gördülékenységét Gyulai Pál aesthetikai műveiben találhatni fel.

Ily nyelvismeret és tanulmányok nélkül már ma főként mivel hallgatóság előtt papnak lenni nem lehet. A jó beszéd okvetetlenül jó kidolgozást kíván, a mi a compositio erejét és az irály külső szépségét feltételezi. Egy alapgondolattal kell birni a jó egyházi beszédnek, mely körül a cél és feladat természete szerénti logikai rendben s dologszerü egymásutánnal mintegy crystallizálódnak a részek. Az alapeszmét csak egyszer fejezi ki a jó szónok, annak szellemi értékét ismétlés által csökkentenie nem szabad; de azért mégis úgy kell ráépíteni az egész művet, a miként a szobor emelkedik fel talpazatáról s a pyramis száz és száz darabja bámulat-költő symmetriával egyesül a végső csúcs-szögben. Az alaprakás után jó a tudományos, de concinnus és nem nehézkes, nem hosszadalmas dologkifejtés, mit a történelem, a költészet és adomavilág egy-egy szép idézetével fűszerez az ügyes szónok; ezt követi a rábirás, mely résznel a rhetorika és egy kis komoly páthosz igen helyén van, és bezárja vagy az elbeszéltek rövid de élénk össze-

vonása, vagy egy-egy kiválóan szép önálló eszme és classicus idézet, melyben a szónok fejtegetései mintegy culminálnak. Ezt minden népek nagy szónokai használták, ennek nagy hatása van a hallgatókra, s az utósó benyomás ereje olyan, mint a leáldozó nap visszaverődött sugárai, melyek még a felleget is megaranyozzák.

A politikai szónok utolsó szavára ezerszer lón kimondva béke és háboru; a jó pap végső szava is igen sokszor szent elhatározásokra birta hiveit, s az erény magvát hintette el száz keresztény szivbe.

Ez alapföltételek corollariuma a jó szónoklat, minek külformái a szónok magatartása és az előadás, belső a műszerkezet; utóbbiról töredékesen, egyre-másra csak mintegy rámutatólag elmondám gondolatimat, elméletét adják hivatottabbak; most már az elsőről mondom el némieket.

A hivatása méltóságát érző egyházi szónoknak — ugy vélem — már a templomba léptekor, az isteni tisztelet egész folyamata alatt, a gyülekezetből eltávoztáig, öltözetének ünnepélyszerűsége — mely bizarr tarkaságot s szinpadias vagy saloni keresettséget egyiránt kizár, — arczának és magatartásának rendezettsége és komolysága által tanusitnia kell, hogy ő népével együtt áldozatra jött fel a Mindenható színe elé, ama falak közé, melyek Isten háza; neki éreznie kell, hogy ott ő az első, minden szem rá néz, minden figyelem felé fordul, mint az ima és szent beszéd által közvetítő felé Isten és a nép között; ehez képest a mint buzgóság érzését s a kedély szelíd nyugalmát terjeszti ki az ő hivatásához alkalmazott magatartása: ugy megbotránkozást költ cynicus, gondatlan és nem Isten szolgájához illő viselete; neki székében — énekelve bár vagy magában elmélkedve — a papi tekintély komoly méltóságát megőrizőleg kell végig maradnia mindaddig, míg a szent hajlékból távozik, s a polgári életbe ismét belevegyül.

E magatartás való hozzá akkor is, midőn a szószékre lépik, s könyveit elhelyezve magát és a népet imára és elmélkedésre elkészíti. Egy csöndes körültekintésre, s az imádkozni leborultak vagy felálló zaja csillapodásának bevárására szorul össze egy perczig a szónok tettekora, míg később ő marad egyedül a helyzet ura, a szivek tolmácsa és elmék vezére! Az imát könyvvel vagy a nélkül, összefogott kézzel, szemeit az égre függesztve mondja el; mert ezt a cél, a helyzet, a szentírás és századok óta siker által támogatott gyakorlat kívánja így. A kik kezeik összekulcsolása helyett könyvet fognak ilyenkor, vagy palástjok szegélyébe fогantoznak, meg-

botránkoztatják a jámbor sziveket, a melyek az atyák szent hagyományait becsben s a templomi szertartást Istenhez illő tiszteletnek tartják. Az úri imának az evangéliumon kell alapulni, de nem háromszázados fordítás szerint elmondva, nem is a tudományellenes kifejezések rideg formáival. „Miképen ott fenn a mennyben, úgy itt alatt a földön“ — az ilyek már ma nem épületesek. Az imádság a szív beszéde Istennel, a kedély magasztalt gerjedezése, a léleknek a hit és remény karjaiba átandalódása; szavainak tehát és a kifejezési formáknak egyszerűeknek, egyszerre átérthetőeknek s átérezhetőeknek kell lenni, így ébresztenek áhitatot, így költik életre jobb természetünket. Az ima hangulata a buzgóságé; képeknek, szónoklásnak, taglejtésnek abban helye nincs, mert az a buzgóságot lehüti s az elmét profanus képzetek határiba téveszti. Az imának a föld és ég, az ember és Isten, a születés és halhatatlanság, az elmuló jelen és az erkölsi szép örökkévalósága nagy képzetek által egyfelől mint embernek gyöngeségeinkre, másfelől égi származásu lelkünk felséges tehetségeire kell rá mutatni, mely az istenség lehellete, s mint ilyen vég nélküli tökélyre vágyik, s arra jogosult.

Hadd ringasson tehát az ima néhány perczig ég és föld között, legyen az az éber lélek álma, vagy az álmadó szív ébrenléte, egyiránt boldogító. Ily egyházi ima czélját éri.

Az előadás titka a szó ereje és beszéd hatalma. Azt mondják a műaesthetikusok, hogy a legszebb zene az emberi hangé; én is azt mondom: a legszebb szónoklat az, a mit már magával a szóval és beszéddel kifejezni birunk. De itt a kidolgozásnak előadásra alkalmasnak, szónokinak kell lenni, s jó szónok mindig vigyáz arra, hogy beszéde ne csak tartalmas és szép, de szépen előadható is legyen. Ilyen beszédben nincsenek hosszu, incisummal teli, jelzőkkel elárasztott, erő s velő nélküli mondatok, oda nem illő képek, találótlan hasonlatok, álokoskodás, rá facsart történelmi idézetek, üres phrasis és köznapi kifejezések. Minél rövidebbek a mondatok s kevesebb a jelző és körülírás, annál magvasabb a mű; minél nagyobb a figyelem a lágy és erős hangzásu szók euphoniájára s minél inkább váltakoznak a mondatban a beszédet alkotó különböző szók t. i. főnévre ige, mellékszóra főnév, valamint szintén a név- és igeragok is, és nem gyül halomra két-három ige vagy részesülő s nem árasztják el a mondatot a nak-nek, tak-tek s több ily ferdítő egyhanguság, annál szabatosabb s ékebb az irály. A gon-

dolatoknak egymásból kell folyni, de mint a láncszemnek önmagukban bevégzetteknek lenni. A beszéd eszméit az egymáshoz illőség szerint kell csoportosítani, mint a koszorufűző leányának virágait. Koszoru csak virágból lesz, tartalmas beszéd eszmékből. A szók az eszmék alakjai, az érzelmek külső kifejezései, melyek által amazok az értelemre, ezek a szivre és kedélyre hatnak. Mindenek előtt tehát a szónok teendője az, hogy eszméit és érzelmeit hallgatóival minél hathatósan közölje. Ezt úgy éri el, ha kimondott eszméit magát is áthatják és lelkesítik, ha hivatott érzelmei viszont melegségre bírják. Üres szó és értelem nélküli körmondat senkit meg nem hat, át nem érzett beszéd, szívet indítani nem fog. A szók, melyekben eszme van, a mondatok, melyek valódi érzést és emelkedett lelki állapotot fejeznek ki, olyanok, mint egy begöngyölt hárttyairat, mint egy héjában levő édes gyümölcs, mint boritékba rejtett gyémántdarab: ki kell tárnai a tekercestet, hogy olvashassuk a tartalmat, feltörnai a gyümölcs kérgét, hogy izlelhessük zamatát, s a drága követ lefedni, hogy megismerhessük rejtett értékét. Így a szókat is úgy kell hangsúlyoznunk, hogy azok egész értelem- és erőtartalma feltáruljon, hogy annak szépsége a hallgató lelke mélyére hasson, hogy szívéinkben a rokonérzelmek hurjait érintse, s azt mintegy édes rezgésbe hozza, szóval: hogy egész lelki lényünket bizonyos magasztaltságba varázsolja át. És ezt — legjobb szónokainkra hivatkozva mondom — a szó és beszéd ügyes hangsúlyozása és szép modulatioja által egyedül is elérhetni, mihelyt a szónok szem előtt tartja azt, hogy a szó belső erejéből, a mondat tartalmi szépségéből tudókímélő, félszeg, erőtlen, s lelketlen kifejezés által semmi el ne veszzen, hanem azok egész tartalma hiven, nyomosan s a hol kell, hévvel ki legyen fejezve.

Természetes, hogy az ajkaknak és nyelvnek, az arcznak és szemnek, sőt még a homlokknak is az ily beszédnél a kívánt eredmény érdekében hathatósan közre kell működnie s azt előmozdítania. Ezt általában arczbeszédnek mondják. De erre az egyházi szónoknak eléggé vigyázni nem lehet. A polgári szónok mimicáját — ha rossz is — nem mérlegelik oly igen szigoruan, színésznél olykor még érdeket ébreszt a közönségben; de az egyházi szónokban az arczbeszéd teljes correctsége szükséges; nála az arcz és szemek, az ajk és homlok legkisebb mozdulatának sem szabad a jó izléssel és az aethetica törvényeivel ellenkezni; különben egy idétlen szemhunyorítás, az ajkak bármilyen megszokott ferde mozdulata botrányko-

zást szül s a szónoklat hatását meghiusítja. Kezei segítségével is teheti hathatósabbá beszédét az egyházi szónok, ezt gestus-nak, gesticulationnak mondják, magyarul taglejtésnek, de ez rossz, s én jobbat nem ismerek. Erre szabályokat alkotni nem lehet. Ugy tapasztaljuk, hogy jeles szónoknak a természet adja azt is, vagy az ő lángeszök találja ki a legszükségesebbeket. Egy-két példa világot vet szavaimra . . . Láttam sok egyházi szónokot, hogy a mikor az égről beszél, fölemelte arra kezét, mikor imádkozásról, összekulcsolta, ha a bűn ellen menydörgött, a bibliára, ha az erkölcsi sülyedést s következményeit rajzolta, alá a földre mutatott; sok szónok a mikor belső indulatokat fest, szíven tartja kezét, ha valamely büntől riaszt vissza, eltaszítólag tárja ki, ha egységre int, összefogja, ha pusztulást ír le, szétterjesztett kezeit sebesen aláereszti. Jól emlékezem rá, ismerek ma élőket is, a kiknek előadásait e módor igen kerekké, plasticussá és hatályossá tette, a hely és isteni tisztelet méltósága emelkedett általa, s a hallgatók nagy lelki megelégedéssel távoztak. A mondottakat az egyéniséghez, alkalomhoz és mindenek felett a beszédhez alkalmazva, módosítva vagy másokkal cserélve fel sikerrel használhatni; általános érvényű törvényeket nem ismerek; úgy vélem, ebben is mint a gondolkozásban az egyéni szabadságnak és talentumnak önérvényesítését korlátozni nem lehet, nem is szükséges.

Épen a mily tartózkodóan szólok a jó egyházi szónoklat általános mértékeiről gestus tekintetében, épen oly határozottan elmezem ítélni azt a tömérdek izléstelen, természet- és dologellenes, megszokás, nem tanulmányadta egyházi szónoklati előadásmodort, mely a protestans templomokat a XVI-ik század elavult, monoton, erőtelen, szín és zamat nélküli, vagy a XIX-ik század mesterkéltné, hadonázó, profanus vagy színészi előadásával teszi unalmassá és élvezhetlenné, s kiállhatatlanná sokak egyházi beszédét.

E kettő a két szélsőség, a jó szónok kerülje. Sok egyházi szónokot hallottam, a ki imáját egy alsó, közép és felső hangscálán döcögögtette vagy inkább énekelte keresztül, egy egész óranegyeden át ismét és ismét visszaszállva azon alantfokra, áthaladva ugyanazon középfokon és viszont szüntelen fölemelkedve ama jól ismert másokra, fülsértő, nevetséges sőt émelyítő egyhangusággal. Ki szeretné ezt, még ha Szent Pál hitbuzgalmával bír is, a ki azt irta magáról, hogy az ur házának tüze emészti? Meg kell azt unni, a mit az ember tizszer-huszszer hall ugyanazon órában, ötvenszer

azon évben és ezerszer egy hosszú életen át. Láttam egyházi szónokot, a kinek imája a görög bölcsek dialogjaihoz hasonlított, vagy nem volt egyéb, mint világi beszélgetés, kényszergető capacitatioja az irgalmas egeknek, vagy éppen vitatkozás magával az Istennel. A buzgó ima nem ilyen; annak oly tartalommal és alakkal kell birni, az előadásnak oly hangulatunak és modorban kell lenni, mely magán hordozza a keresztény áhitat és buzgóság bélyegét s a mi illjék az emberhez, e gyarló földi teremtéshez, s a ki annak és a világnak alkotója, ama felséges lényhez, kinek neve Isten!

Láttam papokat, a kiknek az előadási szépségről, a szónoklati formákról még sejtelmök sincs, a kiknél elavult, régi megszokott, gépiessé vált kéz- és tagjáratatás pótolja a gestust; kezeikkel bizonyos időközökben sebesen, sokszor és mindig ugyanazokat a mozdulatokat teszik meg a szószerkekre vagy mellökre ütve, kezeiket gyakran öszszecsapva, most a földre, majd ég felé mutatva, karjaikat öszszekucsolva vagy a nép felé kiterjengetve, a szószerkeben ide-oda hajlonganak, kezeikkel hadonáznak folytonosan s csaknem színészeskednek; beszédjük tartalma és a gestus között nincs semmi értelmi egybeköttetés, s ez utolsóban semmi aesthetikai szépség: nyelvök is jár, kezök is mozog, a kettő kétfelé, vagy szerteszt mindenfelé, mint a nőtanácskozás és a bolond óra. A figyelmes hallgató bámul és élvezet helyett boszankodik a sértő disharmonián, az oda nem illő, izetlen-savatlan, éldelhetetlen előadáson. Az épületes egyházi szónoklat nem ilyen. A mult századok elavult előadási modorát el kell felejtenuink, mert az immár meszszehátramaradt mitőlünk erkölcsseivel és szokásaival, buzgóságával és miveltségi állapotaival; a jelenben élőnek ehez kell alkalmazkodni, mai nyelven, hangon és modorban kell az egyházi szónoknak beszélni, ha hatni kíván, ha beszédétől sikert vár, s óhajtja, hogy a templomban ne üres falaknak prédikáljon.

Az osdiság oly tulság, mint a színészeskedés. Olyan templomi előadást, a melyet én imént rajzoltam, eleget hallhatni, s én ezt a szinpad rontó hatásának tartom, miből a papságnak ki kell gyógyulni. A templom nem szinház, hanem imádság háza, a pap nem színész, hanem Isten szolgája, Krisztus keresztény erkölcs-tanának hirdetője. Ám tanuljon a pap a színésztől előadási könnyüségét, természetességet és biztóságot, de a magatartást, a modort, a hangot és mimicát ne tanulja el; ezt fejtse ki önmagából, kérdezze meg benső érzésétől, sajátítsa el öngyakorlás és gondol-

kozás által, jeles egyházi szónoktól, benn a templomban, Isten színe előtt, hivei gyülekezetében; alkossa azt meg maga és olyat alkossan, hogy az illjék a templomhoz, eme szent helyhez, Istenhez a mindenség alkotójához s az ő tiszteletéhez, mely csak akkor felel meg céljának, ha buzgó, akkor szép, ha méltóságos, akkor épít, ha a föld porából kiemel, akkor dicső, ha Isten is megdicsőítetik általa.

Ez a szép egyházi szónoklat.

J a k a b E l e k.

Az 1873-ik évi Főtanács 7 számú határozata.

Ezen határozatával az E. Főtanács minden ekkléziánkban a a presbyterium kebeléből egy 3 tagu bizottmány kiküldését rendelte el, a végre, hogy az képezze az iskolaszéket, mely az iskolába járást és a nevelés és oktatás egész ügyét ellenőrizze.

Teljes szívünkől örvendünk e nagy fontosságu határozat hozatalán, s örömrünk még teljesebb lenne, ha azt az illetők, jelesen hitfelekezetünk egyes tagjai és az ezek által alkotott ekkléziák teljes jelentőségében fogván fel, természetéhez és hivatásához mért buzgalommal és szilárdsággal hajtánák végre.

A Főtanács tárgyalásai nyomán meggyőződhattünk arról, hogy falusi népiskoláinkban a tanügy kétségkívül haladásban van. Azonban e haladást csak a multhoz mérten nevezhetjük haladásnak; ha a józanon támasztható igényeket vesszük mértékül, a hiányok bizonyosan feljűlműlják az eredményeket és vívmányokat, s a haladás nincs arányban a hiányokkal.

Felekezeti népiskoláink ügyében mutatkozó hiányoknak nagyobb részben szegénységünkben és általános pénzviszonyainkban levén a források, ez idő szerint — fájdalom — tűrnünk, legfeljebb tatarozgatnunk kell, nem lehetvén kilátásunk arra, hogy pénzviszonyaink valamint államilag, ugy társadalmilag és egyénileg a közel jövőben javuljanak.

Van azonban két- vagy helyesebben egy főhiány és ennek egy veszélyes következése, melyen mi magunk segíthetünk. Értem azt a hiányt, hogy hitfelekezetünk kebelében falusi népünknel és a gyermekes szűlékben a tanulás és művelődés szükségességének érzete ha nem is hiányzik, de nem elég méjj és nem elég élénk; ennek pedig eléggé nem hibáztatható következése az iskolák hanyag látogatása, és az iskolai mulasztások.

Az iskolahanyagolásnak okát magában az 1868-ik évi XXXVIII. a népnevelésről szóló törvény által teremtett viszonyokban is ke-

reshetjük, sőt fel is találhatjuk. E törvény szerint a népnevelés ügye teljesen kivétetvén a közigazgatásnak, jelesen a megyei hatóságnak hatásköréből, a tanfelügyelőségi, megyei iskolatanácsai és iskolaszéki intézmény nyomán e külön szervezetre bízott, s így a személyes felelősség megosztatott a testületi felelősséggel; mely megosztásnak következése, hogy sajátlag egyik sem érzi magát felelősnek, sőt a mi több, a törvény által szervezett új közeget még nem is terhelheti a felelősség, miután nincs végrehajtó hatalma; úgy hogy épen a végrehajtásnál hiányzik a szükséges kényszerítő hatalom. Hitfelekezetünk kebelében a falusi iskola közvetlen felügyelője a pap és vele a presbyterium. A gyermekek iskoláztatása ezeknek volna tiszte, miután a tanító csak adat-szolgáltató szerepet viselhet ez ügyben. A pap a hallgatóival való kötekedés kikerülése tekintetéből kényszerítő intézkedések alkalmazásától vonakodik; a presbyterium mint nagyobb testület s nagyobbára nem is viseltetvén az ügy iránt kellő érdekeltséggel, keveset tehet és teszen.

E bajon segitendő első sorban a presbyteriumból kiküldendő három tagu bizottmány van hivatta, melynek egyenes kötelessége levén az iskolaügyet ellenőrizni, intézni, s a mely azért felelősnek is érezvén magát, mulaszthatlan erkölcsi kötelességének ismerendi saját maga, hogy mindenek előtt az iskolázás első főfeltétele az iskolába járás megtörténjék; a mit anynyival is inkább megtehet, mert a kényszerítő eszközök alkalmazásától is mellétekintetek nem fogják visszajjeszteni.

Egyenes büntető hatalma ugyan ennek sem lesz, azonban ha hő buzgalma lesz, bizonyosan fog módot és eszközt találni vagy az ekklézsia, vagy a közigazgatási hivatalok útján szükség esetén ilyeket is alkalmazni. Biztosan reméljük, hogy ezeknek a bizottmányoknak életbeléptetése után nem fognak előfordulni oly visszásságok, mint most, például Udvarhely-körben, hol az ekklézsiai előljáróságok a sok mulasztás és iskolába nem járás okát abban keresik, hogy a falusbiró nem jár el az iskolába felügyelni és a gyermekeket számba venni; a hibát tehát oly közegnek tulajdonítják, kinek a jelen törvényes tényállás szerint valósággal semmi köze sincs bármely tisztán felekezeti iskolával.

Nem vagyok ugyan barátja a sok rubrikáju policziális ellenőrködésnek, s a hivatalos zaklatásokat, inspectiokat épen a tanítóval szemben tartom legkevésbbé hasznosoknak és szükségeseknek; minthogy azok lelkiismeretes munkaszeretetet, kötelességérzetet

különben sem képesek teremteni, sőt igen is alkalmasok fitogtatást, látszatra, ámitásra számított hivatali buzgolkodást előidézni; azonban a fenn idéztem főtanácsi határozattól politicalis tekintetben is, a legjobb következményeket kell reménylenünk.

Tagadhatlanul lehetnek s vannak is a mi sorainkban is anyag tanítók, a mi abból is kitűnik, hogy az E. Főtanács épen azon ülésében, melyben fennebbi határozatát hozta, egy pár néptanítót névszerint megdorgált és kötelességére figyelmeztetett. A hanyag tanítókra nézve a tanügyi bizottmány által gyakorolt felvigyázás, a biztosoknak az iskolábani gyakori megjelenése folytonos figyelmeztetés lesz kötelességeik teljesítésére; a szorgalmatos tanítók pedig valóságos megnyugtatót és buzditást találnak abban, hogy szorgalmas munkásságukról szemmel látó tanuk tehetnek bizonyosságot; s ha látják, hogy van mellettök egy pár ember, kik az iskola emelésére, ügyei kellő módon leendő intézésére vele kezét fogva munkálkodnak; ha iskolája népessége teljes számban részesül az ő oktatásában.

Azonban még fontosabb és népünk értelmi fejlődésére sokkal jelentékenyebb következtést várunk mi az említett főtanácsi határozattal; értjük a tanügy iránti érdekeltség felébredését és terjedését.

Népünk értelmi fejlődésének a jelenben szegénységünkön kívül egyik főbb akadályául tartjuk azt, hogy a nép maga nem érintkezett és érintkezik az iskolával, legfeljebb a közvizsgák alkalmával vett arról értesülést.

Az új intézvény nyomán minden iskola körül lesz 3—4 egyén, a kik positiv kötelességből hetenként rendre benéznek az iskolába, megismerkednek annak ügyével, s az újabb időben a réginél kétségkívül jobb módon intézett tanítás sikerét ottan saját szemekkel látva, a megszokás és meggyőződés hatása alatt a kezdetben positiv s talán némi vontatással megkezdett kötelesség kedves morális kötelességgé válik, s azt a pár egyént. egyszerre positiv és morális kötelesség érzete fogja az iskolához kötni; lesz tehát a tanítón kívül és körülötte egy kis kör, melynek tagjai az iskola ügyével közvetlen viszonyban levén, azt szívőkön fogják hordani. És ez már igen nagy hatású nyeresemény. Az iskolának ápoló dajkái és szülői állanak elé e körben. A községben lesz egy pár ember, a ki az iskola ügyét szívén hordja, s a kinek buzgó munkálkodásától én részemről több sikert, szebb eredményt várok, mint hoszszu irott

törvényektől, kényszer-szabályoktól, hivatalos rubrikáktól; mert szerintem minden ügy csak úgy sikerül, ha az illetékes és az iránt meggyőződésből fejlődött buzgalommal munkálkodók kezébe van letéve.

Én a felállítandó iskolai bizottmány egyes tagjait saját munkásságukon kívül még a tanügy és népnevelés megannyi apostolainak is tekintem, kik falus feleik között saját tapasztalataikat elbeszélve, meggyőződésüket hirdetve, a gyermekes szülőkben érdekeltséget keltenek jó példáik, buzdításaik, s ha szükséges, keményebb eszközök alkalmazása által az érdekeltségnek a gyakorlatba leendő átvitelét eszközlik.

Midőn a nevelésügyi bizottmány a népiskoláknak ily módóni közvetlen igazgatását az E. Főtanácsnak ajánlotta és ez életbe léptette, véleményünk szerint igen hasznos szolgálatot tett a tanügynek egyházközségünk kebelében. Azon országokban, melyekben a népnevelés fejlettebb állapotban van mint másokban; a szerencsés vívmányok mindenütt a közvetlen érintkezés és felvigyázat következménye. E meggyőződés általánossá kezd válni. A lefolyt év végével Brüsszel városa léptette életbe. Európa városai közt ez a város egyik bajnoka a köznövelésnek; az elemi oktatás eszközlésére milliókra megy évi költségvetése; jó iskolái vannak, mégis a tanügyi bizottmány elnöke szükségesnek látta indítványozni, hogy a község a maga kebeléből mindenik egyes iskola mellé egy 3—5 tagu közvetlen vezető bizottmányt válasszon.

A jó intézkedés nálunk is meg van téve, a siker az alkalmazástól függ.

Kovácsi⁴ Antal.

Egyházi mozgalmak.

A porosz állam gyorsan és erélyesen halad elő annak tényleges bebizonyításában, hogy „ő az állam“ és senki más az ő tulajdon területén, s mint egyszersmind a német birodalom élén vezérekdő állam, jogszerűen kiáltja a nagyot halló egyháznak: add meg a császárnak, az államnak, a mi a császáré, az államé; én megadom az Istennek, az egyháznak, a mi az Istené, az egyházé. Mivel a katolikus papok az államszabta törvényeknek nem engedelmeskedtek, a mit a modern állam- és jogelmélet feltétlenül követel: egyedül kielégítő eszköznek látszék, szakítva a hagyománnyal, oly intézmények hozatala, melyek az állam és egyház különválását tisztán és világosan kifejezik. Az államnak többi közt ki kellett mondania, hogy a házasságot polgári szerződésnek tekinti, bizonyos módozatok mellett, s aztán e módok szoros megtartása után a házaselek vallásos érzelmére hagyja az egyházi áldás igénybe vétését. A porosz parlament mind két háza már is elfogadá a kötelező polgári házasságról s az anyakönyveknek a világi hatóság általi vezetéséről szóló törvényjavaslatot. Különös, hogy a protestáns orthodox papság is izgatni kezdett e törvény életbeléptetése ellen, s egyáltalában nem nagyon kedves előtte a jelen szabadelvű áramlat, mely az ultramontán egyház ellenében lőn kényszerűleg előidézve, de a protestáns egyházban is talál elég tisztitni és elseperni valót.

A nagyszerű tusát, melyet a porosz kormány az ultramontanizmus ellen anynyi erélylyel s szívóssággal folytat, újabb időben a külügyek terére is átvitte. Fészkeben támadta meg a sárkányt, s kútfejénél akarja kiapasztani a méregforrást, mely anynyi roszt áraszt a világra. E fészek, e kútfő Franciaország, melynek ez idő szerinti kormánya kegyes pártolása alá vette ama sötét hatalmat, mely isteni hivatásának tartja az egész világ lelki ügyeibe való közvetlen beavatkozást. A porosz kormány nem éri be többé

az állam törvényeit áthágó papság megbüntetésével, a törvény könnyörtelen végrehajtásával még oly magas főpapok személyén is, mint a poseni érsek; nem éri be azzal sem, hogy szigorú törvényeket alkot az állam tekintélyének biztosítására; nem, mert belátta, hogy minden, a mit egy állam belügyi intézkedésekkel megtehet, nem elegendő az ultramontanizmus megfékezésére, ha az kívülről folytonosan új erőt merithet. Ezért hívta fel Európa figyelmét a porosz kormány a pápaválasztási bulla közzétételével arra a veszélyre, mely Rómából az összes civilisatiót fenyegeti; ezért biztatta meg kéz alatt Olaszországot, hogy az egyik kikötőjében horgonyzó francia hadihajó ügyét, melynek ott léte folyvást táplálta az ultramontanok reményeit, komoly reclamatio tárgyává tegye; ezért notifikálta hivatalos alakban a külhatalmagnál, hogy már most az ultramontanizmus ellen a végletekig kénytelen a harcot folytatni; ezért adta félhivatalos úton a versaillesi kormánynak értésére, hogy nem tűri tovább a sok piszkot, szítkot s egész a király-gyilkolásig izgató cikket, mit a német kormány, sőt maga a császár személye ellen is nem szűnik terjesztetni a francia hirlapvilág s nem szűnik a francia püspöki kar nyílt levelekben magasztalni a német püspököket az államellenes harczukban mutatott jó példaadásért, s további kitartásra buzdítani, a „nemes ellentállásért“ az ég jutalmát helyezvén számukra kilátásba. A versaillesi vakok miniszteriuma végre is, midőn a német fegyver Bismark kezében újra megzörrent, kénytelen volt egész megalázódással ígérni, hogy a nemzetközi kötelezettségeknek eleget teend a francia kormány, a püspököket törvényszék elé idézteti sat.

A Berlin és Versailles közti villongás legújabb hírek szerint még nem látszik bevégeztnek. A „Times“ jelenti, hogy a német kormány, miután hasztalan igyekezett letériteni a francia kormányt azon szándékáról, hogy az illető francia püspökök ellen törvényes lépéseket tegyen a francia hatóságok előtt, most oly elhatározással várja e lépéseket, hogy jóakarátának jeléül vele együttesen fog eljárni, így akarván minden elfogultság vagy befolyásolás vádjától megóvni a francia bíróságokat. Egy német lap is megerősíti e hirt, s kilátásba helyezi, hogy a német kormány el van határozva keresetet indítani a francia püspökök ellen.

Az angol protestáns nép nagyszerű meetingekben fejezte ki rokonszenvét Németország egyházi politikája iránt. De azért még koránt se képzeljék azt a németek, mintha az angol valami

nagyon megkivánta volna a Bismarck-féle katonás politikát. Angolország is, mint a szabadelvű Belgium, jó szemmel nézi ugyan a polgári vallási szabadság védelmezését az ultramontanizmus megtámadásai ellen; de jelenleg a szabadságnak ötven évi folytonos élvezete után nem látja helyén az oly eljárás követését, a minő ezelőtt kétszáz évvel egyezhetett a britt nép gondolkozás-módjával és szokásaival. Az angol nemzet nem tartja szükségesnek kivételt tenni a maga törvényhozásában még az olyanokkal szemben is, a kik ha hatalmukban állana, magát a szabadságot is száműznék az államból.

A francia reform. egyházat elvégre is ketté szakasztá az orthodox Guizot-féle párt mesterkedése, rábírván a jelen francia reactionarius kormányt a zsinati új credó kihirdetésére, a melynek aláírása nélkül ezentúl senki sem lehet lelkész, sem választó az orthodox reform. hitközségekben. A credo-ellenes rész, mely csaknem felét teszi a franciaországi reform. hitfelekezetnek, ki fogja kapni a maga illetőségét az egyházi birtokból, anyagi javalmakból. De mégis rendkívül sajnálandó e türelmetlenség az orthodoxia részéről azon hitfelek ellen, a kik a keresztény vallást tőlök többé kevésbé különbözőleg fogják fel, midőn magok az orthodoxok közt is nagyon eltérő felfogások léteznek. Józanabban gondolkoznak a svájcz protestánsok, a kik átlátták, hogy egy kis türelem mellett az egymástól meszsze eltérő meggyőződéseket követő keresztények is békésen lakozhatnak azonegy szent fedél alatt. Győzzön a jobb a vallásos életben is. De erre szükség a miéinktől különböző nézetekkel való szorosabb megismerkedés, mire a teljes elkülönöttség állapotában nem lehet elegendő mód és alkalom.

Hollandban szintén egyházi krízis állott be, de a melynek kimenetele a legnagyobb valószínűség szerint a ref. egyház szervezetének oly módon való átalakítása lesz, hogy abban a különböző vallási pártok, orthodoxok, közvetítők és modernek, békességben megmaradhassanak egymás mellett. A szervezet alap gondolata az, hogy mindenik gyülekezet legyen önálló az egyházi tanra és isteni tiszteletre nézve, s csak a közigazgatási közegek tartsák össze a gyülekezeteket. Ily módon az orthodox gyülekezet megállapíthatja magának a szigorú dogma-kényszert, és a modern megszüntetheti a confessiók kényszerét.

A berni canton nagytanácsa közelebről egy törvényt fogadott el, mely újraszervezi az istentiszteletet, s az egyháztagokat, különösen a katolikusokat azon joggal ruházza fel, hogy ők magok

választhassák saját lelki pásztoraikat. Ez életbevágó törvény, mint illő és helyes, a népnek szentesítése alá lőn bocsátva, és a nép roppant többséggel fogadta el a törvényt, 60,000 igennel, 17,000 nem ellen. A mi nem csekély figyelmet igénylő jelenség: a jurai vidék, hol a katolikusok legnagyobb számmal vannak, hol a mint tudjuk, az ultramontán-párt izgatása a vakbuzgó szenvedélyeket a fellázadás pontjáig vitte volt, 1000 szótöbbséget adott a törvény érdekében.

A svájcz kormány a pápa nuntiusához kérdést tett, mikor tetszenék átvenni útlevelét, nem lévén többé szükség az ő jelenlétére. A nuntiusok eddig is inkább csak nyúgei voltak ott a kormányzásnak, táplálói az izgalomnak, zavarnak, mint szakavatott mássai annak az evangeliumokból igen jól ismert farizeusi kovász-nak. Nagy szerencse Svájcra nézve az, hogy ott a katolikus nép is erős hazafias érzésű, mi nagyban köpnyíti az államhatalom rendszabályainak sikerét a római törekvések ellen.

Az ó-katholikus felekezet mindinkább terjed Németországban, s még Franciaországban is kezd, bár halványan pirosolni a vallásszabadság hajnala. Lyonban két lelkész buzgón működik egy vallásos társulat alakításán, mely ó-katholikus templom építését tegeye legsürgösb feladatává. A francia nemzet ez idő szerinti vezérférfiai magát a szent vallást akarják nem-szent politikájok eszközéül felhasználni, „inkább szeretvén a setétséget mint a világgosságot, mivel az ő cselekedeteik gonoszok“. Ezért élesztgetik ott folyton a babonás szokások minden szikráit; hiresztelik a Mária s más szentek megjelenéseit, csodagyógyításait; szentek közé avatnak nyolczszáz éves halottakat, s szó van közelebb a XVI. Lajos boldoggá avatásáról is, lévén a római curiának hatalma itélni eleveket és holtakat.

Genf kath. templomainak nagyobb részében ma az isteni tiszteletet anyanyelven tartják, az urvacsorát két szín alatt szolgáltatják ki, a kenyér és bor átváltozását nem tanítják, a szentírás olvasását többé nem tiltják, sőt éppen ajánlják, a gyónás, böjtölés, papi nőtlenség többé nem kényszerítő törvény, hanem az egyének tetszésére van bízva, s általában közigazgatási tekintetben is meg lehetőszen bérendezkedett az ó-katholikus felekezet. Az ultramontánok még körülbelől felét alkotják a volt katolikus egyháznak, de a másik párt mind az állam, mind a protestáns lakosság részéről jelentékeny támogatást nyer.

A régi porosz királyság hat tartományában az egyházi választások közelebről véghezmenvén, csaknem mindenütt a szabadelvűek számára ütöttek ki. Berlinnek főleg csaknem mind a 29 egyházközsége liberalis szellemben választotta meg kebli tanácsait s a tartományok zsinatai minden kétségkívül az orthodoxia halvány fakó színe mellett a szabadelvűség életvidor zöld színét is fogják mutatni. A protestáns orthodoxia már a múlt évben, a szabad irányu közvélemény nyomása következtében, kényszerült vala a hivatalából letett Sy d o w-ot visszahelyezni papi székébe, a honnan a szabadelvű tisztes öreg lelkézt áhitattal hallgatják azok is, a kik eddig hitetlenek számában voltak, mert nem volt alkalmuk oly lelkészeket hallgatni, a kik hitbéli kételyekkel küzdő lelkőknek világosságot, erőt és életet nyujthattak volna.

A pápai encyclicára Reinkens ó-kath. püspök igen találó választ adott egy pásztor-levelében. „A pápa — ugymond — azzal kezdi körlevelét, hogy pápasága ideje alatt sok szomorú és keserű dolgot kellett eltűrni; azonban nagyon távol áll attól, hogy e sok bajnak és rosznak az okát önmagában keresse, sokkal távolabb és sokszor nem is létező okokban keresi azt. Ámbár általában beismerete azt, hogy nem méltó arra, hogy Isten helytartója legyen (nos licet immerentes), mégis a megközelíthetetlen isteni igazság fénykoszorujával veszi magát körül és oly hangon beszél, mintha azt kérdezné: „ki tud köztetek engemet hibával, bűnnel vádolni?“ A pápa a világon levő nyomornak legfőbb okát a „szabadkőmivesi szekták“-ban keresi, bármi néven neveztesse is azok; e szektákból alakul „a sátán zsinagógája, mely csapatait az egyház ellen gyakorolja és azt megtámadja“. Minél inkább ismeri valaki a mai civilizált és cultur-államokban a mozgó erőt, annál nagyobb csodálkozással kell hogy fogadja e nyilatkozatot egy oly nagy egyház főnökének szájából“.

Ezután kritika alá véve az átkokat, szitkokat és káromlásokat, melyeket a pápa Németországra és Svájcra szórt, valamint a nevezett államok intézményei és törvényei ellen intézett lázító passusokat, így folytatja Reinkens: „Valóban bámulatos, hogy a pápa azzal dicsekszik, hogy püspökeivel együtt szigorúan megtartja a világi hatóság iránti engedelmességet sz. Pál szellemében, s mégis ugyanazon lélekzéssel a legfontosabb törvényeket azon ürügy alatt, hogy ellenkeznek Isten parancsával, kárhoztatja, semmisseknek, lelkiismeretben nemkötelezőknek nyilatkoztatja, és így feloldozza az

alattvalókat az engedelmisség kötelme alól, nem csak, sőt biztosítja a törvény áthágóit, s őket a vértanukkal egy rangra helyezi! Persze a kormányok ezuttal nem sokat félnek. Az az öntudat, hogy erkölcsi eszme képviselői az isteni világrendben, előszabja nekik kötelességöket és a történelem rettenthetlenné teszi őket. A legfélelmesebb és legtündöklőbb pápa, ki csak valaha a földön létezett, III. Incze elvetette az angol Magna Chartát, eget földet felhívott ellene, átokkal és interdictummal sujtotta; de azért a Charta még sem veszett el, nagygyá tette Anglia népét és ez nem vesztette el a kereszténységet. X. Incze Zelus Domus Dei nevű bullájában ropant haraggal vetette el a westphaliai békét, illetőleg annak az egyházra nézete szerint káros határozatait, a multa, jelenre és jövőre nézve érvénytelennek és semmisnek jelentette ki; VI. Pius még 1789-ben is figyelmezteté a német püspököket, hogy az egyház soha sem ismerte és fogadta el ama békekötést, és ime, mégis a német püspökök, a kik oly egyek a pápával, 1872. sept. 20-án, egy hivatalos emlékiratban a törvények feletti és elleni képzelt jogokat éppen azon westphaliai békekötésből származtatták le, melyet a pápák két századon keresztül oly serényen kárhoztattak! IX. Pius 1868. jun. 22-kén az osztrák alaptörvényeket mint aljasokat megvetette, semmiseknek és érvényteleneknek nyilatkoztatta — és 1872-ben ugyanazon pápa megengedte az insbrucki jezsuitáknak, hogy egy reversalis által kötelezzék magukat ama borzalmas és alávaló törvények iránti engedelmisségre“.

Olaszországban körülbelül 100 protestáns templom van; majd mindeniket a többi országok protestáns társulatai tartják fel. Signor Garazzinak a temploma Rómában a Via Corralloban van, 150 vagy legfeljebb 200 hallgatót fogad be; egész buzgalommal látogatják. A legnagyobb prot. templom Milánóban van, 400 hivet számít, mind a társadalom legalsóbb osztályából. Az angol methodistáknak egy nagyon virágzó missiojok van Rómában Piggott József vezetése alatt. 40 körül volna a protestáns imaházak száma Rómában, természetesen egyik-másik hitczikkre nézve egymástól különböző felekezeteké, a minthogy a protestantismus elvénél fogva nem is lehet egyformaság, hanem csak különféleség a kereszténységben. A nézetek minden dolgokra nézve különbözni fognak a világ végeig, nemkülönben a Krisztus vallására nézve is, de azért érzésben, szeretetben és reményben lehetnek egyek az emberek, s voltak is ily módon egyek, s a hol és a kik egyek voltak, boldogok is voltak, a béke áldásait élvezvén.

Chr.

Különfélek.

Belső emberek változása az 1873-dik évben. Meghaláltak: Marosi József, szindi nyug. lelkész. Nagy Samu, d. szentmártoni tanító.

Nyugalmozottak: Kovács Dávid, ádámosi lelkész. Árkosi Mózes, bőzödi lelkész. Vas Pál, énlaki lelkész. Kiss Endre, szent-ábrahámi tanító. Gábor Mihály, alsó-járai tanító.

Kinevezettek: Molnár János, toroczkói tanító, ádámosi lelkésznek. Pálfi János, papjelölt, toroczkói tanítónak. Kiss Sándor, papnövendék, ádámosi tanítónak. Kovács Bálint, deák, alsó-járai tanítónak. Nagy Lajos, papnövendék, d. szentmártoni tanítónak. András Sándor, papnövendék, k. sárosi tanítónak. Kiss Jakab, kálnoki tanító, szentábrahámi tanítónak. Kovács Miklós, szent-benedeki tanító, kálnoki tanítónak. Gál Elek, nyárad-szentmártoni tanító, vadadi lelkésznek. Pálfi Sándor, martonosi tanító, nyárad-szentmártoni tanítónak. Boér Lajos, kadácsi lelkész, bőzödi lelkésznek. Pap Sándor, papjelölt, kadácsi lelkésznek. Darkó Dénes, tanítójelölt, martonosi tanítónak. Bedő József, papjelölt, torodátfalvi lelkésznek, Radó Mózes, papjelölt, énlaki lelkésznek.

Egy végrendelet. A mult évben Ujszőnyött, Komáromvármegyében elhalt Varju János nevű hazánkfia végrendeletében az unitáriusokról is megemlékezett. Ennek 15-ik pontja így szól: „A többször említett 2100 □ öles házhely és legelő illetőségem a komáromi ekklesiának gyámsága alatt maradjon nőm halála után is a gyámsági $\frac{1}{5}$ jövedelmi díjért, $\frac{2}{5}$ része pedig tőkenevelésre fordíttassék addig míg törvényeink biztos védelme alatt unitárius iskolát nem lehet építeni és virágzásba hozni; de akkor, ha majd lehet, az említett tőkepenz szaporítások erre fordíttassanak, nem csak, hanem az említett házhely és legelőilletőségem is az unitárius iskola tulajdona legyen“. E végrendelet következtében a n. igmándi kir. járásbíróság vallásközönségünk főgondnokát és püspökét mult év nov. 21-re a hagyaték tárgyalására hi-

vatalosan megidézte. Egyházi tanácsunk tekintve a nagy távolságot, a kir. járásbírótságot kérte fel, hogy vallásközönségünk érdekei képviselésére egy gondnokot kinevezni sziveskedjék. A lefolyt tárgyalásról nincs tudomásunk. Mi e végrendeletnek nem is anyagi, hanem szellemi oldalára fektetünk súlyt s mint a vallásos élet mezején mutatkozó szabababb irányu mozgalom jelét örömmel jegyezzük fel.

Püspöki körlevél. Hogy a katolikus egyházon kívül nincs léleküdvét, nyugalmat adható vallás, hanem csak átkos és kárhozatos eretnekség, az iránt fényes felvilágosítást nyújthat erdélyi püspök Fogarassy Mihály ö nméltóságának közelebb hiveihez intézett körlevele, a hol a magát r. katolikus jelző nélkül egyedül Erdély püspökének nevezés azt a titkos mély értelmet is magában lát-szik foglalni, hogy a többi akol nyájai is mint eltévedt juhok vagy kecskék az ö főpásztori botja alá tartoznak s egykori viszszatérésök az egyedül üdvözítő akolba mindig remélhető. A körlevél egy része az ilyeneket a magyar földön csak ritkán hallott, de ezután hihetőleg többször halló fülekhez így hangzik: „Mi, mint Erdélynek Isten irgalmából és az apostoli szentszék kegyelméből ez idő szerint püspöke, főpásztori kötelességünk szerint az anyaszentegyház nevében a hithagyó szerzeteseket, szentségtörő papokat és nyilvános eretnekségbe esett kath. egyháztagokat, mint: Császár Károly, Parády Kálmán és Ulár Pál (reszketek eretnek barátink!) kegyesrendü áldozárokat és volt kolozsvári gymnasiumi tanárokat, valamint Lechner László megyebeli áldozárt, volt gymnasiumi tanárt és tövisi helyettes lelkészt, (kik ugyan erdélyi egyházmegyénk határain kívül születtek; de az utóbbi években a mi hiveink között végezték tisztöket és a mi testületünkön váltak hithagyókká), úgyszintén Lajos Menyhért szent-ferencz rendi szerzetest, ezennel birói ítéletünkkel papi méltóságuktól megfosztjuk, minden kath. papi és lelkipásztori tiszt viselésétől és ténykedésétől eltiltjuk, minden egyházi hivatalokra és javadalomra képteleneknek jelentjük, a római keresztény katolikus anyaszentegyház szent községéből kizárjuk, és az Ur Isten igazságának és irgalmasságának szent tetszésére bizzuk, megmaradván lelkökben az egyházi rend eltörölhetetlen bélyege; a szerzetesi szent fogadalmak viszszavonhatatlan szava, az ezekkel járó papi és szerzetesi kötelességek terhe, s ha talán az Isten nekik megtérő lelket ad, a nehez és fáradalmas töredelem egyedül üdvözítő útja“.

Agassiz, a nemrég elhunyt világhírü amerikai tudós, a svájci köztársaság szülöttje, 1847-ben választotta volt új honául ama tengerentüli

nagy köztársaságot, hol a Boston közelében levő új-cambridgei egyetemen a természetrajz tanárává lön azonnal kinevezve. Egyike volt a lelki szabadság s felvilágosodás legönzéstelenebb bajnokainak, kik a tudományt egyedül az igazság kutatása magasztos céljából úzik. Erőtelmes, ép, józan, morális érzésű férfiú volt, s Amérikába költöztek az unitárius hitet fogadván el mint meggyőződéséhez legközelebb álló vallást, annak mindvégig állhatatos hive volt. Darwinnel s más tudósokkal együtt Agassiz is a fajok változékonyságának elvét védte, csak hogy épp erős vallásossága befolyása alatt pregnansabbau fejezte ki magát e tekintetben. Az „öszszehasonlító élettan“-ról írott művében világosan kimondja, hogy „a szerves lények geográfiai elterjedése tökéletesebben feltünteteti egy felsőbb értelmiség közvetlen működését, mint bármás a phisikai világban“. Mily szent volt előtte a tudomány érdeke, erre nézve egy new-yorki lap a következő adomát beszéli: „Pár év előtt egy úzér arra igyekezett őt rábirni, hogy legyen társa egy vállalatban, hol Agassiz ismeretére nagy szükség volt. „Ki tudja, mennyi pénzt szerezhet, ha társa lesz“ — szólt a pénzember. „Nincs időm a pénzkérésre“, volt a tudomány emberének válasza.

Dr. **Strauss** Dávid mult febr. 8-án halt meg 66-ik éves korában, az a férfiú, ki tán a legjelentősebb befolyást gyakorolta korunk hittani mozgalmaira s vallásos eszméire, szerzője annak a Jézus életének, mely több vitára adott alkalmat mint napjainknak bármely más könyve. 1835-ben jelent meg ez a magyarén kívül minden más nyelvre lefordított fontos könyv, követte szitkok és átkok valóságos concertjétől s minden színbe játszó iratok vizözönétől. Nemsokára kiadá dogmatikáját, melyről azt irták, hogy ugy hasonlít egy hit-tanhoz, mint egy czinterem egy városhoz. Mint biographiai s más irodalmi művek szerzője is a jelesb írók közé sorozható. Mint politikus nem nagy hirre tett szert a frankfurti hirhedt birodalmi gyűlésen. 1872-ben megjelent ily czimű művében: „a régi és új hit“ azt vallja, hogy ő nem keresztény többé s a keresztény vallást német költők olvasásával és német zene cultusával ajánlja helyettesítettetni. Elég, hogy ő is romboló működésével megtevé a gondviseléstől rábizott feladatot, mint egy égi háboru megteszi a magát. Nézetünk szerint ő is a Jób könyve „Isten fiai“ közé sorozható, a kik „egy néminémű napon eljövének, hogy az Ur előtt udvarlanának“. Jéb. 1, 6.

Angolországi hitrokonaink jelentékeny pénzsözszezetet irtak alá e napokban a párisi és milanói unitárius és szabadelvű keresztény

atyafiak egyházi céljaik némi előmozdítására. Amazoknak, kik a két jeles Cocquerel vezetése alatt a Renaissance című egyházi lapot adják ki, s a sz. André-i templomban buzgón látogatott isteni tiszteletet s e mellett árva-iskola- s kórházakat tartanak fenn, 600 font sterlinget, Milanóba pedig az ottani unitárius isteni tiszteletet s iskolát tartó Bracciforti rendelkezésére 100 fontot küldenek. E segélyezés már néhány éve foly s mint missio ügye kétségtelenül folyand tovább is, s e célra az amerikai unitáriusoknál is folynak az adakozások, s különösen a bostoni unitárius hölgyek buzgó s tevőleges részvéte teszi lehetővé Párisban egy népes iskola virágzását.

Morison ur, amerikai jeles ifju hitrokonunk, ki a mult nyáron Kovács János tanár társaságában az erdélyi részek szebb tájait s hitközségeink nagy részét meglátogatta vala, innen Olaszországba utazván el, mult február 9-én érkezett haza Bostonba, hol a mint a „Christian Register“-ből olvassuk, magyarhoni útja tapasztalásairól ugyane hó 22-én volt előadást tartandó.

Berde Áron, a kolozsvári m. kir. egyetemen a nemzetgazdaság rendes tanára, s ez évben prorectora, főiskolánk egyik felügyelő gondnoka, a jogi kar által tiszteletbeli tudori czimmal tiszteltetett meg; a tudori oklevelet mart. 4-én a tudomány és irodalom több barátainak jelenlétében nyújtotta át a jogi kar egy küldöttsége, melynek vezére Dr. Haller Károly, a jogi kar dékánja meleg szavakban emlékezett meg a megtisztelt tanügyi és irodalmi érdemeiről; mire a megtisztelt egy viszapillantást vetve közel 30 évi nyilvános pályájára, melynek nagy részét mint tanár főiskolánknál töltötte el, a tudori oklevelet a küldöttség s általában a jogi kar személye iránt tanusított rokonszenvének szívélyes megköszönésével vette át. Őszintén óhajtunk a megtiszteltnek hosszu életet s legközelebről teljes egészséget, hogy szellemi tehetéseit úgy a tudomány, mint nevelő intézetünk érdekében még sokáig hasznosíthassa.

A **hollandiai**, ugynevezett jansenista katolikus egyház hivatalosan felvette az ó-katolikus nevet s Diependaal lelkész választotta érsekévé. E dissidens katolikusok mindeddig semmiképpen sem bírtak felhagyni a Rómával való közösséggel mindamelllett is, hogy a pápa semmit sem akart tudni rólok, s az eléje terjesztett püspök-választásokat mindannyiszor visszavetette s anathemával sújtotta. Ők is hát végképp szakítanak a gyermekeivel oly megvetően bánó mostoha anyá-

val s az ó-katholikusokkal mint édes testvérekkel fogának kezét, a kiké mint a szabadság és szeretet alapján építő egyházé a jövő.

Az osztrák birodalmi tanács asztalán fekszenek az állam és egyház közti viszonyt rendező törvényjavaslatok. Legfontosabb czikkje: a *concordatum* eltörlésének törvényszerű kimondása. Ama patens már is csak holt betű volt évek óta; de nehezebb lesz helyét pótolni s a katolikus egyház külső jogviszonyait a mai jogállam s közműveltség követelményei szerint szabályozni. A törvényjavaslatok aligha keresztül mennek ez úttal; inkább csak félrendszabályok lévén, a szabadelvűek közül is többen azok ellen fognak szavazni; a klérikálisok, a feudálisok és föderalisták pedig született ellenei általában minden szabadabb irányu rendszabálynak. Nehéz lesz az ó-katholikus ügy rendezése is. Az osztrák ó-katholikusok kérték volt a törvényes elismertetést, s hogy a németországi ó-katholikus püspök Reinkens Ausztriában is pásztorkodhassék. Az osztrák kormány nem adta meg a kérést, a Reinkens háta megett a Bismarck rémalakját képzelte látni, s tán igaza is van. Egyébiránt szükség már e kérdést így vagy amúgy rendezni ott is, Magyarhonban is. A lelkek békéje, üdve, sőt földi jólléte is erősen várja s követeli az illetőknek gyors eljárását.

Egyházi és iskolai czélokra tett kegyes adakozások 1872-ben.

a) **Aranyos-torda-körben.** 1.) V á r f a l v á n: Tóth Mihály mérnök az isk. számára 20 frt. Özv. Pálfi Orbán Józsefné karácsonban urv. bort és kenyeret. 2.) B á g y o n b a n: Zeyk József az isk. számára 1000 frt urb. p. Józsan Ferencz egy templomi asztaltakarót, ért. 5 frt. Baranyai Gábor és neje egy szószék-takarót, ért. 8 frt. Csegezi Ferencz urv. bort és kenyeret. 3.) C s e g e z b e n: Csongvai Lőrincz 2 frt. neje Székely Klára 1 frt. Darabán András 1 frt. Özv. Szilágyi Dánéné 1 frt. Borbély Dani s neje 1 frt. Deák János 1 frt. Székely László, pap 1 frt. 4.) S z i n d e n: Bors Albertné urasztalára egy pakfon-tálczát s háromszor urvacsorához kenyeret és bort; karácsonban kenyeret és bort Özv. Nagy Lajosné; Szathmári Mózes pap és neje építkezésekre 33 frt 10 kr. 5.) K ö v e n d é n: A birtokossági korcsomából 274 frt. Tanka Sámuel kenyeret, Szász Gergely bort az urvacsorához. Gál Miklós, Tanka Sámuel, Létai Sándor, Ádámosi György, Gál Dénes, Pálfi Lőrincz, Bölöni Márton, Gál György és Gál Lajos a vizsgáló szék költségei fedezésére adakoztak. 6.) S i n f a l v á n: A községi korcsoma jövedelemből 50 frt. 7.) T. S z t. G y ö r g y ö n: Kis Ist-

ván és neje, ifj. Szabó Mártou és neje, özv. Mészáros Istókné ésjene és özv. Móricz Gergelyné urv. kenyeret és bort. Építkezésre többen ajándékoztak 41 frt. 8.) Toroczkon: Özv. Borbély Judit, Móricz Geczi és neje, Botár András és neje, Botár Geczi és neje urv. bort és kenyeret. A templom megújítására többen vallásos készséggel adakoztak 128 frt 79 krt s ezen kívül fuvarral is többen segítettek.

b.) **Keresztur-körben.** 1.) Szt. Mihályon: Özv. Gálfi Sándorné urvacsorához bort; Benczében a község adott az eklézsiának 15 frt. 2.) Korondon: Özv. Bálint Mózesné az isk. számára 10 fr. 3.) Csehétfalván: Pálfi Dénes egyszer urv. bort; Balázs János négyszer kenyeret. 4.) Enlakán: A község a tandij-alaphoz 100 fr. 5.) F. Váralyán: A község az isk. tanító fizetési alaphoz 102 frt 70 kr. 6.) Tarcsafalván: Pálfi Jánosné egy urasztali takarót, ért. 6 frt. 7.) Kadács: Simó Juliánna egy urasztali poharat, ért. 2 frt. Gálfi Mihály egy két vékás szántót, Boros György, Boér Lajos urv. kenyeret és bort. 8.) Siménfalván: Vári Juliánna a szószékre takarót, ért. 20 frt. 9.) Böződön: Sipos János, Osváth József urv. bort és kenyeret. 10.) Köröspatakon: Özv. Kapusi Péterné egy uraszt. takarót, ért. 3 frt. 11.) Böződujfaluban: Pálfi József a papság használatára 4 drb szántót, ért. 100 frt. 12.) Ravában: Nagy István háromszor urv. bort. 13.) Bordoson: Nagy János és neje kötelezvényben 83 frt 33 kr. 14.) Pipén: Övv. Orbán Mihályné szószék-takarót, Gergely János és neje uraszt. abroszt. 15.) Sárdon: Csegezi Miklós egy bibliát templomi használatra. 16.) Kis-Solymoson: Ifj. Keserő Mihályné egy uraszt. abroszt, ért. 3 frt. Konez János és neje, Benkő Pál, Havadi János, részint kenyeret, részint bort az urvacsorához; Pap Ódön az isk. számára íróeszközöket. 17.) Nagy-Solymoson: Szikszai Mária szószék-takarót, ért. 3 frt. Kövendi Károly kereszturi asztalos 25 frt. 18.) Ujszékelen: Rafaj Károly az iskolának egy asztalt, ért. 3 frt. 19.) Boldogasszonyfalván: Gyarmathi Zsigmond és neje a papság használatára egy 80 ööl területű kaszálót, özv. Gagy Jánosné isk. építésre 5 frt. Deák József egyszer urv. kenyeret és bort. 20.) Fiafalván: Lőrinczi Jánosné szószéktakarót, értéke 20 frt. Varga János 16 frt 66 krt. Lőrinczi János háromszor kenyeret és bort az urasztalára. 21.) Medeséren: Máté Sándor, Lázár Márton és László Mihály urasztalára bort. 22.) Szt. Miklóson: Gálfalvi Sámuelné bort, Molnár Mihály kenyeret egész évben az urasztalához. 23.) Kedében: Vári József 30 év óta ajándékozta az urvacsorai bort s azt élethossziglan adni fogja. Ugyan

ő 200 darab cserepet az ekkléziának, Benedek János egy kapuzábét a papi telekre, Péterfi Mihály, pap, egy vasfűtőt, ért. 4 frt. 24.) Tordátfalván: Gombos Dániel és neje bort, Boros Sándor és neje bort és kenyeret az urasztalához. 25.) Sz Keresztur: Kozma Ferencz egy szószerk-takarót. 26.) Csekefalván: Özv. Nemes Józsefné urasztalára bort, Vadász Péterné egy két vékás szántót. 27.) Szt. Ábrahám on: Péterfi Sámuel egy jegyzőkönyvet, a tanulók számára palatáblára 1 frt. ifj. Jakabi József az ekkléziának 2 frt.

c.) **Üdvarhelykörben.** 1.) Vargyason: Pálgyörgy András az ekkléziának két s fél vékás szántót hagyományozott. A községi birtokosság két s fél vékás szántót, Baczoni Bogdán Antalné egy szószerk-takarót, ért. 4 frt. Sándor Rebeka az urasztalára egy abroszt és keszkenőt, ért. 8 frt. 75 kr. Boncza György és neje a szószerkekre egy bibliát, ért. 4 frt 50 kr. Máté Mózesné, a gyásztakarót körülszegélyezte, ért. 3 frt. Kelemen Lajos a haranglábbhoz 2 frt. 2.) Muzsnában: Derzi Kerestély Ferencz az orgona és korona költségeire 2 frt. 5.) Jánosfalván: Kemény Jánosné és neje a szószerkekre egy bibliát s ez alá egy selyempárnát, ért: 4 frt 50 kr. 4.) Városfalván: Gedő János és neje egy urasztali takarót, ért. 6 frt. Sándor Mózes egy poharat, ért. 1 frt 50 kr. 5.) H. Szt. Péteren: A falusi közönség 5 frt., a juhos társaság 20 frt. egy urasztal készítésére. 6.) Recsenyédén: A birtokosság 123 frt. Bombér István, Felső Máté István, Bombér Mózes és Dáné Mihály urv. bort. 7.) H. Szt. Mártonban: Iskola építésre adtak: Jakab Gyula 20 frt. Diméuy Zsigmond 5 frt. Lukácsfi Sándor 5 frt. Dombi Mózes 5 frt. Közepső Dombi Mózes 11 frt 12 kr. Dombi István s Dombi Mária 10 frt. ifj. Dombi István s neje 4 frt. id. Dombi Ferencz s neje 10 frt. Beke Ferencz s neje 10 frt. Kolcsa Mihály 2 szál fenyőfát s Baczomból Sz. Mártonba egy szekér cserepet díj nélkül szállított; Jakab Gyula két év alatt bort az urvacsorához; Dombi Mózes papsága idejére kenyeret ajánlott. 8.) Lokodban: A birtokosság ekkla szükségére 11 frt. 9.) Gyepesben: A birtokosság 67 frt. 10.) Keményfalván: Deák Miklósné egy szószerk-takarót, ért. 12 frt. 11.) Abásfalván: Orbán Ábel 4 frt. Az almási közönség mészégetésre 210 szekér mészövet. Lövöte mészégetésre 50 szekér fát. Deák Lajosné halála esetére hagyományozott 20 frtot az ekklának. 12.) H. Almáson: A községi birtokosság tandij pótlásul 8 véka férőt szántót, egy darabot az isk. tanító használatába, Sándor Lajos, papsága idejére urv. kenyeret, Égeni Sámuel karácsonra bort adni ígérkezett. 13.) Karácsonfalván: Néhai Sós Mihály s neje

vég hagyománya értelmében az ekkla egy drb. szénafü birtokába lépett. 14.) O k l á n d o n : Bekő János 9 koncz papirt a tanulók számára. 15.) H. U j f a l u b a n : Máté András, Mária és Judit egy darab kaszálót ajándékoztak papi használatra. Sós Dániel és neje egy szószék-takarót, ért. 6 frt. 16.) S z . U d v a r h e l y : Őzv. Bodrogi Áronné egy régi, Pálfi Ferencz egy új kiadású bibliát. László Domokos egy anyakönyvet, zöcs Márton 2 drb. jegyzőkönyvet, Bölöni Barra Lajos egy régi passiot, Gyöngyösi István egy imakönyvet Koronka Antaltól és egy újabb kiadású énekeskönyvet, Kisgyörgy Sándor egy halotti é. könyvet, Becsek Dániel az első isteni tisztelet alkalmával mondott beszéd és könyörgés kinyomatása árából 2 frt. Bodrogi Áronné az urasztalára egy abroszt, egy pohártakarót, egy óntángyért, Maurer Károly az urv. kenyeret és bort ott lakása alatt megajánlotta, a zsinati főtanácson és az udvarhelykörü ekkléziából gyűlt 152 frt. 56 kr.

d.) **Fejérvörben.** 1.) A. R á k o s o n : A vasúti munkálatok alkalmával egy sütő mester Bartók Albertnek ajándékozta egy kamaráját, egy sütőbázát és kemenczéjét, mit nevezett pap az ekklának adott, ért. 120 frt. Ugyanő a papi ház ajtajára egy zárt vásárolt, és biztosította a papi csürt tűz ellen egy évre. Árkosi Mihály 1 frt. neje uraszt. takarót ajándékoztak, Antal Gáspár Miklós egy bibliát, ért. 5 frt., pünkösztben urv. kenyeret és bort, karácsonban Rákosi Tamás és ifj. Nemes Mihály. 2.) Ū r m ö s ö n : Bern Sándor egy szószék-takarót, értéke 30 frt. Péter Juliánna egy óntángyért, ért. 2 frt. s urasztalára bort; özv. Gyerő Dávid kenyeret, Maurer Károly hasonló czélra 3 frt.

e.) **Sepsi-Miklósvárkörben.** 1.) Á r k o s o n : néhai Veres Pál vég hagyománya nyomán az ekkla birtokába jött egy 5 vékás szántó; a község adott az ev. ref. ekklával közösen használandó 1 1/2 hold kaszálót, az ekkla készítettett egy orgonát, melynek árát a hivek adakozásból állították elő eddig 1300 frt. öszszegben, melyet Veres György kezdeményezett 200 frttal. a női rend az orgonával egy színre festette a templomi székeket és ajtókat, a mi került 103 frt. éven át urv. bort Veres György, kenyeret özv. Nagy Pálné. 2.) K ö r ö s p a t a k o n : A női rend a templomi székeket megújította, ára 26 frt. urv. bort Téglás Mihály, kenyeret András Józsefné. 3.) N. A j t á n : urv. bort egész évben Incze József, bort Bora Sándorné. 4.) L a b o r f a l v á n : Zsigmond Károly és neje urv. kenyeret. 5.) K i l y é n b e n : Székely Gergely urv. bort. 6.) S z . K i r á l y b a n : Molnár József és neje urv. kenyeret minden alkalommal.

f.) **Kolozs-Doboka-körben.** 1.) K o l o z s v á r t : Gr. Csáki

Tivadarné Albesti Kaan Matild 200 frt. az eklezsia részére; ügyvéd Nemes József 15³/₄ sing igen szép fekete posztót gyászravatal bevonására; Guraszádi néhai Agh István a templomi székek festetésére adott 10 frtot; hasonló célra egy magát megnevezni nem kívánó 2 dr. egyes cs. kir. aranyat.

M o z a i k o k.

Jézusnak nem a vére, hanem egy könnyeseppje váltotta meg a világot; egy új világ született, de nem egy isten feláldozásával, hanem egy embernek az emberiség iránt való gyöngéd és lángoló szeretetéből. Ez a mély mysterium, egyszerre isteni és emberi, a mely teljeseést ért Názárethben.

Jézus a szív — a szeretet lángszelleme.

A Jézus kereszténysége a haladást, a solidaritást és reménységet jelenti.

A szerető szív olyan, mely szépít; a Jézus tanítványai ilyenek voltak, Mesteröket önkénytelenül eszményesítették. A többit az emberi lelkiismeret tette, s a názárethi ifjut istenné változtatta és imádás tárgyává tette.

A képmutatástól féljünk, de az eretnekségtől nincs miért félni: a világ haladása eretnekek által történt s általok fog történni.

Dollfus K.

Egy quäker nagyon szép vak lovat adott el s kérdezte a vevőtől: »Barátom, látsz-e valami hibát benne?« — Nem, — volt a válasz. »Ez a ló sem fog benned hibát látni,« mondá az igazságos férfiú.

Egy quäkernek bölcse tanácsa fiához lakadalma napján: »Fiam, mig szépelegni jártál, mindig azt tanácsoltam, hogy nyisd ki a szemedet; mától kezdve azt tanácslom, hogy hunyd be, mert nem jó mindent meglátni.«

A legártatlanabb, legtisztább és nemesebb jellemű embereknek hirnevét bemocskolhatja bárki, ha ellenségei előtt — kik minden rosznak szivesen bitelt adnak — gyanusítólag beszélnek róla. Egy kóbor szellő-fuvallat tömérdek burjánmagot szór szét, és egy pillanat alatt oly roppant kárt okoz, melyet a jó gazda bosszas és fáradságos munkával tud helyrehozni; a szellő által elszórt rosz magvak oly parányiak és könnyűk, hogy az ember nem látja és nem tudja megakadályozni.

Három dolog van, a mit nehéz teljesíteni: a titoktartás, a sérelem elfeledése és az idő jó felhasználása.

Midőn Shaftesbury lord közelebről a r. katolikus papok nőtlenségéből származó hajokról beszélt, a többek közt azt mondja: „Ha a pápának felesége volna, egy óráig sem hagyná ő szentségét abban a hitben, hogy ő csalhatatlan“.

Hall Róbert ő tisztelendőségétől egykor kérdezték, hogy egy pap hány prédikációt tud egy hét alatt elkészíteni, s azt válaszolta: A kitünő tehetségű ember — egyet; ha közepes tehetségű — kettőt; ha számár — hatot.

Dr. Chapin, egy amerikai lelkész, jól és igazán mondja: „Mindenkinek meg tudja mondani, mi volt az orthodoxia, senki sem tudja megmondani, mi most az orthodoxia.“

Ha a sátán szeretni tudna, megszűnnék rossz lenni. Szent Teréz.

A léleknek két arany szárnya van: az ész és a szeretet.

Az ember szenved, mert szeret, és örömei vannak, mert szeret. A ki minden szenvedéstől meg akarna menekülni, annak csak a szeretetről kell lemondani; a ki nem szeret, az nem szenved. Melyik ember, melyik élő lény tudna és akarna így élni?

Cromwell parancsa katonáihoz: „Legyen bizalmatok Istenben és tartsátok jó szárazon löporotokat“.

Egy falusi pap így szólott hallgatóihoz: „Aai! vegyétek csak szívetekre a mi szerencsés állapotunkat és az isteni gondviselést. A jó Isten azért rendelte a halált éltünk napjainak végére, hogy időt nyer-nénk arra kellőleg elkészülni.“

Más alkalommal a pokolkinok örökké tartásáról prédikált; a gyülekezet sirt. Ez anynyira megihlette papunkat, hogy ő maga is sirni kezdett; de hogy a szegény embereket vigasztalatlan ne hagyná hazamenni, lelket vett s mondá: Ugyan, ne sirjatok anynyira, szerelmes aai! halljátok csak — talán még se lehet az éppen oly igaz!

Alázatosság, szerénység, hizelgés, különböznek egymástól, mint nap, hajnal és éj; lényegökre nézve úgy vannak egymáshoz, mint istenfélelem, emberszeretet, alacsonyosság.

Imecs Jákó-ék moldovai utjokról kiadott könyvökben említést tesznek egy csángó legényről, a kitől kérdezvén, hány Isten van? ezt a feleletet kapták: „várjanak csak egy kicsit, ha megszorítom magamat, tán meg tudom mondani“. A csángó atyafi elméjét kétségkívül zavarba hozta volt a három és mégis egy számvetése.

